

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

BROOD & ROZEN 2005/1, jaargang 10

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

Brood & Rozen^{2 0 0 5 / 1}

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
E-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Bert Boeckx, Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (stafmedewerker Bijlochemuseum/STAM), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Bert Boeckx, Geert Bonne, Rita Calcoen, Lieve Cosyns, Rik De Coninck, Bart De Nil, Tanguy Eeckhout, Gaëtan Regniers, Bart Hellinck, Martijn Vandenbroucke, Sofie Vrielynck

Secretariaatswerk: Viviane Taeckens

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 38 euro

Los nummer: 6 euro

Themanummer: 9 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Omslagillustratie: draperie van het logo 'Den Jubilee'

Editio

Bijdragen

Terugblik bij een jubilee... *Paule Verbruggen* p. 5

De bibliotheek van de Gentse wevers.
Kroniek van een sociaal-culturele dynamiek.
Gaëtan Regniers p. 19

Tussen vermaak en propaganda: filmberichtgeving in de
partijkrant Vooruit tijdens het interbellum
Tanguy Eeckhout..... p. 39

Opgemerkt

Stakingsgolven, arbeidsmarktinstituten en de
macro-economische context. Een verklaring voor
de Belgische vakbondsledenevolutie, 1898-1995
Kurt Vandaele p. 59

Bronnen

De vinger aan de pols. Archief en documentatie
van nieuwe sociale bewegingen in Amsab-ISG
Piet Creve p. 68

Het archief van het Cultureel Front Vlaanderen
Bert Boeckx p. 81

De inventarissen van de archieven van CODEP-Spaarbank
en van Les Vacances Ouvrières
Martijn Vandenbroucke..... p. 85

Het archief van de federatie voor
Milieubescherming van het Gewest Gent
Sofie Vrielynck p. 98

Het archief van Solidarités Etudiants Etrangers (SEE)
Rik De Coninck p. 100

Kroniek

Tentoonstelling Variétés, spiegel van de dolle jaren
Hendrik Ollivier p. 103

Onderscheiding van het Erfgoedhuis voor
prof. dr. Jan Art. *Bart De Nil* p. 106

Vijftien jaar geleden viel de Berlijnse muur. Verslag
van het debat 'De ware aard van de DDR',
Amsterdam, 9 november 2004
Michèle Jacobs en Almut Sommer p. 109

Recensie

GITA DENECKERE en BRUNO DE WEVER, Geschiedenis maken:
Liber Amicorum Herman Balthazar
Luc Peiren p. 113

Terugblik bij een jubilee...

Er was een tijd in Amsab dat met veel nostalgie over 'het begin' werd verteld. Indianenverhalen over stoffige zolders en beschimmelde archieven, over collectieve schilder- en verhuispartijen, over 'blijven hangen' na het werk. Het móet ook iets gehad hebben, een pioniersgevoel bijna. Die tijd is voorbij nu. Zij die erbij waren van in het begin zijn op één hand te tellen. Amsab is met zijn 25 jaar een 'instituut' geworden.

Wanneer begint een instelling eigenlijk en waarom juist in 2005 haar 25e verjaardag vieren? Formeel werd Amsab inderdaad op 23 mei 1980 in het Staatsblad geregistreerd als vzw Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB). Maar eigenlijk was dat het einde van een lang proces. Een proces dat in België vrij laat van start ging.

In een schematische én meesterlijke inleiding op het boek *Class and Other Identities. Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History* schetsen Lex Heerma van Voss en Marcel van der Linden, beiden als onderzoekers verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam, de vijf belangrijkste periodes in de West-Europese geschiedschrijving van de arbeiders en arbeidersbeweging.⁽¹⁾ Afwijkend van andere overzichten of 'vogelvluchten' is dat de auteurs hier ook aandacht hebben voor de institutionele aspecten (archieven, bibliotheken, leerstoelen, verenigingen en tijdschriften) van de labour history, zonder dewelke de studieobjecten, methodes en theorieën in het luchtledige blijven hangen.

Dergelijke opdelingen in tijdsmomenten zijn altijd een beetje arbitrair, het is nogal artificieel gebeurtenissen of denkstromingen post factum in een schema te proppen. Bovendien bestaat het gevaar dat alles dan voorgeprogrammeerd lijkt, dat alles wat gebeurde móest gebeuren, terwijl er nog altijd zoiets is als 'le hasard dans l'histoire'.⁽²⁾ En toch zijn ze relevant omdat initiatieven als Amsab beter gekaderd worden in hun tijd en daardoor beter begrepen worden.

In navolging van de auteurs gebruik ik verder de term 'labour history' omdat alleen de Engelse term de dubbele inhoud volledig dekt: enerzijds - in strikte zin - de geschiedenis van de arbeidersbeweging (de vakbonden, de coöperatieven, de stakingen...) en anderzijds - in brede zin - de geschiedenis van de arbeiders(klasse) (werkrelaties, familielevens, mentaliteiten...).

De prehistorie

Al in de periode van 1890 tot WO I werden de eerste institutionele funderingen gelegd van de labour history, vooral dan in de vorm van partijarchieven. De Duitse SPD bouwde een archief 'in ballingschap' uit in Zwitserland in 1882. Haar voorbeeld werd gevolgd door de zusterpartijen in Zweden (1902), Noorwegen (1908), Denemarken en Finland (1909). Een breder initiatief van vooruitstrevende liberalen en christenen was het Musée social in Parijs (1894). Het allereerste tijdschrift voor labour history in zijn brede betekenis, het Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, ontstond al in 1903 en bestaat nog!

Eenmaal de socialistische beweging gestructureerd geraakte, verschenen ook de eerste geschiedenissen, geschreven door mensen uit de beweging zelf en met een uitgesproken apologetisch en hagiografisch karakter.

Gita Deneckere haalt voor België het werk aan van Louis Bertrand, *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique*. Dit prachtig uitgegeven boek van een van de oprichters van de BWP moest volgens haar ook de burgerij overtuigen van de respectabiliteit van de arbeiders zoals die vertegenwoordigd werden door de partij. Of de BWP als wegbereidster van de democratie.⁽³⁾ Wouter Steenhaut en Geert Van Goethem vernoemen nog andere auteurs zoals Jules Destrée, Emile Vandervelde, Albert Van Laar en Oscar Roelandts (beter gekend als Avanti), "allen overtuigde socialisten die wel bezorgd waren om hun eigen historische erfenis, maar niet echt wakker lagen van hun erfgoed."⁽⁴⁾

De tweede periode, die van het interbellum, werd eerder gekenmerkt door een defensieve houding, vooral door de polarisatie tussen socialisten en communisten en door de opkomst van extreem-rechts. In diezelfde periode (1935) werd nochtans ook het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) opgericht te Amsterdam, volledig los van enig politiek gehakketak, zij het wel met de financiële steun van de Nederlandse socialistische verzekeringsmaatschappij De Centrale. De eerste finaliteit was een toevluchtsoord te zijn voor socialistische archieven na de machtsovername van de fascisten in Duitsland en die archieven ook te behoeden voor de aankooppolitiek van Moskou. Over de ideologische motieven van die verzamelwoede van Stalin en Hitler schrijft Herman Balthazar: "Voor de nazi's ging het vooral om het roven van de

archieven van de voor hen 'volksvijandige bewegingen' en daarbij stonden de socialistische en progressieve democratische bewegingen en de vrijmetselarij vooraan op de lijst. Voor de Russische kommunisten was het meer te doen om de dogmatische verklaring van een historisch proces volledig in de door hen gewenste lijn te beheersen. Daarom accapareerden zij de bronnen vanaf de verste voorgeschiedenis van de socialistische en democratische bewegingen in de 19e eeuw. Daarom betaalden zij in alle Europese landen intellectuele 'fellow travellers' om dergelijke archieven op te sporen en aan Moskou te bezorgen."⁽⁵⁾

Het instituut verwierf al na enkele jaren een unieke positie met internationale uitstraling. Het was de directe inspiratiebron voor Joseph Lemaire, directeur-generaal van de, jawel, socialistische verzekeringsmaatschappij La Prévoyance Sociale in België, voor de oprichting in 1937 van een Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG). In de geschiedenis die Michel Vermote van het instituut schetst, blijkt duidelijk hoe op dat moment binnen de socialistische beweging de bezorgdheid over het eigen erfgoed groeide. De BWP bevond zich toen in een overgangperiode, een nieuwe generatie politici trad aan: "In diverse geledingen van de partij leefde de overtuiging dat de papieren weerslag van de historische rol van de vorige generaties niet mocht verloren gaan." Naar analogie met het IISG werd heel expliciet het wetenschappelijke en neutrale karakter van de instelling onderstreept: "Il faut tenir compte que l'Institut est un institut d'histoire sociale et pas seulement un institut d'histoire socialiste." De openingstentoonstelling van het instituut handelde trouwens over de sociale geschiedenis van Gent in de 19e eeuw. Ondanks de reële pogingen van het NISG om een gediversifieerd sociaal archief op te bouwen, viel het instituut voor het grootste gedeelte van zijn collectievorming terug op de socialistische beweging. Let wel, we spreken over een periode van slechts twee jaar: reeds in oktober 1940 moest het NISG zijn deuren sluiten en kort daarop werden de collecties letterlijk door de Duitsers geroofd.⁽⁶⁾ Pas een halve eeuw later werden ze door Amsab-medewerkers Wouter Steenhaut en Michel Vermote teruggevonden in het Bijzonder Staatsarchief te Moskou. De terugkeer van de Moskouse archieven in 2002 was dan ook een 'moment de gloire' voor Amsab.

De derde periode laten de auteurs samenvallen met wat ze de 'postwar boom' noemen, van de late jaren 1940 tot het midden van de jaren 1960. In die periode was de Europese arbeidersbeweging in de fase van het herdenken van haar eigen verleden. In die fase situeert zich de

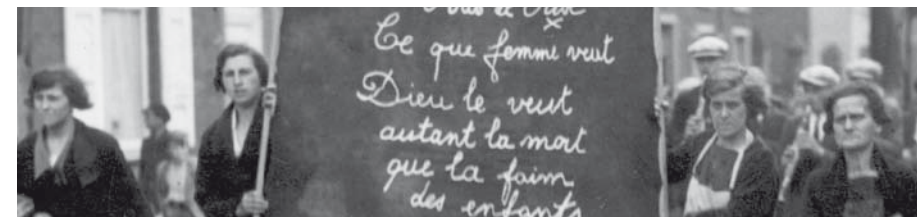

oprichting van een bibliotheek in Milaan (1951) door de welbekende uitgever Feltrinelli en naar zichzelf genoemd, die uitgroeide tot Italië's grootste collectie van labour history. In Frankrijk was er in 1949 de oprichting van het Institut français d'Histoire sociale dat een belangrijke rol speelde via zijn tijdschrift *Actualité de l'Histoire* (later *le Mouvement Social*) met als drijvende kracht Jean Maitron, vooral bekend gebleven door zijn biografisch woordenboek van Franse socialisten. In die periode werd in de kringen van het IISG ook een Sociaal-Historische Studiekring opgericht met het Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis. In Duitsland was er de Arbeitskreis Sozialgeschichte en liet ook de Friedrich-Ebert-Stiftung van zich horen (die al bestond sinds 1925) met de lancering van het tijdschrift *Archiv für Sozialgeschichte*.

En België? In 1946 werd de activiteit van het NISG overgenomen door het tweetalige Instituut Emile Vandervelde (IEV). De belangrijkste taak van het IEV bestond echter uit de ondersteuning van de dagelijkse politiek van de socialistische beweging. Steenhaut en Van Goethem stellen het duidelijk: archief en bibliotheek bleven op het achterplan, er werd niet aan archiefprospectie gedaan, laat staan aan een archiefbeleid. De anekdote dat het IEV het lijvige archiefdossier over de Belgische Bank van de Arbeid en een groot deel van het archief van *Le Peuple* weigerde in bewaring te nemen, spreekt boekdelen over de historische reflex van de socialistische partij in die tijd.⁽⁷⁾

Jan, Herman, Wouter et les autres...

Maar in de Belgische academische wereld was er wel een kentering. En hier duikt de bijna legendarisch geworden Jan Dhondt op. Hij was de eerste die in de jaren 1960 de arbeidersgeschiedenis in de academische wereld introduceerde. In de naoorlog kwam er immers een nieuwe tendens in verband met de relatie tussen labour history en academische geschiedschrijving. Tot dan waren de 'beoefenaars' van labour history doorgaans geen professionele historici. De weg naar academische erkenning voor 'labour historians' was lang en moeizaam. De doorbraak kwam er eerst in Frankrijk waar Ernest Labrousse met zijn kwantitatieve benadering een hele generatie historici beïnvloedde, wat resulteerde in de fameuze *Ecole des Annales*. In Engeland waren er John Saville en Eric Hobsbawm, hoewel daar ook buiten de academische wereld grote namen opstonden. Wellicht het meest invloedrijke boek van de vorige halve eeuw, *The Making*

of the English Working Class van Edward P. Thompson, was het product van volwassenenonderwijs buiten de universiteit.

Gita Deneckere wijst op de specifieke Belgische (en ook Nederlandse) context waarbij het wetenschappelijk onderzoek van de arbeidersbeweging verkaveld bleef tussen socialisten, christen-democraten, communisten en radicaal links. Het grote overzichtswerk *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België* dat tot stand kwam onder leiding van Jan Dhondt, was eigenlijk een illustratie van de felle strijd om het verleden tussen socialistische en niet-socialistische historici. Met dit werk wilde Dhondt immers de essentiële rol van de socialisten in de geschiedenis van de arbeidersbeweging onderstrepen, tegen het ingeburgerde beeld in van de katholieken als vroege kampioenen van de arbeidersstrijd.

Dhondt heeft school gemaakt in de Belgische historische wereld. Deneckere omschrijft hem als een historicus die onder invloed stond van de filosofie van de *Annales* van Marc Bloch en Lucien Febvre, maar die niet volledig paste in de traditionele marxistische historiografie omdat hij ook veel belangstelling had voor het individu en het detail. "De geschiedenis van de arbeidersbeweging moest de concrete en vaak hopeloze strijd van mensen van vlees en bloed weergeven", aldus Deneckere. In die zin knoopte Dhondt aan bij de 'history from below'-school rond Edward Thompson en Eric Hobsbawm.⁽⁸⁾ Van der Linden en Heerma van Voss halen hem aan als voorbeeld van een historicus die de brug legde tussen 'narrow' and 'broad' labour history.⁽⁹⁾

Maar Dhondt was nog op een ander vlak een pionier in de historiografie van de Belgische arbeidersbeweging: als eerste spoorde hij zijn studenten aan op zoek te gaan naar originele documenten. En de zoektocht wierp vruchten af. Samen met de rijke collectie van de bibliotheek Leeren Vereert (zie de bijdrage van Gaëtan Regniers in dit nummer) en met documenten over de interne werking van Gentse socialistische organisaties vormden ze de basis van Het Museum en Archief van de Gentse Socialistische Beweging. Het werd in de jaren 1950 opgericht door Albert Bracke, bibliothecaris van Leeren Vereert en door Emiel Vergeylen, federaal BWP/BSP-secretaris. Door de drukke activiteiten van beiden kreeg dit initiatief echter geen continu karakter. Pas in 1964 werd de draad heropgenomen. Herman Balthazar, toen NFWO-aspirant bij Jan Dhondt, vond bij de voorbereiding van de eeuwfeestactiviteiten van de Eerste Internationale in het Feestlokaal Vooruit het documentatiebestand terug van het genoemd museum. Met de toenmalige federaal

secretaris van de BSP Gent-Eeklo, Gilbert Temmerman, werd een vergadering belegd over de oprichting van een Gents partijarchief. Maar ook die structuur, die louter gedragen werd door de vrijwilligers Christ De Bruycker en Jan De Smet en later Lode Hoste en Wouter Steenhaut, bleef broos.⁽¹⁰⁾

Keren we terug naar de bredere context, waar we intussen in de vierde periode zijn beland, van de late jaren 1960 tot het midden van de jaren 1980. De periode waarin de labour history sterk onder de invloed kwam van de studentenbeweging van '68, de periode waarin het dagelijks leven een studieobject werd in de labour history, de periode van de History Workshops in Groot-Brittannië waar men de kloof tussen de academische wereld en de geïnteresseerde arbeiders probeerde te dichten. De periode ook waarin heel wat nieuwe instellingen voor labour history opgericht werden.

In België was er het plotse overlijden van Jan Dhondt in 1972. Herman Balthazar nam de fakkel over en stimuleerde verder de emancipatorische geschiedschrijving met aandacht voor een nieuwe methodologische aanpak, namelijk de mondelinge geschiedenis.⁽¹¹⁾ Met blijvende aandacht ook voor de traditionele archiefbronnen, want de situatie van de bronnen voor de geschiedschrijving van de socialistische beweging was rampzalig. Voor een thesis over de Belgische arbeidersbeweging moest dikwijls uitgeweken worden naar het IISG in Amsterdam. Vanuit de openbare archiefwereld kon niet veel heil verwacht worden: de archiefwetgeving van 1955 bepaalde dat de algemene rijksarchivaris enkel controle kon uitoefenen op de bewaring van archieven van rijksinstellingen of van openbare besturen. Pogingen om met privé-instellingen of personen de bewaring van hun archieven te regelen, waren uiterst zeldzaam.⁽¹²⁾

Balthazars grootste verdienste op het vlak van de emancipatorische geschiedschrijving is dan ook dat hij naar een structurele oplossing bleef zoeken voor de archiefproblematiek op het terrein. Samen met Wouter Steenhaut, die intussen zijn assistent geworden was, werden verschillende scenario's uitgewerkt. Eén ervan was de oprichting van een Centrum voor de Belgische Sociale Geschiedenis, in navolging van het NISG en het IISG.⁽¹³⁾

Intussen had het sluimerende Gentse BSP-archief een nieuwe impuls gekregen door de toevallige ontdekking op de zolders van het Feestpaleis in Menen van het enorme archief van alle

socialistische bewegingen in Zuid-West-Vlaanderen. De anekdote over de 'ontdekking' van dit archief bewijst hoe toeval ook een rol speelt in de geschiedenis. Het was Rudi Van Doorslaer, nu als wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan het SOMA, die toevallig een gesprek volgde op de trein over prachtige socialistische affiches die ergens op een zolder waren gevonden. Rudi mengde zich in het gesprek, tipte Wouter en niet veel later was die ter plaatse, met een rol grijze plastic zakken om de vracht in te laden...

Zo zijn er tientallen verhalen, uniek in hun banaliteit. Wat te denken van het telefoontje naar Amsab eind jaren 1980 van een bediende van het ABVV die wist te melden dat een container vol documenten richting Merksplas of papierversnipperaars vertrokken was. In vliegende haast werd een noodploeg uitgestuurd. De bedrijfsleider stond toe dat er papier werd uitgehaald, maar de tijd was beperkt. Het betrof archief van de Vlaamse Intergewestelijke (VLIG), waarschijnlijk een groot stuk van het archief van Georges Debunne, en een aantal andere deelarchiefjes (het volledige archief van Vakantievreugde). Het grootste deel van de container kon op de valreep worden gered, de rest is weg, gerecycleerd wellicht.

Door de ontdekking van onder meer het archief in Menen, bleek de benaming BSP-archief Gent-Eeklo meer en meer achterhaald, niet alleen geografisch, maar ook thematisch. Het archief in Menen bevatte immers niet alleen documenten van de partij, maar ook van de vakbond, de mutualiteit en de coöperaties. In die periode (1978) begon de naam Archief en Museum van de Socialistische Beweging (AMSB) onder de medewerkers te circuleren, die vlug - omdat het makkelijker in de mond lag - Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging of AMSAB werd (1979). De droom van een Belgisch Instituut voor Sociale Geschiedenis was door de realiteit achterhaald: in een sterk verzuild en intussen ook meer en meer geregionaliseerd land bleek die niet te realiseren.

Intussen hadden de andere spelers op het veld ook niet stilgezeten: in 1976 was het Katholiek Archief- en Documentatiecentrum (KADOC) opgericht. Wilde AMSAB uitgroeien tot een professioneel archiefcentrum, dan moest het, best samen met KADOC, subsidies aanvragen bij de nieuwe Vlaamse overheid en zich omvormen van een feitelijke vereniging in een vzw-structuur. Onder impuls van SP-federaal voorzitter Gilbert Temmerman, die achter de schermen van onschatbare waarde is geweest voor de vrijwaring van het partijarchief, werd toen de beslissing

genomen om het historisch erfgoed van de beweging over te dragen aan de vzw die op 23 mei 1980 het licht zag als Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging. Kort daarop, in 1982, werd het Liberaal Archief opgericht, in 1984 gevolgd door het Archief en Documentatiecentrum van het Vlaams-nationalisme (ADVN). De vier instellingen waren er zich van bewust dat enkel een structurele financiële basis een garantie kon zijn voor een continue wetenschappelijke werking. Ze sloegen dus de handen in elkaar en slaagden erin via het decreet op de privaatrechtelijke Nederlandstalige archief- en documentatiecentra van 1985 een permanente financiering te krijgen.⁽¹⁴⁾ Reeds in 1980, met de oprichting van het Vlaams Museum voor de Sociale Strijd naar aanleiding van 150 jaar België, hadden de centra hun allereerste structurele subsidiëring gekregen van het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen.

Wat voor de centra zelf een middel was om een stuk onafhankelijker te gaan werken, werd door de buitenwereld echter juist als de bevestiging van hun politieke gebondenheid gezien. Gita Deneckere merkt op dat het vrij paradoxaal is dat, precies in de periode dat velen de mond vol hadden van het failliet van de zuilen, het wetenschappelijk onderzoek meer en meer geïnstitutionaliseerd werd op basis van het verzuilingspatroon. Ze verwijst hierbij naar het essay van Jo Tollebeek uit 1994 waarin deze stelt dat de politieke concerns hun tentakels ook naar het historisch onderzoek hadden uitgestrekt om zichzelf blijvend te legitimeren in een veranderende maatschappij.⁽¹⁵⁾

Natuurlijk had Tollebeek hier een punt, en eerlijk gezegd heeft bij de Amsab-medewerkers zelf lange tijd ook een schizofreen gevoel bestaan. Enerzijds was je aangeworven op basis van professionele criteria, anderzijds werd je constant geconfronteerd met de 'kleur' van de instelling waarin je werkte.

De realiteit is toch iets subtieler. Alleen de pioniers weten immers nog hoe moeilijk het was om zelfs als 'zuilgebonden' instelling het vertrouwen te winnen van de archiefvormers op het terrein. Steenhaut en Van Goethem halen de anekdote aan van een enquêteformulier dat naar alle socialistische organisaties in West-Vlaanderen werd gestuurd met het oog op een doorgedreven prospectie naar archieven. Geen enkele van de tachtig formulieren kwam ingevuld terug. Het was heel simpel: de basis had geen vertrouwen in die 'academici' uit Gent. En bovendien was er

nauwelijks een bewustzijn over de waarde van het eigen erfgoed. Balthazar omschreef in een recente voordracht over socialistisch erfgoed de pogingen van Amsab om dat bewustzijn aan te zwengelen als "preken in de woestijn". Hij haalde het voorbeeld aan van het Feestpaleis Vooruit dat zeker was afgebroken geworden als niet een paar jonge historici in het begin van de jaren 1980 het heft in handen hadden genomen en er een kunstencentrum van maakten met internationale uitstraling.

Met veel geduld heeft Amsab in de loop der jaren het vertrouwen met de archiefvormers opgebouwd. De oprichting van een apart filiaal in Antwerpen in 1988, het centrum Louis Major, diende hetzelfde doel, specifiek naar de Antwerpse socialistische beweging. Een gunstige omstandigheid hierbij was dat intussen een generatiewissel plaatsvond in de socialistische beweging, met de aantrede van nieuwe kaders die door hun opleiding historisch bewuster waren.

De cirkel is rond: Amsab wordt terug een Instituut voor Sociale Geschiedenis

In het internationale schema zijn we intussen in de vijfde en laatste periode aanbeland, een periode die de auteurs laten aanvangen rond het midden van de jaren 1980 en die ze de 'periode van de paradoxen' noemen. Een periode van grote syntheseswerken rond labour history, maar ook van een verminderde interesse in en dus een dalend prestige van de 'zuivere' labour history. Het vanzelfsprekende geloof in de klassensolidariteit werd vanaf de jaren 1980 steeds meer in vraag gesteld. Dit had duidelijke politieke en sociale oorzaken. De neergang van de grote internationale protestgolf van 1966 tot 1976 en de verandering van de sociale structuur en cultuur van de arbeidersklasse leidden tot het afbrokkelen van het beeld van de mannelijke, militante industriearbeider. Ook de politieke omwenteling in Oost-Europa en de Sovjet-Unie symboliseerde de neergang van 'old-fashioned left' en tegelijk kwam de arbeidersbeweging meer en meer onder druk van de mondialiseringsbeweging.

Hendrik Defoort haalt specifiek voor de Belgische context de ontzuiling aan als een van de verklaringen voor het verworden van de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging tot een 'antiquarisch' onderzoeksveld.⁽¹⁶⁾

Ook in Amsab liet die ontzuiling zich langzaam voelen. De verjonging van het personeel, met professioneel geschoolde archivissen en bibliothecarissen, deed de personele band met de 'linkse' beweging verslappen. In de loop der jaren waren ook de collecties thematisch verruimd. Naast archief van de traditionele socialistische beweging en de klein-linkse bewegingen, kwam ook steeds meer materiaal van de nieuwe sociale bewegingen binnen. In de Acta van de ODIS-workshop over nieuwe sociale bewegingen stellen Marc Hooghe en Jaak Billiet dat die evolutie ten dele het gevolg was van toevalligheden. De nieuwe sociale bewegingen die ontstonden op het einde van de jaren 1960 wensten geleidelijk aan hun archieven ergens te deponeren en ook de individuele militanten maakten hun zolder leeg. Dat ze daarvoor bij de privaatrechtelijke archieven belandden, ligt voor de hand. Vele van de activisten uit die nieuwe sociale bewegingen kwamen uit de traditionele socialistische, klein-linkse of christelijke bewegingen. Maar dit was het ook het gevolg van een bewuste prospectiepolitiek van die instellingen zelf. De auteurs verwoorden de overgang als volgt: "Voor archiefinstellingen, die uiteraard steeds enigszins gevangen zitten tussen het verleden en het heden, was de uitdaging des te groter. De oplossing leek te liggen in een geleidelijke actualisering en uitbreiding van de doelomschrijving, zonder echter de oorspronkelijke missie uit het oog te verliezen."⁽¹⁷⁾ Voor Amsab werd die evolutie geconcretiseerd in een naamswijziging, eind 1999. De oorspronkelijke missie zit vervat in het letterwoord Amsab, de actualisering en uitbreiding van de doelomschrijving in de naam Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Ook nu reageert de buitenwereld afwachtend. Bij de traditionele achterban zijn er twijfels over het behoud van de band met het verleden, de onderzoekswereld is nog steeds wat sceptisch over de realiteit achter de naamswijziging. Eens te meer is het een kwestie van geduld, van hard werken ook. Dat er serieuze inspanningen worden gedaan wat uitbreiding van de collectie naar nieuwe sociale bewegingen betreft, wordt duidelijk in de bijdrage van Piet Creve in dit nummer.

Een stimulans voor de vernieuwde dynamiek van Amsab was zeker het aantreden van de nieuwe Vlaamse regering in 1999 die een enorme impuls gaf aan wat de 'erfgoedsector' is gaan heten. Concreet was er het nieuwe decreet op de privaatrechtelijke culturele archiefwerking van 19 juli

2002 met de bestendiging van de vier archief- en documentatiecentra op basis van maatschappelijk-filosofische stromingen en de waarborg van hun financiële stabiliteit. Daarnaast werd een uitbreiding van hun opdracht vastgelegd met het beheer van de Archiefbank Vlaanderen (zie www.archiefbank.be). Nieuw is ook dat, naast de klassieke 'vier', ook vijf thema-archieven werden erkend, met name Resonant (Centrum voor Vlaams Muzikaal Erfgoed), het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven, het Forum Kerkelijke Archieven Vlaanderen, het Joods Museum van Deportatie en Verzet en het AMVC-Letterenhuis. Ook werd voorzien in een ondersteuning van archiefprojecten.⁽¹⁸⁾

Voor Amsab wordt samenwerking met de andere spelers op het erfgoedveld dus primordiaal. Projecten als Ik woon in een monument of Petrol Zuid, die door Amsab werden opgezet, zijn hiervan een mooie concretisering. Het totaalgebeuren Romain Royal rond het leven van Romain Deconinck dat dit jaar in Gent plaatsheeft naar aanleiding van de Amsab-jubilee en waaraan talloze partners deelnemen, doorbreekt nog veel meer schotten.

De volgende jaren zal in de erfgoedsector ook sterk de nadruk komen liggen op 'Behoud en Beheer', op het instandhouden, restaureren en zo efficiënt mogelijk ter beschikking stellen van de collecties. Ook hier kan Amsab zijn sterkte tonen.

Maar er blijven ook zwakkere kanten. Een ervan is in hoeverre een instelling als Amsab (en de andere privaatrechtelijke instellingen) echt onderzoek kan genereren? Dikwijls is de aanleiding voor een nieuw onderzoeksproject en bijgaande publicatie de viering van een of andere jubilee. Dat het daarom geen 'serviel geschrijf' wordt, argumenteren Steenhaut en Van Goethem door aan te halen dat de 'historische objectiviteit' steeds gegarandeerd is. In het themanummer van het Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis dat een neerslag is van het colloquium Tomorrow's Social History in 1996, merken Peter Scholliers en Patricia van den Eeckhout fijntjes op: "Archives and documentary centres (KADOC, AMSAB, Institut Emile Vandervelde...) which are directly linked to the different ideological camps, produce, or contribute to, a large quantity of the literature orientated towards labour-movement politics and organizations. It is remarkable that, either explicitly or implicitly, the need is felt to stress the scientific nature of this undertakings."⁽¹⁹⁾

Het gaat niet zozeer om die historische objectiviteit, de grootste kritiek van de academische wereld op onderzoek/publicaties van de privaatrechtelijke instellingen is dat deze laatste nog dikwijls vanuit een institutionele invalshoek zijn geschreven en dat de nieuwe tendensen, categorieën en vraagstellingen in het onderzoek niet aan bod komen. Het is een feit dat de institutionele benadering dikwijls de meest voor de hand liggende is, zeker als de opdracht is een geschiedenis te schrijven van een organisatie. Aan de andere kant is het zeker zo dat bij de recentere publicaties in Amsab wél nieuwe benaderingen worden uitgetoetst. Uit die publicaties blijkt duidelijk dat het gebruiken van die nieuwe benaderingen of concepten tot zeer leesbare resultaten leidt en niet altijd 'high brow-theorieën' impliceert.

Want het moet ook gezegd dat in Amsab altijd een beetje een 'antitheoretische' wind heeft gewaaid. Ik herinner me nog zeer goed de lichte irritatie waarmee Guy Vanschoenbeek reageerde op het reeds genoemde colloquium *Tomorrow's Social History* waar Scholliers en Van Den Eeckhout het gebrek aan intellectueel debat en theorievorming in de Belgische sociale geschiedschrijving hekelden. In Brood & Rozen pleitte Vanschoenbeek toen, geïnspireerd door Ranke, voor een reconstructie van het verleden 'zoals het er eigenlijk aan toe ging' en gaf hij toe dat hij er geen enkele moeite mee had om het theoretische constructie- en denkwerk over te laten aan ander sociale en menswetenschappen. Zijn slotzin luidde: "Ik voel er mij absoluut geen meid bij: eerder een boer die het prachtig geteelde graan naar de molen brengt. Het graan bepaalt de eetbaarheid van het brood, niet de oneetbare molensteen." (20) Hendrik Defoort getuigt van eenzelfde nuchterheid wanneer hij schrijft dat de inzichten van postmoderne historici ons wel hebben bewust gemaakt van diverse fenomenen die voorheen onzichtbaar waren. Dat ze ons arsenaal aan concepten hebben uitgebreid en dus een cruciale bijdrage hebben geleverd tot een beter begrip en inzicht. Daarom is het goed, vervolgt hij, dat historici op de hoogte blijven van die theoretische discussies en dat ze die inzichten aanwenden bij het 'gewoon doen van hun ding, zonder al te veel theoretische apriori's'. (21) Dat theoretische beschouwingen ook bezieland kunnen zijn blijkt dan weer uit de bijdrage van Gita Deneckere naar aanleiding van de 25e verjaardag van het Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis. Daarin toont ze, aan de hand van de ideeën van Slavoj Žižek, Michel de Certeau en James Scott, dat er, voorbij het onderzoek van organisaties en klassenbewustzijn, nog andere wegen zijn om verzet en subversie te bestuderen. (22)

De realiteit blijft dat Amsab slechts in beperkte mate aan doorgedreven onderzoek kan doen. Een rol die het wél kan spelen - en al een tijd speelt - is die van (mede-)uitgever van onderzoeksresultaten op het vlak van sociale geschiedenis. Amsab betreft ook al een tijd externe onderzoekers in projecten als het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd. Sinds 2000 is in Amsab een aparte publicatiecel geïnstalleerd, met de bedoeling de uitgave van de publicaties beter te coördineren en vooral goed af te stemmen op het doelpubliek.

Want Amsab is er niet alleen voor de academici, maar ook voor een veel bredere doelgroep - en het zou best eens interessant zijn om te weten hoe breed de doelgroep is die het nu bereikt. Het hybride karakter én de perspectiefferuiming van de instelling worden misschien nog het best weerspiegeld in Brood & Rozen. Tien jaar geleden schreef Guy Vanschoenbeek zijn eerste edito waarin hij "Brood & Rozen" voorstelde als een tijdschrift waarin "de brede waaier van de sociale bewegingen, van de sociale en democratische dynamiek in onze politieke en sociale

geschiedenis" aan bod zou komen. En ook dat het een kruispunt moest zijn, geen grenspaal voor het afbakenen van een territorium. (23)

Verjaardagen zijn momenten van introspectie, van afwegingen maken. Wat zelfrelativering hierbij mag altijd. Daar zijn we in Amsab trouwens sterk in. Maar we mogen gerust ook fier zijn over wat is verwezenlijkt.

Verjaardagen moeten natuurlijk ook gevierd worden. En dat doen we. Met al onze lezers, op 28 mei in de Vooruit. Ik breng nu al een toast uit op de volgende 25 jaar....

Paule Verbruggen

- (1) L. HEERMA VAN VOSS en M. VAN DER LINDEN, *Class and Other Identities. Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*, New York/Oxford: Berghahn Books, p. 1-39. Vermits ik voor deze edito vooral schatplichtig ben aan dit artikel haal ik niet telkens opnieuw de bron aan.
- (2) J. STENGERS, *Vertige de l'histoire: les histoires au risque du hasard*, Paris: Empêcheurs de penser en rond, 1998.
- (3) G. DENECKERE, Het pleidooi. In: J. TOLLEBEEK, T. VERSCHAFFEL en L.H.M. WESSELS, *De Palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000*, p. 208.
- (4) W. STEENHAUT en G. VAN GOETHEM, Amsab, een instituut. In: G. DENECKERE en B. DE WEVER, *Geschiedenis maken. Liber Amicorum Herman Balthazar*, 2003, p. 61.
- (5) H. BALTHAZAR, De grondstoffen van de geschiedenis: de totalitaire en de democratische aanpak. In: *Amsab-Tijdingen. Extra nummer Mission to Moscow*, (1992) 16, p. 2.
- (6) J. LUST, E. MARECHAL, W. STEENHAUT, M. VERMOTE, Een zoektocht naar archieven. Van NISG naar AMSAB, Gent: AMSAB, 1997, p. 10-53.
- (7) W. STEENHAUT en G. VAN GOETHEM, Amsab, een instituut [...], p. 62.
- (8) G. DENECKERE, Het pleidooi [...], p. 208-210.
- (9) L. HEERMA VAN VOSS en M. VAN DER LINDEN, *Class and Other Identities* [...], p. 12.
- (10) W. STEENHAUT en G. VAN GOETHEM, Amsab, een instituut [...], p. 62-63.
- (11) G. DENECKERE, Een historicus in zijn biotoop. In: In: G. DENECKERE en B. DE WEVER, *Geschiedenis maken* [...], p. 22.
- (12) W. STEENHAUT en G. VAN GOETHEM, Amsab, een instituut [...], p. 65.
- (13) Interne nota, 04/10/1977.
- (14) W. STEENHAUT en G. VAN GOETHEM, Amsab, een instituut [...], p. 66.
- (15) G. DENECKERE, Het pleidooi [...], p. 205.
- (16) H. DEFOORT, 'Sterft gij oude vormen en gedachten' ? Een essay over de historiografie van de socialistische arbeidersbeweging. In: G. DENECKERE en B. DE WEVER, *Geschiedenis maken* [...], p. 91.
- (17) M. HOOGHE en J. BILLIET (red.), *Historische en sociologische benaderingen van nieuwe sociale bewegingen. Acta van de workshop gehouden te Brussel op 22 november 2002*, Gent: ODIS, 2004, p. 323.
- (18) W. STEENHAUT en G. VAN GOETHEM, Amsab, een instituut [...], p. 73-74.
- (19) P. SCHOLLIERS en P. VAN DEN EECKHOUT, *Social history in Belgium: old habits and new perspectives*. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis. Themanummer: Tomorrow's Social History*, 23 (1997) 2, p. 174.
- (20) G. VANSCHOENBEEK, *Tomorrow's social history: recent developments and perspectives of social history of the modern period*. In: Brood & Rozen, (1996) 2, p. 72.
- (21) H. DEFOORT, 'Sterft gij oude vormen en gedachten' ? [...], p. 100.
- (22) G. DENECKERE, *Sociale geschiedniss, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990*. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 26 (2000) 3, p. 239-262.

Leeszaal van de bibliotheek Leeren Vereert

De bibliotheek van de Gentse wevers. Kroniek van een sociaal-culturele dynamiek

Gaëtan Regniers, journalist

“Wy kunnen veel, magtig veel, wanneer wy op onzen eigen grond bouwen!”

De Broederlijke Weversmaatschappij van Gent, een vakvereniging van textielarbeiders die tot de pioniers van de Belgische arbeidersbeweging moeten worden gerekend, richtte in 1860 een bibliotheek op. Het woelige eerste decennium van het bestaan van deze bibliotheek komt in deze bijdrage aan bod. Het Leesgezelschap der wevers, zoals een afgesplitste kern zich zal gaan noemen, speelde een grote rol in het emancipatieproces van de arbeidersbeweging. Een volledige generatie militanten werd er gevormd, en ook later nog (de bibliotheek verdween in 1983) was het een belangrijke culturele pijler van het Gentse socialisme.

In deze bijdrage peilen we naar de achtergrond van de militanten die aan de basis lagen van de ‘weversboekery’, maar grote aandacht gaat ook uit naar het reconstrueren van de conflictlijnen in de schoot van de bibliotheek. Toen het tot een breuk was gekomen, werd de Weversmaatschappij Vooruit opgericht. Daar werd de basis gelegd voor het Gentse syndicalisme zoals dit zich na 1875 ontwikkelde.

Op 30 april 1946 werd in een voordracht voor Gentse partijgenoten hulde gebracht aan de “moedige mannen” die 86 jaar eerder een leesgenootschap hadden opgericht. Bij de 90e en 100e verjaardag van de “socialistische boekery”, werd dit ritueel herhaald. Ook dan passeerden het stichtingsverhaal van de bibliotheek, de latere scheuring en hereniging de revue, tot en met de boekverbranding door de “cultuurdragers van over de

Rijn” die de collectie van de bibliotheek tijdens de Tweede Wereldoorlog uitdunde.⁽¹⁾ Het belang dat de historiografie aan dit Leesgezelschap heeft toegekend is niet gering: het wordt beschouwd als de kiem van de militante Weversmaatschappij Vooruit die de Gentse arbeidersbeweging rond het midden van de jaren 1860 op het spoor van de Eerste Internationale zette. Vanuit genealogisch standpunt (en ook door tijdgenoten) werd het Leesgezelschap beschouwd als een kiem van de latere sociaal-democratie en een kweekschool van militanten en bestuursleden in spe: “*De leerrijke voordrachten en discussiën soms ook wel de onstuimige zittingen en vergaderingen waren zoovele lessen, die de opvoeding maakten van allen die later een rol zouden vervullen in de werkersbeweging.*” Het oordeel van eersterangsfiguur Paul Verbauwen is duidelijk: “*Het Leesgezelschap heeft voor 90 % deel aan de democratische beweging die later volgde.*”⁽²⁾ Hier zetten we de geschiedenis van dit Leesgezelschap uiteen, waarbij de klemtoon ligt op het eerste decennium van zijn bestaan. In het verlengde van de onenigheid die begin jaren 1860 heerste binnen de Gentse arbeidersbeweging ontrafelen we de woelige ontstaansgeschiedenis en gaan we na wie de stichters en andere militanten van deze bibliotheek waren. Vervolgens schetsen we - in vogelvlucht - een beeld van de periode na 1870. Maar eerst plaatsen we enkele theoretische kanttekeningen bij deze studie.

Revisionisme in tijden van postmoderniteit

Sinds het prille begin van de geschiedschrijving over de Gentse arbeidersbeweging heeft men het belang van het Leesgezelschap onderkend. De klemtoon in het wetenschappelijk onderzoek lag tot begin jaren 1970 in de eerste plaats op het stakingsonderzoek en de organisatiegeschiedenis. Het is dan ook niet toevallig dat het Leesgezelschap, als opstap naar de socialistische arbeidersbeweging, niet onbesproken werd gelaten. De boeiende historiek van het Leesgezelschap kwam het eerst aan bod in de brochure *Een vriend der waarheid* uit 1881 en de partijgeschiedenis van Avanti (pseudoniem van Oscar Roelandts), *Een Terugblik* (1908, 1930). Het is de versie uit deze ‘bijbel’ van het Gentse socialisme die in alle publicaties die erop volgen, tot canon werd verheven. En zoals vaak het geval is, ging het verhaal over de bibliotheek ook hier een eigen leven leiden. Alleen al op het vlak van de benaming (Leesgenootschap, Leesgezelschap, Lees kabinet...) is het verwarring troef. Daarom, maar ook om andere redenen, is een revisionistische aanpak wenselijk. De modieuze ‘duidingsdrift’⁽³⁾ die als gevolg van de postmoderne golf diverse wetenschapsdisciplines overspoelde, heeft ook in de geschiedschrijving enige golfslag teweeggebracht. Het aloude positivistische ideaal werd in vraag gesteld, de empirische grondslag ervan geproblematiseerd. Op een coherent alternatief uit het postmoderne kamp is het vooralsnog wachten.⁽⁴⁾ De relativistische en anekdotische inslag gaat hand in hand met een vaak idealistische en irrationele be-

nadering van de werkelijkheid. Anderzijds is de deconstructie en het in vraag stellen van voorheen ongecontesteerde conceptuele uitgangspunten (met als meest frappante voorbeeld het ‘klassenbegrip’) absoluut waardevol. Als gevolg hiervan wordt een klassiek onderwerp met nieuwe bronnen en nieuwe methodes geconfronteerd. Dit vraagt een dispaaraat bronnenonderzoek, met als sleutel ‘scholarly retooling’: het herlezen van oude partijgeschiedenissen en bijeenprokkelen van materiaal over minder bekende feiten. Bijzondere aandacht gaat hierbij naar het subject, de militant die gestalte gaf aan de ontluikende arbeidersbeweging.⁽⁵⁾ De onvermijdelijke Jan Dhondt schreef, meer dan veertig jaar geleden reeds, dat men de geschiedenis van de arbeidersbeweging nooit zou doorgronden “*tant qu’on ne partira pas de l’étude du militant, individu concret mais constituant un type sociologique*”. Hier willen we dan ook pogen de contouren te schetsen van het type militant dat betrokken was bij het Leesgenootschap en zijn opvolgers.⁽⁶⁾

“Leest een leer!...opdat gij geestelijk toegerust worde voor den strijd des levens”

Het onderzoek naar lezen, lezers en leescultuur in historisch perspectief deed een twintigtal jaar geleden zijn intrede in het onderzoekslandschap en vooral bij onze noorderburen werd veel detailonderzoek verricht. In een notendop samengevat: in het spoor van de geleerde genootschappen uit het Verlichtingstijdperk ontstaan eind 18e eeuw dilettantengenootschappen, onder meer leesgezelschappen. In tegenstelling tot literaire gezelschappen kochten leesgezelschappen gezamenlijk boeken aan en lasen die vervolgens. Naar de vorm (volgens een beurtrol of door het vrij uitlenen aan leden) onderscheidt men respectievelijk een ‘leesgezelschap’ en een ‘leesmuseum’ of ‘leeskabinet’. Tot zover de theorie. Door hun werking stimuleerden deze genootschappen de maatschappelijke mobiliteit van een middengroep van welgestelde burgers. De sociaal-culturele emancipatie van deze middengroepen is rond 1850 grotendeels verwezenlijkt en de belangstelling voor leesgezelschappen neemt af. In de tweede helft van de 19e eeuw zal deze vorm van sociabiliteit via een proces van imitatie doorsijpelen naar arbeidersmilieus.⁽⁷⁾ De vroege socialistische beweging kende een sterke tendens tot ‘verzedelijking’ en ‘beschaving’ van de arbeider. Literatuur werd gereduceerd tot “*nuttige en zedelyke werken, die de geest buiten alle romantiesche rammelary, verhelderd en verkloekt*” met als doel “*de werkmans zyne waarde leren kennen, ten einde hem dier slaafsche konditiën af te trekken, waer onder den yzeren hand van het monster der logen, die de wereld beheerscht, hem op den huiden dag nog houdt neer gebogen.*”⁽⁸⁾ Het geschreven woord kreeg ook een steeds belangrijker rol toebedeeld in de socialistische propaganda, een trend die internationaal werd vastgesteld.⁽⁹⁾ De leidende fracties van de arbeidersbeweging zagen zelfstudie als de eerste stap naar de collectieve ontvoogding van de arbeidersklasse. Omgekeerd was geletterdheid vaak cruciaal om het als militant te maken.

“Eene boekzael, wat wilde dat zeggen?”

Met het initiatief om een bibliotheek op te richten ging de prille georganiseerde arbeidersbeweging, die sinds het voorjaar van 1857 de katoenarbeiders verenigde in de Broederlijke Maatschappij der Gentsche Wevers en de Noodlijdende Spinners, nieuwe wegen op. In hun weekblad *Het Werkverbond* wezen ze terecht op de grote stap die werd gezet: *“Keeren wy slechts van vier jaren terug, hy die van eene boekzael der Wevers zou gemikt hebben, zou het welligt met den bynaem van zot betaeld hebben. Vraag het aen die arme werkslaven: wat was dat eene boekzael, wat wilde dat zeggen?”*

Toen het Broederlijk Genootschap der Wevers (BGW) op zondag 2 december 1860 boven de doopvont werd gehouden waren er een dertigtal stichters. Op de groepsfoto van het BGW zien we een twintigtal wevers rond een tafel geschaard, waarop een aantal boeken liggen. Deze wevers - *“ieverige lezers”* - droegen elk één frank bij voor de aanschaf van de eerste boeken. De kas van de Broederlijke Wevers paste 42 frank bij en de eerste aankoop werd verricht: het verzamelde werk van Hendrik Conscience. De populariteit van de schrijver van onder meer *De leeuw van Vlaenderen*, *In 't wonderjaer* en *De kerels van Vlaenderen* was anno 1860 nog steeds bijzonder groot, al bereikte zijn literaire productie reeds in de jaren 1850 geen hoogtepunten meer.

Aangezien de weversbibliotheek een afdeling was van de Broederlijke Weversmaatschappij, had de ondervoorzitter van de weverssociëteit de eer een toespraak te houden bij de stichting. Deze ondervoorzitter, Jan-Baptiste Smeesters, werd ook de eerste voorzitter van het BGW. Zijn rede was integraal gewijd aan het belang van het volksonderwijs. *“Het volksonderwijs moet hun [de arbeiders] hunne regten aanleren, [...] Het moet hen den eerbied voor zich zelven inboezemen; hunne waerde als mensch leeren kennen [...]”* Het *Werkverbond* ging uitgebreid in op de *“opening der Boekzael der Wevers”* en vatte de doelstellingen ervan bondig samen: *“Ingerigt met het doel om de vlaemsche leerzucht meer en meer uit te breiden, en die innige liefde tot de vadergrond, gepaerd aen die onwrikbare moed om hem ongeschond te bewaren.”* Naast de patriottische inslag, lag de klemtoon op de nu als ouderwets ervaren beschavende, volksopvoedende taak die men zich toemast. Dit is deels te verklaren door de drang naar erkenning die opgang maakte bij de leiding van de arbeidersorganisaties. Het stichten van een bibliotheek was op zich reeds een exponent van die drang. Vanuit een ander perspectief bekeken is het evenzeer een uiting van zelforganisatie.⁽¹⁰⁾ Enthousiast verklaarde men: *“Wy kunnen veel, magtig veel, wanneer wy op onzen eigen grond bouwen!”*⁽¹¹⁾ De wevers haalden hun mosterd bij andere volksbibliotheken, zoals deze van het Van Crombrughe's Genootschap (VCG).

Het Van Crombrughe's Genootschap

De wevers richtten hun bibliotheek in naar het model van het Van Crombrughe's Genootschap. Zoals we verder zullen zien waren een aantal dragende krachten ervan leden of voormalige leden van het VCG. De invloed van de jonge intellectueel Emiel Moyson (1838-1868, bezieler van de eerste Gentse arbeidersverenigingen) is onmiskenbaar. Moyson was van bij het ontstaan in oktober 1857 tot in 1862 beschermid van het VCG. Het initiatief voor dit genootschap was gegroeid na het jubileum in augustus 1857 van de hoofdonderwijzer van de Gentse stadsscholen. Al snel raakte ook Frans De Potter (1834-1904, schrijver en historicus) betrokken bij het plan en door diens toedoen verschenen oproepen in onder meer de *Beurzen-Courant*. Het VCG ging van start in oktober 1857. Het genootschap wilde in de eerste plaats een gezelligheidsvereniging zijn voor en van oud-leerlingen van het kosteloze stadsonderwijs en daarnaast de leerlingen van diezelfde scholen ondersteunen bij hun verdere studies. Het oprichten van een bibliotheek was een middel om bij te dragen tot de ‘beschaving en verlichting der leden’.⁽¹²⁾ Het voorbeeld van het VCG werkte inspirerend, maar het oorspronkelijke idee om een weversbibliotheek op te richten ontstond na contacten tussen de weversmaatschappij en het Vlaamsch Verbond. In dit samenwerkingsverband bundelden Vlaamsgezinden van alle strekkingen hun krachten. Ook de arbeidersverenigingen waren erbij aangesloten.⁽¹³⁾

Het bestuur van de weversbibliotheek

De beknopte biografie van de eerste bestuursleden van het BGW laat ons toe een meer concreet beeld te schetsen van de militanten die dit initiatief hebben gedragen. De stichtende voorzitter van het Leesgenootschap was de eerder vermelde Smeesters. Jan-Baptiste Smeesters werd in 1833 te Gent geboren als zoon van een pottenbakker. Op vijftientigjarige leeftijd werd hij lid van het VCG, zodat hij meer dan waarschijnlijk lager onderwijs volgde aan een van de stadsscholen. Hij bleef lid tot het eerste kwartaal van 1861, toen de weversbibliotheek voor hem waarschijnlijk de rol van het VCG had overgenomen. Het staat vast dat hij min of meer geletterd was, bij zijn huwelijk ondertekende hij immers de akte. Gezien het feit dat hij reeds in 1859 ingeschreven was als kiezer voor de Werkrechtersraad (een arbeidsrechtbank avant la lettre met een beperkt electoraat) behoorde hij sowieso tot de meer ontwikkelde groep fabrieksarbeiders. Hij bleef minstens tot in 1863 een mandaat uitoefenen in het bestuur van het BGW. Op dat ogenblik was hij nog steeds vrijgezel. Smeesters werkte zijn verdere leven als wever en sleet het einde van zijn leven in het Lousberggesticht, waar hij in 1902 overleed.⁽¹⁴⁾

In april 1861 zou Franciscus Slosse het BGW of ‘de leesbibliotheek van de sociëteit’, zoals het door een tijdgenoot werd omschreven, hebben voorgezeten. De toen 31-jarige Slosse was net als zijn vader wever. We zien hem een eerste maal optreden als militant in februari 1860, tijdens een meeting waarop onder andere ook Emiel Moyson aanwezig was. Tijdens de beruchte staking in de zogenaamde ‘Grasfabriek’ van april 1861 liet hij zich nogmaals opmerken als militant arbeider. De staking in de textielfabriek van Parmentier-Van Hoegaerden begon als een bijna alledaags arbeidsconflict, maar escaleerde door een reeks toevalligheden tot een keiharde strijd tussen de stakende arbeiders en hun patroons. Toen deze laatste nieuwe arbeiders aanwierven, liep het volledig uit de hand. De Broederlijke Wevers trokken in stoet naar de fabriek en er brak een gevecht in regel uit aan de fabriekspoorten. Enkele agenten en de fabriekseigenaar raakten gewond. Tientallen arrestaties volgden en tijdens het proces werden zware gevangenisstraffen uitgesproken. De ‘Slag bij de Grasfabriek’ is in zekere zin het ‘Waterloo’ van de toenmalige leiding van de arbeidersbeweging.⁽¹⁵⁾ Slosse zweepte samen met Louis Marlier (een andere militant van het BGW, zie verder) de arbeiders in hun fabriek op om mee te gaan betogen aan de Grasfabriek. Toen ze de volgende dag het werk wilden hervatten, werden ze wegens hun houding en hun functie in de Broederlijke Wevers op staande voet ontslagen. Na de onlusten aan de Grasfabriek richtten de leiders van de arbeidersbeweging zich in een brief tot de onderzoeksrechter om zich van de feiten te distantiëren. Ze deden al het mogelijke om hem van hun goede intenties te overtuigen. Ze wilden immers enkel de *“veredeling, door de verzedelijking van de werker”*. Hierbij verwezen ze expliciet naar de bibliotheek waar rekenlessen werden gegeven en op zondag een cursus over werktuigen plaats had. De voorbeelden die ze aanhaalden *“zijn voldoende waarborgen tegen alle beschuldigingen van uitzinnige ontwerpen en ondernemingen en door het geweld”*.⁽¹⁶⁾ Dit alles zette weinig zoden aan de dijk. Toen het weversbestuur in 1862 de overheid vroeg om de bibliotheek een subsidie te verlenen, kreeg men nul op het rekest omdat, dixit het stadsbestuur, de gewelddaden van april 1861 onder de *“minstens schijnbare bescherming”* van de weversmaatschappij hadden plaatsgevonden. Wat Slosse betreft: zijn engagement in de Gentse arbeidersbeweging en het BGW kan slechts enkele jaren geduurd hebben. In februari 1863 stierf hij, nog geen 33 jaar oud.⁽¹⁷⁾

Een van de voorwaarden voor lidmaatschap (naast lidmaatschap van de Broederlijke Wevers en de startbijdrage) was het maandelijks lidgeld van 26 centiemen. Deze betrekkelijk lage som (een wever verdiende gemiddeld 2 frank per dag) werd gestort bij de ‘ontfanger’, die het geld inzamelde en deponeerde bij de secretaris. Samen presenteerden zij de boekhouding aan het bestuur en de ledenvergadering. Dit uitgebreid controlesysteem moest misbruiken voorkomen. De functie van ontvanger werd aanvankelijk uitgeoefend door Dominicus Van Geertruyne. Van Geertruyne was net als Smeesters ook lid geweest van het VCG. Het gezin Van Geertruyne was geen

typisch arbeidersgezin waarin elk gezinslid fabrieksarbeid verrichtte: vader Petrus was kopervergulder en de broers van Dominicus waren ambachtslui. Rond 1860 was hij wever, maar na enkele jaren wisselde hij dit beroep in voor dat van ijzerdraaiër in een metaal- of constructiebedrijf. Zowel Van Geertruyne als zijn echtgenote konden schrijven, een duidelijke indicatie van geletterdheid.⁽¹⁸⁾

Louis Marlier was als secretaris verantwoordelijk voor de aankoop van het nodige materiaal, iets wat hij evenwel niet kon doen buiten het bestuur om. Voorts was hij belast met de correspondentie, het aanvaarden van nieuwe leden en het beheer van de administratie. Marlier is een opmerkelijke, maar grotendeels vergeten figuur in de geschiedenis van het Gentse socialisme. Hij was een pionier en bleef meer dan vijftig jaar actief lid. Marlier werd in 1830 te Gent geboren als onwettig kind van een twintigjarige weefster. Naderhand huwde zijn moeder met de soldaat Eugène Marlier, die het kind erkende. Nog voor zijn meerderjarigheid kwam Louis Marlier in de gevangenis terecht. In 1848 liep hij een maand gevangenisstraf op voor zijn aandeel in het arbeidersprotest tijdens dit revolutiejaar. In het najaar van 1860 werd hij verkozen tot ondervoorzitter van de Broederlijke Weversmaatschappij. Vanaf dan zat hij op de eerste rij bij alle belangrijke gebeurtenissen in het wereldje van de Gentse arbeidersbeweging. Toen hij in 1917 overleed als gevolg van een aandoening aan de prostaat was hij een van de weinigen die de intussen mythische figuren uit de beginjaren, zoals Emiel Moyson, nog persoonlijk had gekend.⁽¹⁹⁾

De teneur van deze biografische schetsen is dat het telkens gaat om relatief jonge of ongehuwde militanten, wat het beeld uit de klassieke historiografie bevestigt. De voorzitters van de wevers- en spinnersvereniging, Jan Deridder (1822-1890) en Frans Bilen (1819-1881) waren in 1860 respectievelijk 38 en 41 jaar oud. De eerste bestuursleden van het BGW vallen bovendien op door hun getrouwheid aan het toenmalige leiderschap, er zijn ook geen aanwijzingen dat ze later ‘afvalligen’ werden, integendeel. Smeesters nam het in 1863 in het publiek op voor de veelgeplaagde Jan Deridder en raket de ‘méchancetés’ die de voorzitters van wevers- en spinnersmaatschappij in 1861 te verduren kregen, nog eens op. Voorts is de achtergrond van deze wevers niet louter proletarisch, het is duidelijk dat enkelen onder hen een meer dan gemiddelde ontwikkeling bezaten én een drang naar zelfontwikkeling. Het lidmaatschap van een sociaal-culturele vereniging zoals het VCG illustreert dit. Ook andere toonaangevende militanten van de vroege arbeidersbeweging waren lid van het VCG, onder meer Louis Criest (1831-1866, bestuurslid Broederlijke Wevers) en Paul De Wachter (1845-1919). De Wachter was de neef van een stichtend bestuurslid van de Broederlijke Wevers en werd zelf voorzitter van de Weversmaatschappij Vooruit (1874-1876), nadien voorzitter van de Broederlijke Wevers (1878-1885) en onder meer ook voorzitter van ziekenbeurs Moyson’s Vereniging (1876). De Wachter was een intimus van Karel De Boos, die hij het VCG binnenloodste.

Karel De Boos (collectie Andrea De Boos)

Karel De Boos: koers naar socialistisch vaarwater

Onder de militanten van de vroege Gentse arbeidersbeweging (de periode voor 1875) neemt Karel De Boos een bijzondere plaats in. Geboren in 1842 behoort hij tot de tweede generatie van militanten. Zijn vader Jan (1810-1876) was in 1857 een van de stichters van de spinnersmaatschappij, maar werd in de nasleep van de tumultueuze staking in de Grasfabriek (1861) een dissident. De Boos was ook nog door andere familiebanden ‘gebonden’ aan de arbeidersbeweging, die voor hem zijn natuurlijk milieu moet geweest zijn.

Samen met andere vooraanstaande militanten keerde hij zich af van het bestuur van de maatschappijen en uitte scherpe kritiek aan het adres van de voorzitters én de ‘volksvrienden’ Emiel Moyson en Eugène Steens (1825-1898, internationalist).⁽²⁰⁾ Ook Karel De Boos liet zich gelden als een scherp criticus van de oude garde en gaf gestalte aan de oppositie tegen de stichters-voorzitters Frans Bilen en Jan Deridder. Hij kon rekenen op een stevige basis binnen het bestuur zelf en had veel aanhang bij de jongere arbeiders. De interne onvrede werd uiteindelijk in november 1865 beslecht, toen De Boos de Weversmaatschappij Vooruit oprichtte. De kern van deze nieuwe arbeidersvereniging was een groep jonge, vooruitstrevende textielarbeiders met wortels in de weversbibliotheek. Het conflict dat zou leiden tot de oprichting van de nieuwe weversmaatschappij barstte los in het BGW, en wordt hierna omstandig beschreven. De Boos was dé sterke man van de jaren 1860, zijn persoon markeert de overgang van een eerder neutrale vakbeweging naar een socialistische arbeidersbeweging. In 1871 werd hij na een discussie over geldzaken aan de kant geschoven. Een rancuneuze De Boos zou nadien als informant voor de politie optreden. Hij bleef het reilen en zeilen binnen de arbeidersbeweging volgen, en liet zich tijdens de jaren 1880 opmerken als voorstander van het algemeen stemrecht. Zijn zoon Hippoliet (°1870) werd een actief lid van de Socialistische Jonge Wacht, maar kende net als zijn vader en grootvader een blitzcarrière in de Gentse arbeidersbeweging.⁽²¹⁾ Karel De Boos was volgens alle bronnen een erg belezen man, naar de inschatting van de Gentse hoofdcommissaris: “Il possède une certaine instruction en flamand, s’occupe beaucoup de lecture et paraît assez convaincu de ses opinions républicaines qu’il affiche ouvertement.” Ook de recent ontdekte fragmenten van zijn bibliotheek staven dit.⁽²²⁾

Op gescheiden wegen: het Leesgenootschap en het Leesgezelschap

Volgens de anekdotiek was de aanleiding voor de splitsing in de schoot van de bibliotheek van de Broederlijke Wevers een banaal meningsverschil over het inbinden in één band van Frans De Potters historische roman *Robert van Valois te Gent* en *Twee god-*

deloozen van Jan De Vry. De vragen welk volume vooraan in het boek kwam en welke titel op de rug moest staan zorgden voor een verhitte discussie, met de afscheuring van een groep jonge leden tot gevolg. In latere catalogi vinden we de twee boeken onder hetzelfde nummer terug, wat erop zou wijzen dat ze inderdaad in één band werden ingebonden.⁽²³⁾

In de klassieke versie waren de jongere leden van het BGW meer vooruitstrevend en veroorzaakte deze generatiekloof de uiteindelijke afscheiding van de progressieve fractie. Het is echter waarschijnlijk dat de kloof al langer aan het groeien was, en dat de rel rond *Twee goddeloozen* de druppel was die de emmer deed overlopen. Het is niet bijzonder aannemelijk dat het boekje, dat weliswaar vrijzinnig van inslag is maar dat uiteindelijk in de collectie behouden bleef, op zichzelf zo'n diepe twist kon veroorzaken. We kunnen er dan ook van uitgaan dat er voorheen reeds wrijvingen waren geweest. De hypothese die historicus Bart De Nil formuleert is intrigerend: de tegenstelling tussen de twee kampen (oud en conservatief enerzijds, jong en progressief anderzijds), die verbonden wordt met de twee genoemde werken, zou achteraf wel eens bewust overdreven kunnen zijn. De Potter was immers pas vanaf 1872 openlijk katholiek, toen hij bij de verkiezingen van 1872 kandidaat was op de katholieke lijst. Deze hypothese dient enigszins te worden bijgesteld. Frans De Potters korte carrière in het VCG werd gefnuikt toen hij steeds meer katholiek-conservatieve standpunten ging innemen. Met name de selectie van boeken was een knelpunt: een werk zoals het vroeg-socialistische *Het natuer-regt* van Napoleon De Keyser was voor hem onaanvaardbaar. Na een resem conflicten pleitte De Potter voor een wijziging in de statuten zodat in zijn ogen 'gevaarlijke' boeken geweerd konden worden en andere, die kritisch waren voor de katholieke godsdienst of clerus, niet ter lezing zouden gegeven worden. Zijn voorstel haalde het (onder meer door toedoen van Moyson) niet, maar toen De Potter eigenmachtig besloot bepaalde werken niet in de catalogus op te nemen werd hij eind 1858 tot ontslag gedwongen.⁽²⁴⁾ Dezelfde De Potter schreef in 1862 *Robert van Valois te Gent*, door tijdgenoten omschreven als een "*flink ineengezet tafereel van Gentsche toestanden in het begin van de veertiende eeuw*".⁽²⁵⁾ De herinnering aan zijn optreden in het VCG destijds, zal verscheidene leden van het BGW - ex-VCG-leden - niet bepaald voor hem en zijn werk ingenomen hebben. De roman van De Vrij, *Twee goddeloozen*, is eerder antiklerikaal dan resoluut vrijzinnig. De auteur, Pieter Frans Van Kerckhoven (1818-1857), gebruikte enkel voor deze roman het pseudoniem Jan De Vry. Het was zijn laatste roman en hij werd postuum uitgegeven. Het verhaal speelt zich af in een inwisselbare kleine Vlaamse provinciestad, de twee hoofdpersonages zijn de timmerman Arie en 'arm Anneken', een wees. De plot bestaat uit een resem tragische lotgevallen. De rode draad is de hebzucht en de onverdraagzaamheid van de pastoor en van een katholieke burgerman en de tentakels van hun macht waarin Arie en Anna steeds verstrikt raken. De lotgevallen van het paar spelen zich af rond een aantal rites zoals het overlijden van Aries moeder en het uiteindelijke afwijzen van een kerkelijk huwelijk:

"Als ik zeg trouwen Anna, dan bedoel ik er door op het stadhuis te trouwen; eene maatschappelijke verbindtenis te ondertekenen, welke ons in de oogen der burgerlyke wereld het regt geeft samen te wonen." Van Kerckhovens personages worden steeds geconfronteerd met de invloed van duistere klerikale krachten en de twee geliefden besluiten uiteindelijk naar Canada te emigreren. Het verhaal heeft een happy end: Arie en Anna slijten een rustig leven op hun hoeve. Arie overpeinst hun nieuwe leven: "*En God zal uw werk zegenen, niet de God der Vlaemsche kwezelary, van Vincent-de-Paul en van Saint-Jean-François Régis, zegde Arie, maer de God der brave lieden, der opregte harten, der vrye rondborstige mannen.*"⁽²⁶⁾ Van Van Kerckhoven waren ook *Jack of een arm huisgezin*, *Ziel en Lichaam* en de *Volledige werken* rond de eeuwwisseling in de bibliotheek van de Socialistische Propagandaclub te vinden. Zijn romans vielen bij de stedelijke volksklasse in de smaak omdat ze aangepast waren aan haar begripsvermogen.

Door de anekdote rond de twee romans en de splitsing die zij zou hebben veroorzaakt, worden andere verklaringsgronden naar de achtergrond gedrukt. Zo werd de verklaring die *Een vriend der waarheid* geeft voor het schisma in de bibliotheek door de meeste auteurs genegeerd. Deze autobiografie van de stichters Bilen en Deridder is nochtans de bron die het dichtst bij de gebeurtenissen staat. Volgens hun relaas zette het feit dat schenkingen van boeken aan voorzitter Jan Deridder werden toegezonden (en niet aan het BGW zelf), kwaad bloed bij sommige leden van het BGW. Als reactie zou op dat ogenblik een voor alle leden toegankelijke bibliotheek zijn gesticht, die volledig onder het bestuur van de weversmaatschappij ressorteerde. Een deel van de voormalige afdeling (zijnde het BGW) was hier niet mee akkoord, en ging zich onder de naam Leesgezelschap der Wevers (LGW) in een andere herberg vestigen. Het eigenaardige van deze versie is dat het de leiding van de Broederlijke Wevers zelf was die eenzijdig het Broederlijk Genootschap overbodig maakte. Er is bovendien een scherp contrast met het verhaal dat later werd opgehangen door het kamp van het LGW en Vooruit: geen ideologisch maar een kleinmenselijk conflict zette de afsplitsing in gang. Het sluitstuk van deze hypothese is de afloop van het verhaal volgens *Een vriend der Waarheid*: "*Hoe betreurenswaardig de scheiding ook was tusschen die afdeeling en de moedermaatschappij spande deze laatste al hare krachten in om de boekerij te vergrooten en na verloop van eenige jaren ging de afdeeling uiteen terwijl de weversmaatschappij nog in bloei en welvaart toenam.*"⁽²⁷⁾ Feit is dat na 1865, het jaar van de oprichting van het Leesgezelschap van De Boos en van Vooruit, niets meer wordt vernomen van het BGW. Er is enkel nog sprake van een bibliotheek van de Broederlijke Wevers zelf.

Een hierbij aanleunende versie stelt dat een aantal jonge leden van de Broederlijke Wevers aan het bestuur voorstelden een bibliotheek op te richten. Hun bedoeling was om zo de ontwikkeling van de oudere, meer behoudsgezinde leden te bevorderen en ze over te halen tot "*hunne maatschappelijke en wijsgeerige gezindheid*". In deze visie is de bibliotheek dus ontstaan als een gevolg van spanningen binnen de weversmaatschappij, en dus waren de voorwaarden voor een conflict reeds van in de beginfase latent

aanwezig. De kern van de onenigheid was het streven naar autonomie van de jonge initiatiefnemers, die hun - schaarse - vrije tijd en geld investeerden in de bibliotheek: *“De jongeren togen met den ijver der jeugd aan het werk, zij besteedden hun geld en tijd aan de nieuwe inrichting, waarvan zij veel heil verwachtten.”* ⁽²⁸⁾ Toen de bestuurders van de Broederlijke Wevers een reglement opstelden voor de bibliotheek onder hun hoede en hierin expliciet stelden dat alle nieuw aangekochte werken eerst door hen gelezen en goedgekeurd moesten worden, was dit op zich al een aantasting van het autonomie streven van die jongeren. Toen daarenboven boeken van enigszins vrijzinnige strekking - zoals *Tivee goddeloozen* - door het bestuur niet geschikt werden bevonden of als minderwaardige lectuur afgedaan werden, moet de onvrede haar saturatiepunt bereikt hebben. De naam Leesgezelschap is in strikte zin enkel van toepassing op de afgescheurde fractie, al is er vaak begripsverwarring waarbij ook de oorspronkelijke bibliotheek als Leesgezelschap opduikt.

Vooruit en Leeren Vereert

In april 1865 verhuisde het BGW naar de herberg het Koninkskens in de Rode Koningstraat, uitgebaat door Louis Vandenberghe (1842-1899). Deze wever-herbergier werd in 1867 voorzitter van Vooruit, maar keerde in 1869 terug naar de Broederlijke Weversmaatschappij. Hij kwam rond 1877 ten slotte terecht bij de Vrije Kiezersbond, een conglomeraat van anti-socialisten.

Ten tijde van die verhuis was Karel De Boos verslaggever. Nadat hij in november 1865 de Weversmaatschappij Vooruit had opgericht en alle banden met de Broederlijke Wevers verbroken waren, kreeg ook de bibliotheek een nieuwe start als het Leesgezelschap der Wevers (LGW) met kenspreuk ‘Leeren vereert’. In 1868, het LGW is dan gevestigd in de Diligentie aan de Korenmarkt, werden ook niet-wevers toegelaten. Dit was een voorafspiegeling van de verbreding via de Internationale die de Gentse arbeidersbeweging in de daaropvolgende jaren onderging. De 20-jarige kleermaker Pol De Witte (1848-1929, internationalist, later dissident) werd er via een bevriende wever binnengeloodst. De institutionele positie van het LGW was ook voor De Witte verwarrend:

“Ge moet eens naar onze boekerij komen zien”, zegde hij. (een vriend van De Witte, GR)
De Witte: *“Welke boekerij is dat?”*

“Die van het Leesgezelschap van de Wevers.”

De Witte: *“Van de Broederlijke Wevers of van Vooruit?”*

“Van geen van beide. Het Leesgezelschap staat op zijn eigen, doch de meeste leden behoren tot Vooruit.”

Naar eigen zeggen was de kleermaker De Witte de eerste ambachtsman die lid werd.

De potentiële doelgroep werd dan wel aanzienlijk uitgebreid, maar om het karakter van het gezelschap te vrijwaren bleven bestuursfuncties en stemrecht voorbehouden aan wevers. De opening naar andere beroepsgroepen zou er gekomen zijn onder invloed van Paul Verbauwen (1844-1926, voorzitter Vooruit 1871-1874 en later progressistisch gemeenteraadslid). Zijn voorstel om ook niet-wevers toe te laten stootte aanvankelijk op veel weerstand: *“Met oneindig veel geduld en moeite, boek voor boek, met de spaarpenningen der leden was de boekerij bijeengebracht. Zij waren met reden fier op hunne stichting, en bewaakten ze met angstige zorg.”* De naam bleef ongewijzigd, maar na verloop van tijd werd het gezelschap een kring van vooruitstrevende arbeiders waarin het aandeel van de wevers steeds geringer werd. Een grote toeloop van nieuwe leden bleef evenwel uit. De Witte omschrijft het Leesgezelschap in die periode als *“teringachtig”*: *“De oproepen tot arbeiders van andere bedrijven werkten niet veel uit; de bijtredingen kwamen traag toe, en na de ineensmelting der beide weversverenigingen [in 1876 herenigden de Broederlijke Wevers en Vooruit zich, en behielden de historische naam Broederlijke Weversmaatschappij] was alle levenslust er uit; de leden stierven weg [...]”* ⁽²⁹⁾

Naast de lidgelden bleven bijkomende inkomsten broodnodig. Een bron van inkomsten bestond uit subsidies (als die al werden toegekend), daarnaast werden ook klassieke evenementen van fundraising zoals tombola's en benefietavonden georganiseerd. Op 3 november 1869 verspreidde het LGW een gedrukte brief onder zijn sympathisanten, met de aankondiging van een volkstombola. Na het fiat van het Stadsbestuur riep het LGW op dit evenement financieel te steunen. De opbrengst van de tombola zou voor de helft besteed worden om bij de prijskamp tussen de leerlingen van de zondagscholen te verdelen, de andere helft diende om de uitbreiding van de bibliotheek te bekostigen. Onder meer de Gentse afdeling van het Willemsfonds werd aangeschreven om de tombola te steunen. De contacten met de liberale culturele vereniging dateren ten laatste van september 1868, toen het Willemsfonds naar aanleiding van een tombola een pak eigen uitgaven schonk aan het LGW. De schenking werd in 1869 niet herhaald, men wees er toen op dat dit enkel kon voor verenigingen die lid waren van het Willemsfonds (de boeken die het LGW in 1868 kreeg, waren dus eerder een kwestie van promotie). De bibliotheek van de Broederlijke Wevers was - in tegenstelling tot het Leesgezelschap - wel lid van het Willemsfonds. In juli 1869 had de weversmaatschappij, via haar secretaris Louis De Cock (1836-1891) inderdaad een inschrijvingsvraag ingediend. Het Willemsfonds zag het als een van zijn taken om volksbibliotheken te steunen: *“Wij schenken, zooals het den inschrijvers bekend is, al onze uitgaven en andere werken waarover wij beschikken, aan iedere volks-, school- of genootschapsbibliotheek, waarvan de inrichters of bestuurders zich de wel geringe opoffering getroosten van eene jaarlijksche inschrijving op het Fonds.”* Naast de Broederlijke Wevers genoten in 1869 nog acht volksbibliotheken de steun van het Willemsfonds. De Broederlijke Wevers waren tot 1873 en ook in de jaren 1875-1877 en in 1881 aangesloten bij het Willemsfonds. Het LGW deed voor

ZANG- EN TOONKUNDIGE AVONDSTOND

AANGEBODEN AAN DE HEEREN LEDEN EN DAMEN

VAN HET

LEESGEZELSCHAP DER WEVERS

Op Zondag 18 December 1870.

PROGRAMMA.

EERSTE DEEL.

1. *De Koningsstefde*, romance te zingen door den heer K. P.
2. *Prudens Van Duyse*, " " " A. E.
3. *Ketzer Karet*, " " " H. D.
4. *Lijntje Stoop*, kluchtlied " " K. P.
5. *Verlaten en Veracht*, deftige alleenspraak, " H. V.

TWEDE DEEL.

1. *De Zending der Vrouw*, voorlezing door den heer J. S.
2. *De Vriendschap*, romance te zingen " L. M.
3. *Mijne deur staat maar op de klink*, " A. A.
4. *De Zwarte Staaf*, romance te zingen " H. D.
5. *Heintje tief*, kluchtlied " " K. P.

De Piano zal bespeeld worden door den heer Max. Slosser.

Tusschen het eerste en het tweede Deel 15 minuten rusttijd.

DEUREN OPEN OM 6 UUR. — BEGIN OM 6 1/2.

DE KAARTEN ZULLEN STRENGELIJK GEEISCHT WORDEN.

*De fundraising van het Leesgezelschap der Wevers greep bij voorkeur in de winter plaats
(Universiteitsbibliotheek Gent, collectie Vliegende Bladen)*

de inzameling van geld ook een beroep op een aantal hooggeplaatste personen. Zo kreeg Paul Voituren (1824-1891, liberaal-progressistisch politicus) op 10 december een handgeschreven brief toegezonden. Voituren was schepen van Onderwijs en in die hoedanigheid betrokken partij. Hem werd gevraagd het initiatief met een gift te willen steunen, aangezien *"Gij alles behartigt wat maar enigszins met Volksonderwijs en Beschaving in betrekking staat."* De fundraising greep bij voorkeur in de winter plaats, een periode waarin de activiteit traditioneel lager lag: in de fabrieken werd minder gewerkt en de lange, donkere winteravonden waren geschikt voor ontspanningsactiviteiten. Tijdens de winter vond in principe elke veertien dagen een voordracht plaats door *"vooruitstrevende geleerden"*. Maar ook gezellige samenkomsten behoorden tot het winterprogramma, op zondagavond 18 december 1870 was er bijvoorbeeld een 'Zang- en Toonkundigen Avondstond'.⁽³⁰⁾

'Nachgeschichte': de Vrijzinnige Werkmansbibliotheek

In 1874 was Henri Verbauwen (1838-1915, penningmeester Broederlijke Wevers 1861, internationalist, broer van Paul) voorzitter van het LGW en rond dezelfde tijd vonden een aantal belangrijke veranderingen plaats. Enkele internationalisten die tevens bij het LGW waren aangesloten pleitten ervoor om de bibliotheek over te hevelen naar deze van de Gentse Sectie van de Internationale. Er was toen al sprake van vervlechting: de collectie van de Internationale bevond zich in september 1874 in het vergaderlokaal van Vooruit. Enkele maanden later bleek een lid van het LGW met geld en rekeningen van de bibliotheek naar Roubaix te zijn vertrokken. In die omstandigheden probeerden de internationalisten (door het bemachtigen van bestuurszetels) een coup te plegen op het LGW. De oude wevers legden zich niet bij voorbaat neer bij deze intentie en toen het voorstel op de agenda kwam, konden zij de vijandige overname afwenden. De hereniging van de twee weversmaatschappijen in januari 1876 had geen positieve weerslag op het Leesgezelschap, integendeel: *"Na de ineensmelting der beide weversverenigingen was alle levenslust er uit; de leden stierven weg; er waren haast geene bestuursleden meer en de inkomsten waren nauwelijks voldoende om de dringendste kosten te bestrijden."* Onder deze nieuwe omstandigheden werd het voorstel van de internationalisten uiteindelijk wel aanvaard, op 14 mei 1876 had het Leesgezelschap zijn naam reeds gewijzigd in Vrijzinnige Werkmansbibliotheek Leeren Vereert. De fusie met de bibliotheek van de Gentse Sectie van de Internationale had uiteindelijk plaats op 4 februari 1877. Omdat het lokaal van de Sectie te klein was om alle nieuwe boekenkasten te herbergen, verhuisde men naar de zaal Parnassus. De Broederlijke Wevers behielden intussen hun bibliotheek, omgedoopt in Nut en Verlichting. In 1902 werden beide collecties samengevoegd in de Vrijzinnige Werkmansbibliotheek Leren Vereert. Op 1 januari 1983 werd Leren

Vereert opgeheven, haar collectie werd overgenomen door de Gentse Stadsbibliotheek. Dit was het eindpunt van meer dan 100 jaar geschiedenis van de bibliotheken van de Gentse wevers.⁽³¹⁾

Besluit: een kweekschool van militanten

De hier geschetste historiek geeft in eerste instantie een overzicht van de institutionele geschiedenis van Broederlijk Genootschap en Leesgezelschap, in de literatuur is deze materie doorgaans nogal nonchalant aan bod gekomen. Het beleid en de werking van zowel het Broederlijk Genootschap der Wevers als het Leesgezelschap waren gericht op het promoten van het onderwijs. Het BGW zelf richtte (evenals het VCG) lessen Nederlands en Frans in, maar ook het opstellen van brieven, rekenen en ‘andere nuttige wetenschappen’ stonden op het programma. Aan het eind van de jaren 1860 was de opbrengst van benefietavonden gedeeltelijk bestemd ter promotie van het stedelijk onderwijs, waardoor men meteen op de sympathie en hulp van het liberale Stadsbestuur kon rekenen. De studerende kinderen van de eigen leden werden voorzien van studiemateriaal. Wat de collecties betreft kunnen we moeilijk sluitende conclusies formuleren aangezien het door latere fusies niet duidelijk is wat tot de oorspronkelijke collectie behoorde. Op basis van catalogi van latere datum lijkt de klemtoon op het proza van Conscience, Zetternam, Geiregat en andere ‘volksschrijvers’ van eigen bodem te hebben gelegen, terwijl het aanbod later duidelijk meer divers werd. Naast letterkunde komen onder meer ook aardrijkskunde, economie, recht en natuurwetenschappen voor als categorieën in de catalogi. Toch bleek de voorkeur van het leespubliek stevast naar het lichtere werk uit te gaan. Oproepen als deze waren dan ook legio: *“Naast de verkwikkende lektuur moeten zij ook den moed hebben wetenschappelijke werken en vooral onze groote socialistische schrijvers aan de hand te nemen”*, klonk het in *Vooruit*. De hooggespannen verwachtingen van zelfstudie kon de basis niet inlossen, en de socialisten waren zich hier terdege van bewust. Zelf zochten ze naar een middenweg, een *“volksroman van socialistische strekking”*, zoals Anseele zijn *Voor ‘t volk geofferd* noemde. Ook *Uit het leven der fabrieksworkers* (Gent, 1903) van Karel Beerblock (1854-1918, vlasbewerker; secretaris van de federatie van socialistische vakbonden in Gent) is bewust in romanvorm geschreven. Het belang dat men aan de bibliotheek hechtte was evenmin onbetwist. In augustus 1885 stelde een afgevaardigde van de coöperatie Vooruit aan de kaak dat de verlichting van de bibliotheek ten koste van Vooruit kwam, *“die zich met niets anders te bekommeren had dan met het bakken van brood”*. Hij kreeg lik op stuk van bestuurslid Frans Van Gyseghem (1844-1919) die in 1876 nog bibliothecaris was geweest: *“Kan er nu dwazer praat verteld worden dan dat? Onze plicht is dit leeskabinet zo groot mogelijk te maken, om zodoende, bij middel van gezonde lectuur, den werker het besef zijner eigenwaarde te leren kennen.”*⁽³²⁾

Uit de militantenbiografieën blijkt dat de pioniers van de weversbibliotheek geboren werden tussen 1830 en 1837, zodat zij in de vroege jaren 1860 tussen twintig en dertig jaar oud zijn. Zij lijken al snel door een volgende generatie te zijn afgelost: Karel De Boos, Paul De Wachter en anderen werden geboren in de eerste helft van de jaren 1840. Voor Pol De Witte (die zelf geen textielarbeider was maar wel in een spinnersfamilie opgroeide) was zijn intrede in het LGW in zekere zin ‘thuiskomen’: *“Ik vond bij die eenvoudige fabrieksarbeiders een ernst en een belangstelling in openbare zaken die ik in andere kringen niet aangetroffen had. Ik voelde mij dan ook bij hen veel meer thuis dan overal elders.”* Een onstilbare leeshonger en een sterk ontwikkeld taalgevoel lopen als een rode draad doorheen De Wittes leven. Een fragment uit zijn – overigens zeer leesbare – autobiografie belicht dit treffend. Op een zekere dag brengt De Witte een bezoekje aan een herberg in de Brugse Poort, waar een meisje zijn aandacht trekt omdat ze een boek zit te lezen. Zij geraken in gesprek over literatuur en, aldus De Witte: *“Van dan af voorzag ik haar van bladen, geschriften en boeken (...), met als gevolg dat we na enige tijd beiden verliefd werden tot achter onze oren.”* Hij leerde zijn latere vrouw met andere woorden kennen via zijn positieve vooringenomenheid met lezen.

Het BGW en het LGW waren dan ook meer dan een bibliotheek, ook discussies en intellectuele vorming grepen er plaats. In die zin fungeerden deze organisaties als een motor voor de emancipatie van de Gentse textielarbeiders. Een volledige generatie militanten werd er gevormd. Paul Verbauwen: *“Met welk gevoel van zaligheid denken wij aan dien tijd! Hoevele nuttige, aangename uren hebben wij er doorgebracht? Wij verrijkten er onzen geest, en verzamelden er, uit de gesprekken en voordrachten, dien moed en geestdrift dien onze jeugdige harten zoo dikwijls in vuur zetten. Daar was het dat wij leerden voelen, denken en ook spreken.”*⁽³³⁾

- (1) Amsab-ISG, BWP-Federatie Gent-Eeklo, nr. 3, Voordracht 30/4/1946 en 7/10/1950.
- (2) P. VERBAUWEN, Schetsen uit mijn leven of de geschiedenis der Gentsche wevers, Gent, 1924, p. 54.
- (3) De term is ontleend aan Bas Heijnes essay over massacultuur in NRC Handelsblad, 7-8/01/2003.
- (4) J. KOCKA, The State of Labour and Working Class History in Europe. In: Brood & Rozen, 2(1997)2, p. 41-48; P. VAN DEN EECKHOUT, The quest for social history in Belgium (1948-1998). In: Archiv für Sozialgeschichte, 60(2000), p. 327-366.
- (5) G. DENECKERE, Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. In: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 28(2000)3, p. 242; B. DE NIL, Een oproep voor een 'gemene geschiedenis'. Vlaamse Beweging en socialistische arbeidersbeweging naar aanleiding van de Vlaamse feestdag anno 2002. In: Brood & Rozen, 7(2002)3, p. 64.
- (6) Stichter van het Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis (UGent) en peetvader van de wetenschappelijke studie van de socialistische arbeidersbeweging, vanaf de baanbrekende publicatie van de Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in België, Antwerpen, 1960; citaat uit: J. DHONDT, Un militant gantois de la Première Internationale. In: J. DHONDT, Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19e en 20e eeuw, Gent, 1976, p. 345-346.
- (7) B. DE VRIES, De roman Lidewijde en de burgerlijke leescultuur. Lezers en leesgezelschappen in de negentiende eeuw. In: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 25(1999)2, p. 129-134; L. DUYVENDAK, Door lezen wijder horizont. Het Haags Damesleesmuseum, Nijmegen, 2003, p. 14-16; citaat uit P. Verbauwen, Schetsen [...], p. 80.
- (8) Het Werkverbond, 30/12/1860.
- (9) D. BOS, Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894, Amsterdam, 2001, p. 41, 136, 188, 293, 342-343.
- (10) Voor een problematisering van deze materie in het licht van arbeiderscultuur: B. DE NIL, 'Authenticiteit'. Uit de gereedheidskist van arbeid en cultuur. In: Mores, 4(2003)1, p. 22-23.
- (11) Het Werkverbond, 16/12/1860 en 30/12/1860.
- (12) D. VERKINDEREN, Het Van Crombrughe's Genootschap van 1857-1875, Gent, 1988, p. 47-57; K. ARNAUT, Bibliotheken [...], p. 95-104; B. DE NIL, Leest, leert, denkt en ontspan u!! De Vlaamse sociaal-democratie en de roman, RUG, licentiaatsverhandeling, 1997, p. 26; M. BOEY en S. VAN CLEMEN, Van Crombrughe's Genootschap. In: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Tielt, 1997, p. 3142-3143; H. GAUS, Pers, kerk en geschreven fictie. Groei problemen en conflicten in een democratiseringsproces, Gent, 1836-1860, Brugge, 1975, p. 192-199.
- (13) Een vriend der waarheid, Gent, 1881, p. 40-42; M. REYNEBEAU, Het Vlaemsch Verbond als politiek experiment, Gent, 1861-1862. In: Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, 96(1981)3, p. 491-508.
- (14) Archief Bevolking Stad Gent (A.B. Gent); Liberaal Archief (LA), Van Crombrughe's Genootschap, Ledenlijsten; Stadsarchief Gent (SAG), Reeks K, Werkrechtssraad; SAG, R, politieverlagen; Avanti, Een terugblik [...], p. 233.
- (15) G. DENECKERE, Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918), Antwerpen/Gent, 1997, p. 182 e.v.
- (16) SAG, R, 333bis: Brief van Bilen, Deridder e.a. aan de Procureur des Konings, Gent, 07/05/1861.
- (17) A.B. Gent; SAG, R, Procesdossier 333bis en politieverlagen.
- (18) A.B. Gent; L.A., Van Crombrughe's Genootschap, Ledenlijsten.
- (19) G. VANSCHOENBEEK, Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen, Antwerpen, 1995, p. 148; P. KENIS, Het leven van Edward Anseele, Gent, 1948, p. 34; Amsab-ISG, Archief Avanti; Vooruit, 25/11/1917.
- (20) Dit is opmerkelijk gezien de Moysoncultus binnen de Gentse arbeidersbeweging. Een uitstekend voorbeeld hiervan is Edward Anseele's romanbiografie van Moyson: Voor 't volk geofferd (1881); G. VANSCHOENBEEK, Mijnheer Emiel (...) De lotgevalen van een intellectueel in de arbeidersbeweging. Leven en werk van Emiel Moyson (1838-1868) vrijdenker, flamingant en socialist, Gent, 1988, p. 59-72.
- (21) De belangrijkste studies over De Boos: J. DHONDT, Un militant [...]; D.E. DEVREESE, Militanten rond de Eerste Internationale in België 1860-1880, Universiteit Gent, licentiaatsverhandeling, 1968, p. 126-156; D.E. DEVREESE, De Boos, Carolus Octavus. In: Nationaal Biografisch Woordenboek, Brussel, 1972, deel V, kolommen 120-129; E. DEFOORT en G. VANSCHOENBEEK, Hippoliet De Boos of hoe een socialistische held een vergeten dissident wordt. In: Amsab-Tijdingen, 5(1987)3-4, p. 81-98.

- (22) J. DHONDT, Un militant [...], p. 363; KUB, Archief Pée, H. De Boos aan J. Pée, 8 september 1947. Het gaat om een verzameling met overwegend politieke brochures, maar ook poëzie: Collectie A. De Boos.
- (23) AVANTI, Een terugblik: Bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging, Gent, 1930, p. 204-205; R. DEHEUSCH, Leest, vrijzinnige werklieden: leren vereert! De geschiedenis van de Vrijzinnige Werkmansbibliotheek "Leren Vereert": van het Leesgezelschap van de "Broederlijke Wevers" (1860) langsheen het leven van Albert Bracke (1919-1974) tot AMSAB (1981), Gent 1993 (eindwerk bibliotheekopleiding), p. 6-7; B. LAUREYS, Bibliotheken te Gent (1891-1921). Structuur en betekenis. Repertorium, RUG, licentiaatsverhandeling, 1986, p. 411-412; K. ARNAUT, De ontwikkeling van socialistische bibliotheken te Gent tussen 1830-1890. In: Amsab-Tijdingen, 3(1984-1985)1-2, p. 45-51.
- (24) B. DE NIL, Leest, leert, denkt [...], p. 27; D. VERKINDEREN, Het Van Crombrughe's [...], p. 58-60.
- (25) G. VANDAMME, Frans De Potter. In: Gandavum, 1(1996)1, p. 27-31.
- (26) J. DE VRY, Twee goddeloozen, Brussel, 1857, p. 69, 80.
- (27) Een vriend [...], p. 42-43. Over dit merkwaardig egodocument: G. VANDAMME en G. REGNIERS, Een vriend der waarheid. Pioniers schrijven geschiedenis of het verhaal van Frans Bilen en Jan Deridder. In: Gandavum, 9(2004)3, p. 5-12; H. STRIJPENS, 1881. Een vriend der waarheid? Een andere kijk op het basisdocument voor de geschiedschrijving van het Belgisch socialisme en de Vlaamse beweging. In: J. ART en L. FRANCOIS, Docendo discimus: liber amicorum Romain van Eenoo, Gent, 1999, p. 203-208.
- (28) P. VERBAUWEN, Schetsen [...], p. 40, 42; AVANTI, Een terugblik [...], p. 250.
- (29) P. DE WITTE, Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden vroeger leefden 1848-1918, Leuven, 1986, p. 129-130; P. VERBAUWEN, Schetsen [...], p. 56; P. DE WITTE, Geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sinds 1870, Gent, 1898, p. 72.
- (30) Universiteit Gent, Vliegende Bladen; L.A., Willemfonds, Briefwisseling: Willemsfonds aan Broederlijke Wevers, 25 juli 1869; Ledenlijsten en Jaarboeken Willemsfonds (citaat: Jaarboek Willemsfonds, 1870, p. 65).
- (31) P. DE WITTE, Geschiedenis van Vooruit [...], p. 72-73; D. DE WEERDT, Het verslagboek van de Gentse sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de jaren 1877-1878. Bijdrage tot de geschiedenis van de arbeidersbeweging. In: Handelingen voor de kommissie geschiedenis, 122(1957), p. 7; De Werker, 14/05/1876; B. DE NIL, Leest, leert [...], p. 28; G. VANSCHOENBEEK, Novecento [...], p. 68; K. ARNAUT, Bibliotheken [...], p. 21; De periode 1891-1921 komt aan bod in: B. LAUREYS, Bibliotheken te Gent [...], p. 412-424.
- (32) Vooruit, 07/08/1901; A. BRACKE, Onze honderdjarige bibliotheek: twee bijdragen over hare geschiedenis. In: Opvoeding, (1960)2/3, p. 8.
- (33) P. VERBAUWEN, Schetsen [...], p. 53; P. DE WITTE, Geschiedenis van Vooruit [...], p. 130; Over de leescultuur van De Witte, zie: H. GAUS, De literatuurreceptie bij arbeiders in het midden van de negentiende eeuw. In: A. DEPREZ en W. GOBBERS, Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw. Dertien verkenningen, Utrecht, 1990, p. 172-179.

FEESTPALEIS
St-Pietersnieuwstr.

**CINEMA
VOORUIT**

Aanvang : dagelijks
7 uur. Donderdag
en Zondag : Dag-
vertooning 3 uur.

MEDEBURGERS,

De Cinema **VOORUIT** is de best ingerichte van de Stad.
Koopt uwe kaarten op voorhand. Dan moet ge geen queu
::: maken, want Uwe plaatsen zijn voorbehouden :::

Tussen vermaak en propaganda: filmberichterij in de partijkrant Vooruit tijdens het interbellum

Tanguy Eeckhout, kunsthistoricus

Film was een machtig medium tijdens het woelige interbellum: de volksmassa liet zich graag meeslepen en probeerde zo de eigen miserie te vergeten. Ook de socialistische pers uit die tijd ontdekte het belang en de kracht van film en ging er bijgevolg veel aandacht aan besteden. In de partijkrant Vooruit kende de filmberichterij een unieke evolutie: terwijl in de jaren 1920 de aandacht vooral ging naar Hollywood en zijn escapistische productie zou Gust. Van Hecke in de jaren 1930 als een van de eersten in België de film als een volwaardig artistiek medium verdedigen. Ook werd vanaf dan het propagandistisch karakter van film benadrukt. Deze geëngageerde filmkritiek diende echter een wel heel hoog doel: ze moest de weg wijzen naar een nieuwe proletarische cultuur in België en zo de nieuwe 'socialistische mens' mee vormen.

In België was, net als in de meeste andere westerse landen, film het ontspanningsmedium bij uitstek geworden in de jaren 1920. Dankzij een enorme technische vooruitgang konden complexe films gedraaid worden en ontstonden verschillende filmstijlen en -genres. Film werd steeds meer als een nieuw kunstmedium gezien en dus interessant geacht door de artistieke avant-garde. De productie, distributie en vertoning van films werden echter grotendeels de zaak van enkele majors (Famous Players, Paramount en Loews Inc.). Belangrijke filmnaties waren Frankrijk, de Sovjet-Unie en Duitsland.

Affiche van Cinema Vooruit, ca. 1930

Toch werd Hollywood steeds meer hét centrum van de filmproductie en het kreeg zelfs mythische proporties door het creëren van echte steracteurs en -actrices zoals Greta Garbo, Charlie Chaplin, Marlène Dietrich,... Door de enorme import van Amerikaanse films in Europa werd ook hier ‘the American way of life’ verspreid. Film zou snel invloed hebben op economisch, maar ook op politiek vlak: het bleek een machtig medium dat het publiek kon vermaken en ontroeren maar ook vormen en agiteren. Ook de dagbladen gingen bijgevolg veel aandacht schenken aan het nieuwe en populaire medium. De krantenlezers werden geïnformeerd over de nieuw uitgebrachte films, maar ook roddels en kleine weetjes rond acteurs en actrices werden gepubliceerd waardoor de glitter en glamour van Hollywood en zijn personeel ook in Vlaanderen werden geïntroduceerd.

‘The American dream’ in de Vooruit

De socialistische beweging had de propagandakracht van het filmmedium reeds ontdekt aan het begin van de 20e eeuw. De film bleek een ideaal middel om het linkse ideeën-goed op grote schaal te verspreiden. In België werkte de beweging niet onmiddellijk aan een eigen filmproductie, maar selecteerde ze zoveel mogelijk uit het filmaanbod. Reeds vóór WO I en tot in de jaren 1930 zagen tal van coöperatieve cinemazalen het licht. Bij de bouw van de nieuwe feestzaal Vooruit (1912) in de St.-Pietersnieuwstraat was bijvoorbeeld van bij het begin aan een filmzaal gedacht. De Gentse Vooruit ging er prat op “[...] voorstellingen die op een verheven moreel en artistiek peil stonden te organiseren”.⁽¹⁾ Al gauw bleek echter dat het grootste financiële voordeel gehaald werd uit de gewone fictiefilm. De programma’s van de socialistische zalen verschilden bijgevolg amper van deze van de gewone zalen. De socialistische Centrale voor Arbeidersopvoeding, in 1911 door onder andere Hendrik De Man gesticht, richtte in 1921 nochtans de Socialistische Cinema Centrale op. Ongetwijfeld was het de bedoeling van de socialistische voormannen om via deze centrale vooral propagandafilms te tonen in de rode bioscopen, maar toch bleek dat men veelal de voorkeur bleef geven aan populaire films die aansloegen bij de arbeider en zijn hele gezin. Zo kon men het proletariaat naar de volkshuizen trekken, er vermaak bieden en op een eenvoudige manier grote winsten boeken. Artistieke hoogvliegers en revolutionaire films kwamen minder voor in het filmaanbod. Veel kritiek kwam er dan ook van sommige socialistische politici omdat de volkshuizen gebruikt werden voor winstgevende vertoningen van niet-propagandistische films, terwijl ze gesticht waren met de bedoeling de arbeider te vormen en het socialistische gedachtegoed te verspreiden.⁽²⁾

Dat arbeiders graag naar de bioscoop gingen was de journalisten van de partijkrant *Vooruit* uiteraard niet ontgaan. In maart 1920 verscheen een artikel met de opmerkelijke titel: *Werklieden gaan teveel naar de cinema's*. Deze titel vatte echter niet de mening van de auteur samen, wel die van de bourgeoisie “die veel liever de werkmans verstompt en verbeest al zwiggelend en zwaggelend langs de straten ziet lopen dan zich een aangenaam tijdverdrijf te verschaffen”⁽³⁾. Volgens de journalist moest men streven naar een zo nuttig mogelijk invullen van de vrije tijd en de arbeider zo leiden naar een hoger geestelijk leven. Naar de film gaan was in ieder geval, aldus de journalist, meer opvoedend dan het bezoeken van kroegen. In de krant *Vooruit* werd tijdens de jaren 1920 vooral aandacht geschonken aan de films die vertoond werden in de cinemazalen van de Gentse Vooruit. Begin jaren 1920 had de *Vooruit* nog geen specifieke filmrubriek. Tussen de mededelingen en advertenties werd elke week enkel de korte inhoud van de films afgedrukt die in Cinema Vooruit speelden.

Vanaf 1926 startte bestuurder Gust Balthazar een vernieuwingsplan voor de *Vooruit* omdat het oplagecijfer sterk achteruit was gegaan. Dankzij de modernisering verscheen het blad in 1928 voor het eerst op tien pagina's en werden de foto's erin beter van kwaliteit. Nieuwe rubrieken ontstonden, zoals de wekelijkse *Kinema-rubriek* vanaf januari 1928. Deze werd gedrukt op een halve pagina, gecombineerd met een fotobijdrage. In de eerste plaats werd aandacht geschonken aan de films die vertoond werden in Cinema Vooruit. Meestal beperkte de bespreking zich tot een korte inhoud van het scenario, zonder oog te hebben voor filmesthetiek. De rubriek werd aangevuld met artikels over markante of beruchte personages uit de filmwereld en voorts met korte filmweetjes. De aandacht ging vooral uit naar wat geproduceerd werd in Hollywood. Roddels rond Charlie Chaplin, Greta Garbo en de liefdesverhouding tussen Douglas Fairbanks en Mary Pickford waren populair. Ook was de *Kinema-rubriek* verlucht met vele foto's van de sterren en van stills. Bepaalde ‘hot items’ werden in de rubriek van dichtbij gevolgd, zoals bijvoorbeeld de opkomst van de geluidsfilm, de kleurenfilm en de reliëffilm. Opmerkelijk was trouwens dat men vaak vrij terughoudend stond tegenover nieuwe ontwikkelingen. Met de komst van de ‘talkie’ vreesde men in de *Kinema-rubriek* voor een kakofonie van geluid die de kijklust zou verstoren. In een artikel, gedateerd 15 juli 1928, meldde redacteur Lumina aan de lezers dat volgens de Amerikanen de sprekende film goed op weg zou zijn om de ‘gewone film’ te overvleugelen. De sceptische conclusie van de auteur klinkt vandaag vrij hilarisch: “De stille kunst heeft te zeer de plaats in de gewone verstrooiingen ingenomen, opdat men er aan zou kunnen denken haar den nek om te wringen door haar misschien haar grootste verdienste ‘de stilte’ te ontnemen. Zooals het met de reliëffilm, de kleurfilm en nog andere dergelijke experimenten ging, zal het ook ditmaal wederom het geval zijn: veel geschrei en weinig wol.”⁽⁴⁾

Men kan dus de redactie van de filmrubriek als eerder conservatief bestempelen, soms zelfs kleinburgerlijk wanneer het gaat om vernieuwingen van het filmmedium. Zoals

reeds gezegd, werd de filmberichtgeving ook niet echt gekenmerkt door een kritische en beschouwende toon. De artikels waren kort en gingen eerder over randverschijnselen van de filmindustrie dan over filmesthetiek en -inhoud. Avant-gardefilms of films met een hogere artistieke waarde kwamen zelden aan bod. Enkele uitzonderingen waren *Metropolis* (1927) van Fritz Lang (*Vooruit*, 05/08/1928) en *Het Leven van Jeanne d'Arc* (1928) van Carl Dreyer (*Vooruit*, 23/02/1930). Het belang van de sovjetfilm werd niettemin ook aangeduid: af en toe werd er bericht over nieuwe sovjetfilms, doch zelden of nooit om hun revolutionair-esthetisch karakter te benadrukken. Een propaganda-film uit Nederland kreeg in december 1930 veel aandacht. Het ging om *Stalen Knuisten* (1930, regie: Jo De Haas), een opdracht-film van de Nederlandse Metaalbewerkerbond om het arbeidersleven in een metaalbedrijf in beeld te brengen. In het artikel stond dat het verheugend was dat de film in dienst van de propaganda werd gesteld. Toch bleef het berichten over propaganda-films eerder beperkt en men schonk in de eerste plaats aandacht aan populaire films.

Stilaan merkt men echter in de socialistische middens in Gent een mentaliteitswijziging in verband met hoe over film berichten en welke films vertonen. In februari 1931 werd de stichting van de Gentsche Filmclub aangekondigd, een initiatief van Emile Langui. Doel was 'het afrollen van avant-gardefilms' in de kleine cinemazaal van Vooruit.⁽⁴⁾ De eerste film van dit genre die vertoond werd was *De Generaal-linie* (1929) van Sergei Eisenstein. In december 1931 werd de populistische *Kinema-rubriek* vervangen door *Het Filmleven*, waarin veel aandacht was voor 'de auteursfilm'. Voortaan zou de film-rubriek ook verschijnen op een volledige pagina en zouden de foto's van opmerkelijk betere kwaliteit zijn. Dit was mogelijk dankzij de aankoop van een nieuw complex in de St.-Pietersnieuwstraat te Gent, waar SM Het Licht, de coöperatieve uitgeverij van *Vooruit*, onderdak vond. Op 10 januari 1931 werd het complex - met een nieuwe rotatiepers - in gebruik genomen. Het betekende het orgelpunt van de vernieuwingen die Gust Balthazar had ingezet in 1926. De krant werd dikker, meer redacteurs konden aan de slag en de drukkwaliteit ging er merkbaar op vooruit. Vanaf januari 1932 kon dankzij de nieuwe drukpers het populaire weekblad *ABC* uitgegeven worden. Ook dankzij de koperdiepdruk stonden er mooie kleurfoto's in van populaire acteurs en actrices. Zo werd via dit overvloedig geïllustreerde magazine de Hollywood-mythe verder verspreid in de arbeidersfamilies, terwijl de filmberichtgeving in het dagblad een meer intellectualistische toer opging.

Film = kunst = propaganda

De intellectualistische koers van de jaren 1930 was vooral te danken aan Paul-Gustave Van Hecke (1887-1967). Hij vervoegde in 1931 de *Vooruit*-redactie en lag mee aan de

basis van het *Vooruit*-succes in de jaren 1930. Van Hecke had een naam opgebouwd tijdens de jaren 1920 als verdediger van jonge, beloftevolle kunstenaars zoals Constant Permeke, Gust. De Smet, Frits Van den Berghe en René Magritte. Van Hecke zat altijd vol ideeën en projecten. Hij was steeds op zoek naar het nieuwe in de kunsten, zowel op het vlak van stijl als van medium. Zo behoorde hij tot de eerste verdedigers in België van de tweede Latemse groep en later van het surrealisme, en was naast mode en schilderkunst ook geïnteresseerd in fotografie en filmkunst. Hoewel hij in de jaren 1920 vooral actief was in vrij mondaine en welstellende milieus, stond Van Hecke bekend als overtuigd socialist. Zijn vader was een socialistisch militant en had samen met Eduard Anseele en Edmond Van Beveren de Gentse tak van de Belgische Werkliedenpartij gesticht. Afkomstig uit een arbeidersfamilie, moest Van Hecke al op tienjarige leeftijd aan de slag als arbeider in een textielfabriek. Reeds vroeg gaf hij blijk van politieke bewogenheid: hij was voorzitter van de Socialistische Jonge Wacht en stichtte met Hendrik De Man een Marxistische Studiekring. De jonge Van Hecke had ook interesse voor cultuur, maar dan vooral als theaterregisseur, acteur en schrijver van toneelstukken en gedichten. De jaren 1920 waren voor hem zeer succesvol geweest dankzij zijn modehuis, zijn galerij en de tijdschriften die hij uitgaf. De kunstenaars die hij verdedigde deden het toen goed en Van Hecke bouwde een mooie kunstverzameling op. Met de beurscrash van 1929 eindigde dit succesverhaal. Het betekende het einde van zijn winstgevende projecten. De meeste galerijen voor moderne kunst gingen failliet en de werken van kunstenaars die hij verdedigd had, werden op openbare veilingen verkocht aan dumpingprijzen. Zijn modehuis moest sluiten en de tijdschriften die hij uitgaf stopten te verschijnen.

Om deze redenen moest Van Hecke op zoek naar nieuw werk en kwam hij terecht op de redactie van *Vooruit*, ongetwijfeld dankzij de vrienden die hij had in de socialistische milieus. Hij zorgde er ook voor dat zijn vriend Frits Van den Berghe als illustrator aan de slag kon bij *Vooruit*, eerst freelance, later in vast dienstverband. Van den Berghe had het meest te lijden gehad van het failliet van het modernisme. Hoewel zijn werk steeds fel verdedigd was door Van Hecke, was het begin jaren 1930 haast niets meer waard. Bij *Vooruit* kreeg Van Hecke de kans om de avant-garde weer te verdedigen in een tijd dat er een enorme roep was naar een 'retour à l'ordre' onder kunstenaars en critici. Hij legde zich vooral toe op het schrijven van recensies van films, literatuur en beeldende kunst. Merkwaardig was dat hij zijn artikels niet langer ondertekende met het wat afstandelijke P.G. Van Hecke, maar met het meer volkse Gust. Van Hecke. Van Hecke speelde trouwens graag met zijn signatuur, en ondertekende zijn artikels soms voluit, soms met zijn initialen G.V.H., soms gewoon met G,V of H.

Het was onmiddellijk duidelijk dat Gust. Van Hecke op een volledig nieuwe manier wou berichten over film. Niet langer de Hollywood-productie met haar dolle acteurs en actrices stond centraal, wel de artistieke intenties van belangrijke avant-gardere-

Scène uit de film *Le Borinage* van Joris Ivens en Henri Storck (B. Hogenkamp en H. Storck, *Le Borinage*. In: *Revue Belge du Cinéma*, (1983-1984))

gisseurs zoals Fritz Lang, S.M. Eisenstein, Poedowkin, Luis Buñuel, René Clair,... Daarom moest de *Kinema-rubriek* plaatsmaken voor een meer serieuze rubriek over film, namelijk *Het Filmleven*. Zowel de nieuwe films als filmklassiekers met een sociale boodschap kwamen aan bod. Roddels rond steracteurs en -actrices waren uit den boze, wel werden de grote regisseurs en hun activiteiten op de voet gevolgd. *Het Filmleven* verscheen eerst net als de *Kinema-rubriek* op zondag, maar werd vanaf januari 1933 verplaatst naar de vrijdagse editie. Zo kon ingespeeld worden op het nieuwe weekprogramma van de Gentse cinema's dat ook verscheen op vrijdag. Toch hield Van Hecke daar weinig of geen rekening mee. Vaak besprak hij films die nooit of pas een jaar later in Gent vertoond werden. Om deze redenen werd nog eens de korte inhoud van de vertoonde films afgedrukt. Zijn eerste filmkritiek had *Drei Groschenoper* (1931) als onderwerp en verscheen op 27 december 1931. Het was een film van Georg Wilhelm Pabst naar het toneelstuk van Bertolt Brecht en met muziek van Kurt Weill. In zijn lovende kritiek benadrukte Van Hecke het belang van de sociale wending in de filmkunst. De week daarna werden drie films van de jonge, opkomende Nederlander Joris Ivens besproken: *De Brug* (1928), *Zuiderzeewerken* (1930) en *Nijverheids-symfonie* (1931). De regisseur kon dankzij zijn sociaal geëngageerde films op veel sympathie rekenen van de *Vooruit*-filmcriticus. Wat Van Hecke zo boeiend vond in deze films was onder andere het feit dat Ivens het pittoreske en het muzikale met het doodgewone dagelijkse leven van de arbeider combineerde: in *De Brug* staat de bouw van een ijzeren brug over de Maas te Rotterdam centraal en in *Zuiderzeewerken* de indijking en drooglegging van de Zuiderzee. Met deze gegevens bracht Ivens de schoonheid van het menselijk handelen in beeld dat met moderne technieken de natuur kan beheersen. In *Nijverheids-symfonie* werd het arbeidersleven in de Philips-radiofabrieken gefilmd. De arbeid werd als een symfonie georkestreerd, met muziek die overeenstemde met de akoestische verwachtingen die de beelden wekten. Ook de volgende jaren zouden de films en theorieën van Joris Ivens veel aandacht krijgen in de filmrubriek van *Vooruit*. Zo werd veelvuldig bericht over zijn vertrek naar Rusland om er de documentaire *Komsomol (De jeugd heeft het woord)* (1932) te draaien en is het duidelijk dat Van Hecke veel van deze film verwachtte. Ook hier gebruikte Ivens zijn specifieke beeld- en klank-montagestijl. Het was een ode aan de jonge arbeiders die met primitieve middelen hard werkten aan de bouw van een hoogoven. Toen de Russische versie van de film in België in première ging, was de Gentse filmcriticus uiteraard aanwezig. Zijn mening over deze propagandafilm was echter niet onverdeeld positief: "*Het lijkt ons echter wel dat de eigenlijke filmwaarde van het werk, hoezeer dit ook getuigt van Ivens' oog voor het doelmatige en het feitelijke, niet totaal beantwoordt aan den vooropgezeten geest. Het schijnt ons dat de sociale opzet niet totaal door de filmische uitwerking werd verklaard. En dat, ondanks de vele hoogtenpunten, die getuigen van Ivens' zuiver-cinegrafische visie en zijn buitengewoon knappe montagekunst.*" ⁽⁶⁾

Merkwaardiger is echter het commentaar op de propagandistische documentaire *Borinage* (1934) van Henri Storck en Joris Ivens dat iets later in *Vooruit* verscheen. Het thema van de film was de ellende en de uitbuiting van mijnwerkers in de Borinage. Hoewel deze film vandaag als een van de meest beklijvende Belgische documentaires uit het interbellum gezien wordt, kon hij de Gentse filmcriticus absoluut niet bekoren. De kritiek werd op de volgende manier geformuleerd: “*Scherp ons oordeel samenvattend, zouden we deze korte band, een zeer zwakke kommunistische propaganda-film kunnen noemen, die een sterke socialistische film had kunnen zijn.*”⁽⁷⁾ Wat de criticus vooral ergerde waren de “*onduidelijke, eenigszins schuwe en vluchtige, en ten slotte vage en onoprechte insinuaties aan het adres der Werkliedenpartij, die hier en daar voorbijspoken!*” Binnen het documentairegenre is deze film nochtans uiterst vernieuwend; zelf zei Ivens over deze film dat hij zijn carrière een slag van 180° had gegeven. Ivens en Storck behoorden tot de vertegenwoordigers van de avant-garde in de film. Zij hadden tot dan veel belang gehecht aan de manier waarop werd getoond, veeleer dan wát uiteindelijk werd getoond. Ook bij deze film was de verleiding groot om een heel esthetische film te maken door speciale camerastandpunten, schaduwwerking of bijzondere beeldcomposities. De cineasten kozen er echter voor om alle aandacht van de toeschouwer te richten op de miserie van de mijnwerkers door een rauwe en functionele film te maken.⁽⁸⁾ Men kan zich afvragen of het niet deze koerswijziging van twee modernistische kunstenaars was die Van Hecke deels dwarszat; hij propageerde immers een nieuwe modernistische esthetiek van het proletariaat. Deze documentaire leek die betrachting naast zich neer te leggen, was fundamenteel anti-esthetisch en kon volgens Van Hecke dus niet leiden naar de nieuw te vormen socialistische mens.

Ook in een andere interessante filmkritiek van Van Hecke, gepubliceerd in de *Vooruit* van 7 juli 1933, leest men dat hij niet elke sociale propaganda-film als even geslaagd beschouwde. Het ging om de ‘geteekende film’ *Idee* (1933), naar een beeldroman van de bekende Belgische graficus Frans Masereel. Masereel stond bekend als een sociaal zeer geëngageerd kunstenaar met linkse sympathieën. Zijn vormtaal stond dicht bij het expressionisme en het doel was kunst maken voor het volk. Ook zijn beeldroman *Idee* had als thema de bevrijdende opstand van de geest bewerkstelligen. Het sprak dus voor zich dat Masereel wel kon rekenen op veel sympathie van de *Vooruit*-redactie. Af en toe werden houtsneden van hem gepubliceerd en Masereel had trouwens ook deelgenomen aan enkele groepstentoonstellingen die in de jaren 1920 door Van Hecke waren georganiseerd. De film *Idee* werd voor het eerst in België vertoond dankzij de Brusselse Club de l’Ecran⁽⁹⁾, een club van linkse cinefielen. Het was op deze vertoning dat Van Hecke zich baseerde voor zijn kritiek. Zijn commentaar was genuanceerd, maar toch vrij hard: “*Deze film is zichtbaar bedoeld als een sociaal, ja, als een proletarisch werk, dat de wonden der samenleving blootleggen wil en tot verzet hiertegen opwekken moet. Nu vreezen we dat de symbolen in aktie, die zij vertoont, onmogelijk op een proletarisch publiek diepen indruk*

kunnen teweegbrengen. Daartoe zijn vormgeving en expressie er van juist te esthetisch, te weinig direkt. Terwijl anderzijds, de overtuigden en de meer ontwikkelden, ongetwijfeld de op deze wijze voorgestelde symbolen te simplistisch vinden gaan.”⁽¹⁰⁾ Voorts heeft Van Hecke het ook over de zwakke technische realisatie van de film, die op een vrij amateuristische manier was uitgevoerd in het atelier van Masereel, samen met de Tsjechische cineast Berthold Bartosch. Ook het feit dat de film zonder muzikale begeleiding werd afgespeeld vond Van Hecke een vergissing. De componist Arthur Honegger was echter nog niet klaar met de voor de film speciaal gecomponeerde muziek. De kritiek op *Komsomol* en *Borinage* en op *Idee* maken duidelijk dat Van Hecke een heel aparte visie had op de functie van het filmmedium.

Om zijn ideeën omtrent filmkunst enigszins te verduidelijken publiceerde Van Hecke in *Vooruit* van 1 mei 1932 zijn standpunt. Voor de partijkrant was 1 mei, feest van de arbeid, steeds een extra gelegenheid om de arbeid, het socialisme en zijn activiteiten speciaal onder de aandacht te brengen. Zo ook in de rubriek *Het Filmleven*, die toen pas vier maanden bestond: “*De cinema is de poëzie der massa. En opdat deze poëzie nu niet zou worden het gif of het verdovingsmiddel onzer massa, moeten we waken over de filmkunst. Er zijn honderden, baatzuchtige, merkantiele en toevallige redenen, die aan de ontaarding der filmkunst bijdragen zullen, pogend haar verband met de kapitalistische samenleving, in dienst der wanorde op te drijven.*”⁽¹¹⁾ Voorts benadrukte hij dat de filmkunst in dienst moest staan van de mensheid en opvoedend, aanvurend en bewustmakend moest werken. Om zijn visie te illustreren somde Van Hecke enkele films op die (deels) voldeden aan zijn criteria. Het ging onder andere om de meesterwerken van Eisenstein, Dovchenko en Pabst, maar ook bijvoorbeeld om *City Lights* (1931) van Charlie Chaplin. Deze films waren volgens Van Hecke relevant zowel qua vorm als qua inhoud. De film *Kuhle Wampe* (1932) leek ook aan deze criteria te zullen voldoen. In juni 1932 publiceerde Van Hecke de plot van deze ‘film in dienst van de arbeidersbeweging’, samen met enkele foto’s. De filmploeg was duidelijk sociaal georiënteerd met medewerkers zoals Bertolt Brecht, Slatan Dudow, Hertha Thiele en Ernst Busch. De *Vooruit*-criticus had de film echter zelf nog niet kunnen zien en kon dus niet oordelen over de cinematografische kwaliteiten ervan. In december kon hij dat wel en was hij duidelijk teleurgesteld. Wel voegde hij aan zijn kritiek toe dat hij niet wist of de tekortkomingen te wijten waren aan nalatigheid van de initiatiefnemers of aan tegenwerking en censuur door het opkomend Duitse fascisme. Zijn grootste verwijt was dat het verband tussen de werkloosheidsstaferelen en de betere toekomst voor de arbeidersjeugd, die in de film wordt voorspeld met een groots en vreugdevol sportfeest, onvoldoende gemotiveerd en verklaard wordt. De ‘vrijgevochten’ jonge arbeiders houden zich zelfs bezig met dure, en dus typisch burgerlijke, sporten zoals bootvaren of koersen op dure motorrijwielen. Dit had, aldus de Gentse criticus, niets van doen met ‘een proletarisch jeugdstreven

Paul-Gustave Van Hecke (l.) tijdens de opnames van de film over Vooruit (foto Visie)

naar sociale bewustwording'. Hierdoor bracht de film niets terecht van het streven naar een hogere en verheffende maatschappelijke betekenis. Uiteindelijk was *Kuhle Wampe* in Gent pas van 18 tot 25 augustus 1933 te zien in Cinema Vooruit, meer dan een jaar nadat Van Hecke er een halve pagina aan wijdde in *Het Filmleven*.

'Naar een Gentsch Hollywood!'

Gust. Van Hecke was uiteraard steeds op zoek naar nieuwe uitdagingen en het formuleren alleen van een strijdplan voor een socialistische filmcultuur kon hem niet bevredigen. Zijn visie moest in een concreet resultaat vertaald worden. Op 5 augustus 1933 werd op de voorpagina van *Vooruit* aangekondigd dat een documentaire- en propaganda-film zou gemaakt worden over het dagblad, een initiatief van Van Hecke en Gust Balthazar. Dat er veel verwacht werd van de film, bleek uit de titel van het artikel: *Naar een Gentsch Hollywood!*⁽¹²⁾ Ook de filmploeg werd voorgesteld aan de *Vooruit*-lezer. Het scenario was geschreven door Van Hecke en het was de Nederlandse filmgroep Visie die het filmen en monteren op zich nam. Naast het schrijven van het scenario, stond Van Hecke ook deels in voor de regie (samen met Jo De Haas) en werd hierbij ook nog geassisteerd door Emile Langui en Amedé De Keuleneir. Jo De Haas, van de Visie-groep, was de hoofdcameraman en Cor Lemaire componeerde de muziek. Van het gesproken woord werd uiterst sober gebruik gemaakt. Het louter naturalistisch gebruik van geluid werd afgewezen, overeenkomstig de ideeën van de avant-garde. Daarom speelde de muziek een heel belangrijke rol. De acteurs waren 'partijgenoten en volk van de straat'. Het was een Visie-gewoonte om non-acteurs te gebruiken. De filmgroep Visie had reeds voordien in de Vlaamse krant veel aandacht gekregen, vooral vanaf het moment dat het duidelijk werd dat die zou instaan voor de productie van de *Vooruit*-film. Visie bestond uit drie jonge cineasten: Max De Haas, Jo De Haas en Ab Keizer. Hun eerste film was *De Fakkelgang* (1932), waarover in juli 1933 een lovende kritiek verscheen in *Het Filmleven*. *De Fakkelgang* was gedraaid in opdracht van De Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Alkoholhoudende Dranken, met niet-professionele acteurs, en was volgens Van Hecke, ondanks het moeilijke thema, zowel een artistiek als propagandistisch interessante film waarin de nefaste gevolgen van alcohol voor het proletariaat aangetoond werden. Kort daarop werd over *Kent uw Macht* (1933), een andere Visie-film (deze keer in opdracht van de Nederlandse coöperatie Samenwerking), even lovend geschreven door Van Hecke. Hij wees erop dat met deze film het bewijs was geleverd dat cinema een machtig wapen kon zijn als het propagandistisch karakter van een film aantrekkelijk, spannend, ritmisch en overtuigend gemonteerd was. Het spreekt voor zich dat de *Vooruit*-film veel aandacht kreeg in het dagblad zelf. Gedurende de volledige draaitijd, tussen 5 en 18 augustus, werd bijna elke dag met fierheid

en een zekere humor bericht over het filmen maar werd ook het scenario toegelicht, werden deeltjes van het draaiboek gepubliceerd en gaf de sportredacteur verslag over hoe het was om gevolgd te worden door de filmploeg. Ook verscheen een lang verslag van een geënceneerde socialistische meeting met Eduard Anseele. In de *Vooruit* van 2 november 1933, wanneer de montage van de film was afgewerkt, werd het volledige scenario uitvoerig verteld en een week later werden verschillende stills uit de film afgedrukt, samen met de mening van verschillende Nederlandse bladen (zowel katholieke, socialistische als communistische), die uiteraard allemaal vol lof waren over deze *Vooruit*-documentaire. Het moet gezegd dat de film een geslaagd modernistisch werk was geworden met mooie camerastandpunten en montagetechnieken, ondanks het feit dat het een propagandafilm moest zijn. Zowel de leefwereld van de lezer als die van de journalist, de tekenaar, de linotypist, de drukker en de eindredacteur werden gevoerd. Ook *Koekoek*, het satirisch weekblad van *Vooruit* besteedde in september 1933 aandacht aan de film en zijn scenarioschrijver. Op het voorblad verscheen een portret van Van Hecke, getekend door zijn vriend Van den Berghe. Uiteindelijk ging de film in Gent op 18 november 1933 in première. Om dit te vieren volgde op de voorstelling een concert van de uit Duitsland gevluchte Ernst Busch. Na deze geslaagde verfilming droomde de Vlaamse socialistische beweging van een eigen speelfilm, met name van een verfilming van het leven van Tjil Uilenspiegel, de vrijheidsheld uit de roman van Charles De Coster. Initiatiefnemer was opnieuw Van Hecke die ook de regie op zich zou nemen. Men had zelfs al een acteur voor de hoofdrol: acteur en zanger Ernst Busch. Hij kon op veel sympathie van Van Hecke rekenen dankzij zijn acteerprestaties in verschillende geëngageerde films zoals *Kuhle Wampe* en *Dreigroschenoper*. Jammer genoeg bleef het Tjil Uilenspiegel-project van Van Hecke een droom.

Van Heckes' strijd voor de 'ware kino'

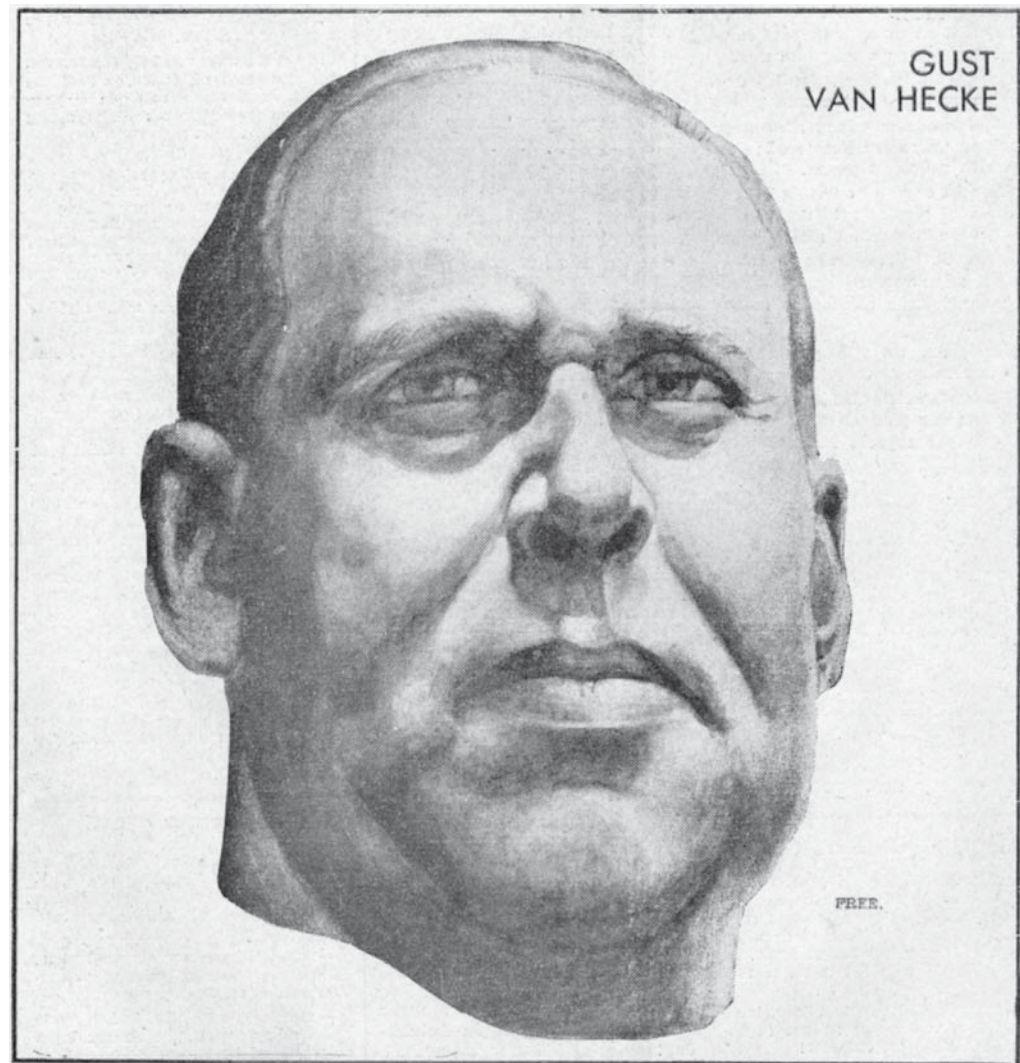
Hoewel dus vanaf 1932 propagandafilms en andere sociaal geëngageerde films veel aandacht kregen in *Het Filmleven*, betekent dit zeker niet dat er geen plaats meer was voor andere films. Zo werd in *Het Filmleven* van in het begin aandacht geschonken aan twee films van Salvador Dalí en Luis Buñuel: *Un Chien Andalou* (1929) en *L'Âge d'Or* (1930), de twee cultfilms bij uitstek binnen de toenmalige avant-garde. In deze surrealistische films werden alle gangbare waarden op de helling gezet en was de inhoud provocerend en destructief terwijl de enige boodschap die werd gepropageerd de oproep tot moord was. Ook de afbeeldingen die het artikel illustreerden, moesten de brave lezer van *Vooruit* provoceren: een close-up van een oog dat wordt bewerkt met een scheermes... Van Hecke stelde zich evenwel op als felle verdediger van de twee films die de poëtische vrijmaking van het essentiële, innerlijke wezen bewerkstelligden.⁽¹³⁾ Toen *L'Âge d'Or*

een paar maanden later tweemaal vertoond werd in Brussel door de Club de l'Ecran, schreef Van Hecke in *Het Filmleven* dat het publiek dat deze vertoningen bijwoonde, de film had toegejuicht, in tegenstelling tot wat in Parijs gebeurde.⁽¹⁴⁾

Van Hecke zou zich wel vaker opwerpen als verdediger van 'provocerende' films. Zo schreef hij vol lof over de Duitse film *Meisjes in uniform* (1931) van Leontine Sagan. De film ging over de liefdesgevoelens van een meisje voor haar onderwijzeres in een strenge kostschool. In het postscriptum vermeldde hij dat de Brusselse 'controlecommissie' van het filmagentschap eiste dat de scène waarin het meisje zelfmoord wil plegen uit de film werd geknipt; een eis die Van Hecke sterk veroordeelde omdat deze scène net het dramatisch hoogtepunt vormde van de film; erop ingaan zou hoogst onzinnig zijn.⁽¹⁵⁾ Dat hij niet zoveel sympathie had voor de Brusselse censors bleek later nog wanneer hij in een heel kort artikelje enkele beslissingen van 'de belachelijke controlokommissie' aanvocht en zich vragen stelde over het 'verstandsvermogen' van de commissieleden. *De Pelgrim* (1923) van Charlie Chaplin en *De Onvatbare* (1930) van Buster Keaton waren enkele van de geïseerde films die de commissie veroordeelde als een opeenvolging van brutaliteiten, bedreigingen en diefstallen.

Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk dat Van Hecke liever schreef over de esthetisch- vernieuwende tendensen in de film of over inhoudelijk meer gelaagde films: meestal Europese of Russische producties, slechts af en toe Amerikaanse. De criticus toonde opmerkelijk veel sympathie voor verfilmingen van beroemde literaire werken zoals bijvoorbeeld *Dr Jekyll and Mr Hyde* (1932) van Rouben Mamoulian naar R.L. Stevenson (*Vooruit*, 22/05/1932); *Poil de Carotte* (1932) van Julien Duvier, naar Jules Renard (*Vooruit*, 27/11/1932); *Vaarwel aan de wapens* (1932) van Frank Borzage naar Ernest Hemingway (12/01/1934); *Liebelei* (1933) van Max Ophüls naar het toneelstuk *Minnespel* van Arthur Schnitzler (19/01/1934); *Madame Bovary* (1933) van Jean Renoir naar Gustave Flaubert (19/01/1934).

De regisseur werd door de criticus dan wel gezien als de persoon die van een film een al dan niet cultureel hoogstaand product maakte, maar het acteren werd ook beoordeeld. Zo noemde Van Hecke de Hollywood-film *Mata Hari* (1931, regie: George Fitzmaurice) 'schijnbedrog', typisch voor een hedendaags groot filmproduct. Hij veroordeelde het als een toppunt van vals romantisme terwijl hij het magisch vermogen van Greta Garbo in de film bejubelde en haar acteerprestaties het toppunt van filmkundig spel noemde. Het was overigens een van de zeldzame keren dat Van Hecke zoveel aandacht schonk aan zo'n typisch Hollywood-product. Een nog grotere blockbuster uit die tijd was *King-Kong* (1933, regie: Merien C. Cooper). Het was zo'n hype dat zelfs Van Hecke er niet omheen kon en er noodgedwongen een recensie aan wijdde. Het verbaast echter niet dat hij de film "de som van slechte smaak en de kinderlijke voorliefde voor de grootdoenerij" noemde, "de kroon op de spectaculaire cinema, zoals die te Hollywood wordt gezien en gefabriceerd".⁽¹⁶⁾ In juni 1932 had hij reeds een boekbespreking gebruikt om typische

Portret van Paul-Gustave Van Hecke door Frits Van den Berghe in Koekoek, september 1933

Hollywood-producties aan te vallen en hij ontpopte zich daarbij tot een ware marxist; het ging om de *Droomfabriek*, de Nederlandse vertaling van Ilya Ehrenburgs publicatie over film. Het is echter meestal niet duidelijk of het in de recensie gaat om parafrases uit het boek van Ehrenburg of om zijn eigen mening: *“De film-productie is een nuchtere zaak, een reuzen-kombinatie waarbij alle mogelijke en onmogelijke financiële- en commerciële zwendel te pas gebracht wordt. De wetten van het kapitalistisch bedrijf overheersen de hele doening. Kunst en smaak staan hiermee in betrekking als een bruikbare grondstof. Precies zoals de petroleum of de kunstmatige zijde tot basis dienen aan beursondernemingen. Maar de kinema houdt verband met de menselijke behoefte aan vermaak en ontspanning. En in plaats van er toe bij te dragen deze behoefte te voldoen met verheffende en opbeurende werken van hooger gehalte, exploiteert de kinema de menselijke laagheid en bekrompenheid. De kinema doet nog veel meer, hij werkt de menselijke ontwikkeling tegen. Iederen avond schenkt hij zijn verderfelijke gif van bedrog, leugen, waan. Maar iederen avond zet hij ook de massa aan tot valsche levensbegrippen, tot onderworpenheid, tot slaafseheid. En terwijl verdeelen de filmmagnaten hun dividenden. Het brouwen van bedrieglijke dromen, die de mensen verstompen en er onder houden, brengt niet alleen geld op, maar tracht de kapitalistische toekomst te behouden voor tegenspoed en ondergang. Dat is het werk der droomfabrieken van Hollywood, Neubabelsberg, Joinville en elders.”* Van Hecke looft de vlijmscherpe en ongenadige kritiek van Ehrenburg en besluit met een bijzonder interessante opmerking: *“[...] deze droomfabriek [is] een aanklacht op zuivere feiten steunend, die ons waarschuwt tegen den weg die de huidige filmindustrie nu bijna heeft afgegaan; die ons echter onvoldoende wijst waar de weg ligt naar de nieuwe filmkunst in dienst eener wordende mensheid. De ware kino moet nog komen! Er zijn dan toch in de laatste jaren zekere zeldzame filmwerken ontstaan die ondanks alles met den wordenden menschen opgang samenhangen en aan onze verwachting bestaansrecht schenken.”*⁽¹⁷⁾ Wat Van Hecke nu precies bedoelde met die ‘ware kino’ en hoe die in de praktijk eruit moest zien wordt nooit helemaal helder toegelicht. Wel is hij overtuigd dat de intellectuele ontvoogding van de arbeidersklasse mogelijk is. Hij ziet bijvoorbeeld de socialistische pers niet alleen als een manier om socialistische kiezers te kweken maar ook als een middel om de algemene ontwikkeling van de arbeider te bevorderen. Met zijn kunst- en filmkritiek wou hij de kritische geest van de arbeider verscherpen en hem een nieuwe esthetiek aanreiken. Zo was hij ook verantwoordelijk voor *Het Geestesleven*, een kunst- en literatuurrubriek in *Vooruit* die vanaf januari 1933 elke zondag verscheen. Zowel *Het Geestesleven* als *Het Filmleven* hadden voor Van Hecke een opvoedende functie. Hij wou de basis leggen van een groots cultureel plan: *“Vóór een proletarische cultuur, tegen de verburgerlijking der cultuur.”*⁽¹⁹⁾ De strijd van Van Hecke richtte zich in de eerste plaats duidelijk tegen de verburgerlijking van de moraal en van het schoonheidsgevoel. Men moest, aldus Van Hecke, meehelpen aan de ontwikkeling en verklaring van de nieuwe geest die zou groeien uit het socialistisch klassenbewustzijn en het socialistisch denken, voelen en willen. Deze nieuwe geest zou de proletarische cultuurbeweging voortstuwten.

De nobele bedoelingen van Van Hecke en andere cultuurredacteurs werden jammer genoeg niet altijd geapprecieerd door het doelpubliek. Hun intellectuele en hautaine houding in de krantenartikels stootte zonder twijfel op veel onbegrip omdat de *Vooruit*-lezer er gewoonweg weinig van verstond. Soms deden die redacteurs zelfs heel laatdunkend over de smaak en de intellectuele capaciteiten van het volk. Van Hecke geloofde in een intellectuele revolutie ten dienste van het proletariaat. Enkel de artistieke producties die in het teken hiervan stonden, konden op de volledige goedkeuring van de criticus rekenen. Het was dan ook een grote frustratie voor Van Hecke om te zien dat arbeiders naar de bioscoop gingen om de moeilijke tijden die ze beleefden te vergeten en ze dus 'maximum bedrog' eisten door blijde films te willen zien waar een schone schijn werd opgehouden. Van Hecke profileerde zich als de verdediger van films met een hoog cinematografisch gehalte, films die menselijke drijfveren verklaren, films waarin een poëtische atmosfeer wordt gecreëerd of documentaire films omdat deze allemaal konden bijdragen tot de innerlijke verrijking van de toeschouwer en oog hadden voor sociale en emotionele kwesties. Enkel deze films konden ook een tegengewicht vormen voor de kapitalistische filmproductie, in afwachting van de opkomst van een 'proletarische cultuur'. Om deze idealistische doelstellingen te bereiken moest men strijden tegen het kapitalistisch systeem dat enkel de bedoeling had om van film een winstgevend product te maken die de bestaande maatschappelijke verhoudingen handhaafde. In deze filmproductie stonden volgens een marxist zoals Van Hecke homogenisering, standaardisering en voorspelbaarheid centraal en dit leidde alweer tot de uitbuiting van het proletariaat.

Met zijn rechtlijnige en geëngageerde filmkritiek maakte hij de fout om aan film vaak slechts die éne grootse functie te willen geven: een doeltreffend propagandamiddel in dienst van een nieuw te vormen mensheid! Dat film ook een vorm van vermaak kon zijn, werd totaal verloochend. Met zijn gedetermineerde visie liet hij zich kennen als een dogmatisch marxist en een elitair denker. Vanaf 1934 werd Van Hecke redactiesecretaris en in mei 1938 zelfs de nieuwe hoofdredacteur van *Vooruit*. Gust Balthazar, tot dan de hoofdredacteur en bestuurder van de krant, kreeg een ministerambt toebedeeld in de nieuwe regering-Spaak en kon zijn functie bij *Vooruit* niet langer bekleden. Van Hecke was echter meer een interim-hoofdredacteur: Balthazar bleef de belangrijke beslissingen nemen en nam zijn taak als hoofdredacteur weer op na het beëindigen van zijn politiek mandaat. In 1940 eindigde het *Vooruit*-verhaal voor Van Hecke. Na WO II werd hij nog voor korte tijd bestuurder van het weekblad *Zondagspost* en vervolgens van *Le Peuple*. In 1947 organiseerde hij samen met Piet Vermeylen het eerste Internationaal Filmfestival van Brussel waarvan hij in 1948 directeur-generaal werd. Hij werd eveneens directeur-generaal van de bioscoopketen Pathé in België.

Het Filmleven gaat door

Ook al schreef Van Hecke vanaf september 1934 geen filmrecensies meer, toch bleef *Het Filmleven* verschijnen. Tot april 1937 was Goegebeur de 'officiële' filmredacteur van *Vooruit*, nadien nam Willem Rombauts de taak over. Beiden namen duidelijk gas terug en waren veel gematigder dan Van Hecke. Ze geloofden wel nog in een geëngageerde filmkunst, maar wensten film niet enkel te linken aan propagandistische bedoelingen omdat dit de kunst zou verslaven. Film kon volgens hen een rol in de samenleving spelen door te handelen over morele, politieke of maatschappelijke vraagstukken. Toch had film ook een onmiskenbare ontspanningsfunctie: hij mocht niet louter propaganda zijn, noch louter vermaak, maar er moest eerder een juiste balans tussen beide gevonden worden. Regelmatig zouden beide redacteurs zich ergeren aan de kwaliteit van de nieuwe films in de zaal en het feit dat ze bijna exclusief uit twee landen, Frankrijk en de Verenigde Staten, kwamen. De tweede helft van de jaren 1930 waren dan ook niet zo'n vruchtbare jaren voor de filmkunst: zowel genres als populaire typetjes à la Laurel en Hardy en Fernandel werden uitgemolken. Goegebeur merkte ook op dat ongeveer de helft van de films, gemaakt in het jaar 1936, gewijd waren aan onderwerpen van geschiedkundige aard en dat ze voorts werden gekenmerkt door een hunker naar romantiek en grove afwijkingen van de historische waarheid. De filmcriticus vermoedde dat deze vlucht in het verleden veroorzaakt was door een voorzichtig ontwijken van de toenmalige morele, maatschappelijke en geestelijke vraagstukken door de filmproducenten.⁽¹⁹⁾ Meer sociaal geëngageerde films waren dan ook een zeldzaamheid. Slechts weinige kregen echt lovende kritieken: uitzonderingen zijn *Modern Times* (1936) van Charlie Chaplin en *La Grande Illusion* (1937) van Jean Renoir. Een andere ergernis die vaak terugkwam in de filmartikels van *Vooruit* tijdens de jaren 1930 was de haast onbestaande Belgische filmproductie. De weinige Belgische (co)producties die wel werden uitgebracht konden bovendien niet op bijster veel belangstelling rekenen in *Vooruit*. Enkel over de documentaire films van Henri Storck werd af en toe bericht. De films van Charles Dekeukeleire kregen daarentegen amper aandacht.⁽²⁰⁾ De interesse voor het werk van Storck was uiteraard mede te danken aan de verschillende linkse propagandadocumentaires die hij maakte tijdens de tweede helft van het interbellum. Een film van Storck waarover werd bericht was *Het huis der ellende* (1938) gemaakt in opdracht van de Société nationale des Habitations à Bon Marché. De Gentse filmcriticus Rombauts was ook betrokken bij de realisatie van de dialogen voor de Vlaamse versie.

De kranten in de jaren 1930 stonden natuurlijk vol met artikels over het opkomend fascisme in verschillende Europese landen. De opkomst van Adolf Hitler, het nazisme en de Duitse censuur baarden de *Vooruit*-redactie duidelijk veel zorgen. Voortdurend werd bericht over de nare gevolgen van het nazisme, eveneens op cultureel vlak. Ook de

filmproductie werd beïnvloed door de machtsovername der fascistten in verschillende Europese landen, waardoor zelfs in *Het Filmleven* aandacht werd geschonken aan het dreigend gevaar. Duitsland was in de jaren 1920 een filmnatie met vele vernieuwende en artistieke krachten; in de jaren 1930 werd film er een kwestie van propaganda. Het ligt voor de hand dat Van Hecke reeds in 1933 in *Het Filmleven* de filmcensuur van de nazi's hekelde en de eerste nazifilm van commentaar voorzag. Smalend stelde hij in juli 1936 vast dat Goebbels van de Duitse film en filmindustrie aanvankelijk een geweldig propaganda-instrument wou maken, maar dat hij blijkbaar had ingezien dat de mensen over het algemeen niet naar de bioscoop gingen om in een of andere politieke leer gesterkt te worden: *“Ze willen zich verstrooien en amuseren. Nu de filmindustrie van alle niet-Arische smetten gezuiverd was, hetgeen tot resultaat had dat tal van ervaren kunstenaars en vakmensen uit het bedrijf verdwenen, krijgen heel wat dilettanten en onbekwamen de kans, die ze anders nooit zouden hebben gehad.”*⁽²¹⁾ Een van de weinige nazifilms die werd besproken bij de Nieuwe Films in *Het Filmleven* was *Olympia* (1938) van Leni Riefenstahl, een film rond de Olympische Spelen van 1936 in Duitsland. De commentaar van Rombauts op de film was vrij lauw. Het oorlogsgevaar zelf kwam in de meeste films van vóór 1938 nooit expliciet aan bod. Wanneer er net voor het uitbreken van de oorlog wel enkele duidelijk antifascistische films uitgebracht werden, konden deze uiteraard op veel enthousiasme rekenen van de *Vooruit*-filmcriticus. Zo was *Spanish Earth* (1937) van Joris Ivens een van de belangrijkste antifascistische films uit de tweede helft van de jaren 1930 waarover regelmatig werd bericht, de film geeft een indringend beeld van de overlevingsstrijd van de Spaanse Republiek. De sovjetfilm *Professor Mamlock* (1938, regie: Gerbert Rappaport en Adolf Minkin) over de jodenvervolgning door nazi-Duitsland en de Tsjecho-Slowaakse film *De Grootte Oplossing* (1937, regie: Hugo Haas) waren andere verzetsfilms waarover Rombauts met veel geestdrift schreef. Ook de Amerikaanse film *De bekentenissen van een nazi-spion* (1939, regie: Anatole Litvak) kreeg veel aandacht. Dit drama was gebaseerd op het proces tegen Duitse spionnen in de Verenigde Staten. Hoewel hij op artistiek vlak weinig interessant werd geacht door Rombauts, getuigde hij toch van ‘een felle en besliste weerstandskracht’, waardoor de film meer dan de moeite waard werd.⁽²²⁾ Deze soms hartstochtelijke commentaren waren de laatste daden van machteloos (?) verzet van de *Vooruit*-filmredacteur tegen de fascistische krachten die weldra ook België zouden bezetten. Ze waren het eindpunt van tien jaar geëngageerde filmkritiek. Tijdens de Tweede Wereldoorlog verscheen *Vooruit* als gestolen editie, als spreekbuis van de collaborerende eenheidsvakbond Unie van Hand- en Geestesarbeiders.

Met dank aan prof.dr. D. Biltreyst

- (1) A.M. DE COCK, In een fauteuil de wereld rond: De opgang van Gentse bioscoopzalen. In: A. CAPITEYN (red.), *Interbellum in Gent*, Gent: Stadsarchief, 1995, p. 198.
- (2) R. STALLAERTS, *Rode Glamour*, Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1989, p. 16.
- (3) E. ANDRIES, *Werklieden gaan teveel naar de cinema's*. In: *Vooruit*, 25/03/1920.
- (4) LUMINA, *De spreekfilm*. In: *Vooruit*, 15/07/1928.
- (5) *De Generaal-linie*. In: *Vooruit*, 22/02/1931.
- (6) V., *Joris Ivens' Komsomol*. In: *Vooruit*, 22/12/1933.
- (7) V., *Borinage: zwakke kommunistische propaganda-film*. In: *Vooruit*, 16/03/1934.
- (8) B. HOGENKAMP, *Joris Ivens en de Borinage*. In: *Rondom Joris Ivens wereldcineast, tentoonstellingscatalogus*, Nijmeegs Museum 'Commanderie Sint-Jan', 1988, p. 130.
- (9) *Le Club de l'Ecran te Brussel werd opgericht door de communist en 'advocaat van het proletariaat' Piet Vermeylen in 1931*. De filmclub had een sterk links karakter, wat nog duidelijker werd toen hij de opdracht gaf aan H. Storck en J. Ivens om het docudrama *Borinage* te filmen in 1933. Het was vooral de bedoeling om sovjetfilms te vertonen, maar mede onder invloed van P.G. Van Hecke werden er vooral veel avant-gardefilms vertoond van o.a. Man Ray, Salvador Dalí en Luis Buñuel.
- (10) G. VAN HECKE, *Idee: Frans Masereels's teken-film*. In: *Vooruit*, 07/07/1933.
- (11) G. VAN HECKE, *Op één mei...* In: *Vooruit*, 01/05/1932.
- (12) *Naar een Gentsch Hollywood! Vooruit wordt gefilmd!* In: *Vooruit*, 05/08/1933.
- (13) G. VAN HECKE, *Over de surrealistische films Un Chien Andalou en L'Age d'Or*. In: *Vooruit*, 31/01/1932.
- (14) *Bij de twee opvoeringen van L'Age d'Or te Brussel*. In: *Vooruit*, 15/05/1932.
- (15) G. VAN HECKE, *Meisjes in uniform*. In: *Vooruit*, 10/04/1932.
- (16) G. VAN HECKE, *King-Kong*. In: *Vooruit*, 20/10/1933.
- (17) G. VAN HECKE, *Ilja Ehrenburg's 'Droomfabriek'*. In: *Vooruit*, 12/06/1932.
- (18) G. VAN HECKE, *Het Geestesleven*. In: *Vooruit*, 08/01/1933.
- (19) GOEGEBEUR, *Nieuwe Films*. In: *Vooruit*, 19/02/1937.
- (20) G. Van Hecke had wel een recensie geschreven over de katholieke propagandafilm *Visioenen uit Lourdes* van C. Dekeukeleire. Van Hecke oordeelde dat de film bedrieglijk, dubbelzinnig, filmkundig weinig vernieuwend was en vol langdradige herhalingen zat. (G. VAN HECKE, *Visioenen uit Lourdes*. In: *Vooruit*, 29/05/1932).
- (21) *De Duitse filmindustrie lijdt onder het dilettantisme*. In: *Vooruit*, 24/07/1936.
- (22) W.R., *Nieuwe films: de bekentenissen van een nazi-spion*. In: *Vooruit*, 11/08/1939.

TEXTIELBEWERKERS-STERS
WIJ ROEPEN U OP VOOR DE PROPAGANDA

DE
TEXTIELARBEIDERSCENTRALE
VAN BELGIË MOET STERKER EN MAGHTIGER WORDEN
WORDT PROPAGANDIST ! WORDT STRIJDEND SYNDIKALIST !
SLUIT ONMIDDELLIJK DE RANGEN !

NEEMT DEEL AAN DE BETOOGING TE GENT OP 18 SEPT. 1938

Druckkerij BEYAC, Gent - Tel. 339.72

CREATIE: STUDIO DE COCKER

O P G E M E R K T

Stakingsgolven, arbeidsmarktinstituties en de macro-economische context. Een verklaring voor de Belgische vakbondsledenevolutie, 1898-1995

Kurt Vandaele, postdoctoraal onderzoeker, vakgroep Politieke Wetenschappen UGent

In de rubriek 'Opgemerkt' starten we met een 'nieuwigheid'. In plaats van te wachten tot een kersverse doctor zijn verhandeling publiceert of ooit de tijd vindt om er een artikel over te plegen, presenteren we zo vlug als kan na de verdediging een korte inhoud van de doctoraatsverhandeling. Op die manier bent u mee met wat er aan nieuw onderzoek wordt gegenereerd.

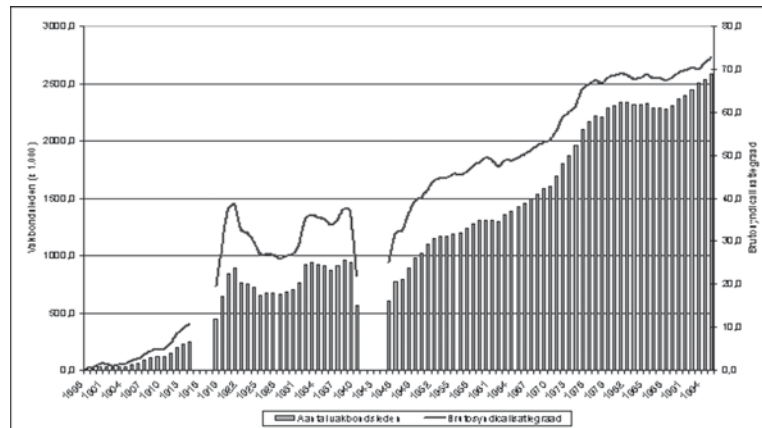
In 1898, in haar eerste levensjaar, telt de Syndikale Kommissie (de voorloper van het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV)) ongeveer 14.000 leden. Bijna een eeuw later zijn er in totaal meer dan 2,5 miljoen vakbondsleden in België. Vertaald in relatieve termen groeit in diezelfde periode de brutosyndicalisatiegraad van amper een half procent tot zowat vijfenzeventig procent in 1995. Kijkt men over de Belgische grenzen, dan is België een van de weinige landen waar meer dan de helft van de afhankelijke beroepsbevolking lid is van een vakbond. België lijkt daarom wel het land van de 'homo syndicus' te zijn, waar het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) is uitgegroeid tot de belangrijkste confederatie en de Algemene Centrale van Liberale Vakbonden van België (ACLVB) een aparte positie inneemt in het vakbondslandschap. Welke de mogelijke determinanten zijn die deze bijzondere ledenevolutie van de zogenaamde 'representatieve werknemersorganisaties' (en hun voorlopers) kunnen verklaren, is de sleutelvraag in mijn doctoraal proefschrift. In voorliggend artikel worden de belangrijkste methodologische overwegingen, theoretische uitgangspunten en empirische bevindingen samengevat.

Wervingsaffiche van de Textielarbeiderscentrale van België

Verantwoording van het onderzoek

Politieke wetenschappers en andere waarnemers schrijven de vakbeweging een belangrijke positie en rol toe in de parlementaire democratie in België. Een indicator voor het bepalen van de machtspositie van de Belgische vakbeweging is haar numerieke sterkte. Een wijziging in het vakbondsledenaantal wordt immers intern en extern al vlug geïnterpreteerd in machts termen. Uiteraard wordt de machtspositie van de vakbeweging door veel meer dan alleen maar haar ledenaantal bepaald. Maar andere interne machtsbronnen, zoals het mobilisatiepotentieel en de financiële middelen, zijn ervan afgeleid. Met inachtnaam van de kapitalistische structuur en context start een studie van de machtspositie van de Belgische vakbeweging dan ook het best bij haar ledenaantal.

Grafiek: Evolutie vakbondsleden en brutosyndicalisatiegraad, 1898-1995

Opvallend is dat de algemene ledenevolutie van de Belgische vakbonden nog nauwelijks systematisch is bestudeerd. De politicologische traditie die zich veelal toespitst op verkiezingsonderzoek, de schaarste aan betrouwbare cijfergegevens en de verzuilingsnevel waarin de verschillende archiefinstellingen gehuld zijn, kunnen dit verklaren. Zuiloverschrijdende projecten, zoals het *Onderzoekssteunpunt en Databank Intermediaire Structuren in Vlaanderen, 19e-20e eeuw* (www.odis.be), getuigen echter dat de enge verzuilingsgedachte is achterhaald. Daarnaast is ook het internationale project *Development of Trade Unions in Western European Societies* een opportuniteit voor een onderzoek naar de Belgische vakbondsledenevolutie. Een dergelijke studie wordt ten slotte ook aangemoedigd door de vernieuwde aandacht in de politieke wetenschappen voor een historische onderzoeksoriëntatie, zoals het zogenaamde 'historische neo-institutionalisme'.

Methodologische reflecties

In het onderzoeksveld van de arbeidsverhoudingen domineert de kwantitatieve analyse. De vakbondsledenevolutie aan een wel afgewogen mathematische verhouding tussen de factoren x, y en z toeschrijven, oogt inderdaad aantrekkelijk. Om minstens twee redenen kan een eenzijdig gebruik van kwantitatieve methodes niettemin een probleem vormen.

In de eerste plaats wordt in een kwantitatieve onderzoeksopzet maar al te vaak de conflictdimensie uit het oog verloren. Vakbonden lijken zo in een quasi conflictloze structuur en context te handelen. Indicatoren die conflict willen nagaan, staan bovendien veelal in functie van de econometrische voorschriften. Hierdoor gaat wellicht een belangrijke verklarende factor verloren. Naast ruilverhoudingen kenmerken arbeidsverhoudingen zich immers bovenal door asymmetrische machtsverhoudingen. In het verlengde hiervan zijn vakbonden reflexieve organisaties: ze zijn resultaat van, maar ook middel tot mobilisatieprocessen.

Bovendien ontbreekt het veel kwantitatief onderzoek aan historisch reliëf. Er wordt met name aangenomen dat determinanten die het vakbondslidmaatschap beïnvloeden niet veranderen doorheen de tijd. Door aan de factoren steeds eenzelfde gewicht toe te kennen, worden mogelijke verschillen in de tijd nauwelijks erkend. De persistente divergentie in de syndicalisatiegraad tussen postindustriële landen kan echter enkel verklaard worden door een tijdsdimensie in te bouwen.

Een integratie van de politicologie en de politieke contemporanistiek kan het verwaarlozen van de conflictdimensie en tijdsdimensie opvangen. Deze interdisciplinariteit uit zich in een methodologisch pluralisme, waarbij een kwantitatieve analyse met een kwalitatieve onderzoeksstrategie wordt gecombineerd. Dit biedt de kans om de ontdekte patronen en relaties uit de kwantitatieve onderzoeksstrategie in verband te brengen met de maatschappelijke context en structuur die centraal staan in de kwalitatieve analyse.

Vakbondsparticipatietheorieën, hypothesevorming en het tweehordenmodel als een ordeningsmodel

Waarom treedt iemand tot een vakbond toe? De beweegredenen die aan deze individuele beslissing ten grondslag liggen, kunnen uiteenlopend zijn. Voor de rationeel handelende homo economicus is het de vraag in hoeverre de baten van het vakbondslidmaatschap opwegen tegen de kosten ervan. Voor de homo sociologicus is het individuele nut echter niet het enige motief om zich bij een vakbond aan te sluiten. Ook sociale normen en sociale netwerken kunnen het vakbondslidmaatschap aanmoedigen. Iemand sluit zich met andere woorden bij de vakbond aan omdat 'het zo hoort' of omdat anderen (familie, vrienden en collega's) dat verwachten. Het aangeven van de redenen tot vakbondstoe-

treding is evenwel een probleemschets die veeleer thuishoort in de microsociologie en in de sociale psychologie. Toch kan het individu niet zomaar weggecijferd worden in de politicologische vraag naar de determinanten van de vakbondsledenevolutie. Dit zou immers betekenen dat de fluctuaties in het vakbondslidmaatschap een louter mechanische reactie zijn op ontwikkelingen op het macroniveau. Het participatievraagstuk op het microniveau kan daarom niet los worden gezien van andere analyseniveaus.

Al sinds het ontstaan van de vakbeweging bestaat de sociaal-wetenschappelijke toolkit die de verschillen in het vakbondslidmaatschap in tijd en ruimte probeert te verklaren, uit rivaliserende analysebenaderingen. Dit verklaart waarom een overkoepelend theoretisch referentiekader vooralsnog ontbreekt. Deze verschillende analysebenaderingen sluiten elkaar niet uit, maar dragen alle bij tot een beter begrip van de vakbondsledenevolutie. Ze wijzen er tegelijkertijd op dat deze evolutie wordt beïnvloed door factoren van uiteenlopende aard. Meer nog, de syndicalisatiegraad is wellicht de sociaal-economische indicator die het meest uiteenloopt tussen de postindustriële landen. Gezien elk land zijn eigen syndicale koers lijkt te varen, zullen de factoren die dit proberen te verklaren wellicht ook spatio-temporeel verschillen. Daarom luidt de hypothese dat de beïnvloedende factoren op de vakbondsledenontwikkeling in hun betekenis zullen verschillen naargelang tijd en plaats. Andere causaliteiten zullen met andere woorden aan het werk zijn naargelang de spatio-temporele context en structuur.

Het tweehordenmodel is een ordeningsmodel dat helpt om de hypothese aan te tonen. De eerste horde die de vakbonden moeten nemen, is zonder meer primordiaal. Ze heeft te maken met de erkenning van de vakbond door de werkgever, al dan niet onder druk van de overheid. Deze vakbondserkenning is de conditio sine qua non voor het ontwikkelen van iedere syndicale activiteit. Pas als deze eerste horde is genomen, kunnen vakbonden zich toeleggen op hun beleid en imago om leden te werven. Bij de tweede horde wordt de vakbondserkenning als gegeven beschouwd en staat het (gepercipieerde) nut van de vakbond centraal. Indien werknemers dit nut niet erkennen, kan dit het resultaat zijn van het, al of niet terecht, miskennen van de baten van het vakbondslidmaatschap of het gevolg van liftersgedrag. Willen vakbonden potentiële leden bereiken, dan moeten ze dus twee horden nemen. Beide horden staan voor een ander tijdsperspectief. De eerste horde benadrukt de langetermijnfactoren, terwijl de tweede de factoren op korte termijn in de verf zet.

De eerste horde: van sociale onrechtvaardigheid naar sociale vrede en terug

Om na te gaan of de aard en het tempo van de vakbondsledenevolutie in de tijd variëren, is het nodig historische periodes te onderscheiden (Vandaele, 2004a). Hoewel omstreden, is de structurele periodisering gebaseerd op de langegolventheorie daarvoor geschikt. Iedere lange golf duurt ongeveer 48 tot 60 jaar. Enerzijds bestaat ze uit een

periode van langdurige economische groei en anderzijds uit een periode waarin deze groei stagneert of trager en wisselvalliger is. De opgaande en neergaande fase moeten dus telkens in relatieve zin begrepen worden. Tot slot volgen de fasen elkaar niet rimpelloos op, maar verloopt de overgang via een transitiefase. De langegolventheorie vormt minstens een heuristisch hulpmiddel: ze helpt de historische feitenchaos te beschrijven en te ordenen. In combinatie met mobilisatietheorieën voorspelt de langegolventheorie bovendien een empirische associatie tussen de lange golven en de vakbondsledenevolutie. Deze voorspelling laat zich als volgt samenvatten:

De vakbeweging wint aan macht en ziet haar eisen ingewilligd worden in de opgaande fase. Doordat werknemers hopen van de syndicale verworvenheden een graantje mee te pikken, zou er zich een gestage vakbondsgroei voordoen. Tijdens de neergaande fase verliest de vakbeweging echter haar machtspositie. Ontgoocheld over de vakbeweging zouden de vakbondsleden afhaken. Ten slotte zouden werknemers gedurende de transitiefase in de lange golf ‘en masse’ vakbondslid worden. Stakingsgolven liggen hieraan ten grondslag. Wat België betreft, klopt dit plaatje. Enerzijds vertoont het Belgische stakingspatroon grote gelijkenissen met de internationale stakingsgolven die zich voordoen tijdens de transitiefase in de lange golf. Anderzijds zijn er drie episodes te onderscheiden in de Belgische vakbondsledenevolutie. Het zijn episodes van groei, bloei en retour van het absolute en relatieve vakbondslidmaatschap. De stakingsgolven gaan telkens gepaard met een explosieve vakbondsledengroei. Tijdens de opgaande fasen is er een gematigde stijging van het aantal vakbondsleden. Gedurende de neergaande fasen treedt er ten slotte een stabilisatie tot daling in het vakbondslidmaatschap op.

Tabel: Het vakbondslidmaatschap en het ‘ongunstig’ stakingsresultaat (%) tijdens de lange golven en stakingsgolven, 1894-1989

PERIODE	KARAKTER	VAKBONDSLIDMAATSCHAP*		'ONGUNSTIG' STAKINGSRESULTAAT**
		ABSOLUUT (x100)	RELATIEF	
1894-1909	Opgaande fase	9,5	0,4	63,1
1910-1920	Stakingsgolf	122,8	5,4	38,8
1921-1934	Neergaande fase	5,4	-0,1	41,3
1935-1948	Stakingsgolf	102,0	4,2	32,7
1949-1967	Opgaande fase	31,7	0,8	39,8
1968-1974	Stakingsgolf	66,7	1,5	19,1
1975-1989	Neergaande fase	23,2	0,4	Nb.

Bron: Vandaele (2004b). * x absolute jaarlijkse verandering in het vakbondslidmaatschap;
** % stakingseisen dat niet wordt ingewilligd.

De aanleiding tot de stakingsgolven is telkens een algemeen gevoel van sociale onrechtvaardigheid dat leeft bij de arbeidersklasse. Initieel beginnen de stakingsgolven als ‘wilde’ stakingen. Dit duidt op een vervreemding tussen de arbeidersbasis en de syndicale elite, waartussen de vakbondsactivisten gekneld zitten. Het gevoel van sociale onrechtvaardigheid is een noodzakelijke voorwaarde, maar geen voldoende voorwaarde tot een stakingsgolf. Ook de opportuniteit tot staken, die de vakbondsmilitanten onder de aandacht kunnen brengen, moet in acht genomen worden. Bovendien is de organisatie van en de mobilisatie tot staken belangrijk. Ook hier spelen vakbondsmilitanten een aanzienlijke rol in. Ze bereiken dat niet-leden zich identificeren met de vakbewegingen en lid worden. Deze nieuwe leden geloven blijkbaar dat de vakbonden een einde kunnen stellen aan de sociale onrechtvaardigheid die aan iedere stakingsgolf ten grondslag ligt. Dit is geen gratuite veronderstelling. Aan de onderhandelingstafel weten de Belgische vakbonden immers gunstige stakingsuitslagen te behalen. Er ontstaat met andere woorden een vicieuze cirkel van stakingsgolven, gunstige resultaten en vakbondsgroei, waarbij voor ogen moet worden gehouden dat ook andere factoren een rol spelen dan alleen maar het instrumentele stakingsresultaat. De syndicale top slaagt er dus in de stakingsijver af te remmen, te kanaliseren en om te zetten in concrete eisen. Hierdoor treedt de sociale vrede opnieuw in en deze blijft bewaard tot aan de volgende stakingsgolf.

Een vergelijking tussen België en Nederland brengt aan het licht dat de samenhang tussen de lange golven, de stakingsgolven en de vakbondsgroei niet per definitie opgaat. Het economisch determinisme van de langegolventheorie moet daarom bijgesteld worden. Dit kan door rekening te houden met arbeidsmarktinstituties. Deze instituties, die de ruil tussen loon en arbeid op de arbeidsmarkt reguleren, moeten niet in hun isolement begrepen worden. De sleutel ligt in hun onderlinge cohesie: het levert een institutionele configuratie op. Ten grondslag aan iedere institutionele configuratie ligt een geheel van historische gebeurtenissen. Deze gebeurtenissen in België verschillen niet absoluut, maar slechts gradueel met deze in Nederland. De graduele verschillen treden op in de sequentie, timing en intensiteit. De timing van de industrialisering, de intensiteit van de wereldoorlogen en de timing en sequentie van de verzuiling leveren er telkens voorbeelden van. De timing en sequentie van gebeurtenissen zijn belangrijk omdat ze keuzes kunnen afsluiten of andere opties net mogelijk kunnen maken en, via positieve feedback-mechanismen, padafhankelijke processen in werking kunnen zetten. Het verschil in intensiteit van een gebeurtenis kan dan weer tot andere ervaringen leiden. Deze opgedane ervaringen, naast de heersende machtsverhoudingen en ideologische opvattingen, kunnen tot gevolg hebben dat actoren andere (strategische) keuzes maken. Initieel minieme verschillen kunnen op die manier grote gevolgen hebben. Dit verklaart waarom de Belgische en Nederlandse syndicalisatiegraden uiteenlopen. Naast de vakbondstraditie van spontane strijdbaarheid, speelt de specifieke alliantievorming tussen de vakbeweging en de politieke partijen in België hierin een belangrijke rol.

Door de labiele zuilenstructuur in België, als gevolg van de vroege industrialisering, vormen de politieke partijen er het epicentrum van. Te allen tijde proberen ze een te sterke polarisatie tussen de zuilen te verhinderen. De socialistische stakingstraditie en de vakbondsgerichtheid op de onderneming worden daarbij in evenwicht gebracht door het corporatieve gedachtegoed van de christen-democratie. In de sterk op export gerichte Belgische economie is de nood aan stabiliteit in de arbeidsverhoudingen bovendien zeer groot. Het organisatienetwerk van de zuilen komt versterkt uit de Tweede Wereldoorlog. De strategie van de onderaanneming, die tal van maatschappelijke activiteiten aan het particuliere initiatief van de zuilen toevertrouwt, laat de vakbonden toe zich te professionaliseren en hun dienstverlening uit te breiden. Via de zuilensubsidiërende verzorgingsstaat kunnen de vakbonden de goederen en diensten leveren die hun leden verwachten. Op die manier weten de Belgische vakbonden zich verzekerd van een pro-vakbondsnorm. Waar een dergelijke norm heerst, wordt het lidmaatschap van een vakbond door werknemers geëvalueerd als een sociale gewoonte. Wie van de norm afwijkt, loopt het risico reputatieverlies te lijden.

De tweede horde: de verruimde vakbondserkenning na de Tweede Wereldoorlog en haar gevolgen

De individuele beslissing om al of niet tot een vakbond toe te treden, wordt indirect beïnvloed door de macro-economische omgeving. De invloed van deze omgeving is afhankelijk van de institutionele configuratie. Deze configuratie weerspiegelt de mate van vakbondserkenning die wordt geconsolideerd tijdens de opgaande fase van iedere lange golf. De vakbondserkenning is echter niet het resultaat van een lineaire vooruitgang. Ze wordt immers telkens tijdens de neergaande fase gecontesteerd door werkgevers en, in het kielzog daarvan, de overheid. Dit is ook het geval in ‘the roaring twenties’ en vooral tijdens de crisis in de jaren dertig van de vorige eeuw. Maar tegelijkertijd stimuleert de crisis de creativiteit in het denken. Dit, maar ook de radicalisering van de arbeidersklasse, leidt finaal tot een paradigmaverschuiving die resulteert in een verruimde erkenning van de vakbeweging. Het Sociaal Pact uit 1944 vormt de grondslag voor een verdere vakbondserkenning in het sociaal overleg en de sociale zekerheid. Het staat symbool voor het fordistisch compromis: de ‘functionaliteit’ van de vakbeweging ligt in haar inschakeling in de productieverhogingen in ruil voor loonstijgingen. Voortaan gaan vakbonden en patronaat als sociale (gespreks)partners door het leven, al heeft dit nog heel wat voeten in de aarde. Hoe dan ook, in België bestaat de institutionele configuratie na de Tweede Wereldoorlog uit het quasi Gentse systeem en de geïnstitutionaliseerde aanwezigheid van corporatieve structuren. Het Gentse systeem betekent dat de facultatieve werkloosheidskassen van de vakbonden worden gesubsidieerd door de overheid. Na de Tweede Wereldoorlog wordt de

werkloosheidsverzekering verplicht gemaakt, maar de Belgische vakbonden kunnen een zekere rol behouden door de werkloosheidsvergoedingen uit te betalen. Het Gentse systeem is een noodzakelijke voorwaarde om tot een hoge syndicalisatiegraad te komen, maar geen voldoende voorwaarde. Ook de corporatieve structuren dragen bij tot de hoge syndicalisatiegraad. Zo kan de syndicale afvaardiging liftersgedrag verhinderen via de sociale controle en de sociaal-psychologische druk die ervan uitgaat. Het algemeen bindend verklaren van collectieve arbeidsovereenkomsten verzwakt dan weer de oppositie van werkgevers tegen vakbonden. De fordistische paradigmaverschuiving heeft gevolgen voor een econometrische analyse die de kortetermijnfluctuaties in het vakbondslidmaatschap wil verklaren.

Wegens de paradigmaverandering, maar ook omwille van een analyse van het kwantitatief-empirische feitenmateriaal en pragmatische redenen is een onderscheid tussen een periode vóór en na de Tweede Wereldoorlog opportuun. De noodzaak van deze historische bijstelling wordt bevestigd in de econometrische analyse. Daaruit blijkt dat het vakbondsledenverloop in het interbellum positief wordt beïnvloed door de nominale loonontwikkeling en de hoogte van de werkloosheid. Meer nog, in het interbellum is het verband tussen de werkloosheid en het lidmaatschap bijzonder sterk. Zonder twijfel kan dit effect verklaard worden door het Gentse systeem. Strengere regeringsmaatregelen in de werkloosheidsverzekering hebben daarentegen een uitgesproken negatief effect. In de naoorlogse periode moedigen de inflatie, de reële loonstijgingen en de verandering in de werkloosheidsgraad het vakbondslidmaatschap aan. De werkloosheidsverzekering wordt verplicht. Maar omdat ze de werkloosheidsvergoedingen verder mogen uitbetalen lijden de Belgische vakbonden slechts een beperkt ledenverlies, en net zoals in het interbellum verliezen ze hun daadkracht wanneer de werkloosheid hoog is. In eerste instantie kunnen de Belgische vakbonden ten slotte nog profiteren van een aanmoedigings-effect, maar vanaf een bepaalde drempel is de syndicalisatiegraad een rem op het werven van nieuwe leden. De ledenmarkt is als het ware verzadigd.

Besluit

Ongeacht of de langegolventheorie meer dan een heuristisch instrument is of niet, er is een onlosmakelijk causaal verband tussen de stakingsgolven en de vakbondsledenevolutie in België: de leden stromen dan massaal toe. De stakingsgolven gaan daarom niet onopgemerkt voorbij. Bevreesd voor langdurige instabiliteit en polarisatie pacificeren de politieke partijen de conflicthaard, gaan ze compromissen aan en bieden ze de zuilen de conflictgenererende materies in onderaanneming aan. Het resulteert telkens in een uitbreiding of een versterking van de vakbondserkenning en uiteindelijk in een unieke configuratie van arbeidsmarktinstituties. Hierdoor kunnen de Belgische vakbonden met brio de eerste horde nemen. Iedere stakingsgolf is daarom een kwantitatieve indicator voor een kwalitatieve verandering in de arbeidsverhoudingen. Als relatieve

indicator fungeert de syndicalisatiegraad, met andere woorden als een kompas dat de richting van de ontwikkelingen in de arbeidsverhoudingen reflecteert, althans vanuit een longitudinaal perspectief.

De factoren die de vakbondsevolutie op korte termijn bepalen, weerspiegelen de contextafhankelijke causaliteit. In het interbellum bepalen de nominale loonontwikkeling, de hoogte van de werkloosheid en regeringsingrijpen in de werkloosheidsverzekering de jaarlijkse vakbondsledenevolutie. Deze evolutie wordt na de Tweede Wereldoorlog beïnvloed door de inflatieontwikkeling, de reële loonstijgingen en de verandering in de werkloosheidsgraad. De verbreide vakbondserkenning na de tweede wereldbrand mildert de impact van de macro-economische omgeving op de vakbondsledenevolutie. De sterke identificatie tussen vakbond en werkloosheid in België blijft echter ook dan overeind. In eerste instantie treedt er bovendien een aanmoedigings-effect op, maar bereikt de vakbeweging haar limiet qua ledenwerving en doet er zich daarom een verzadigingseffect voor. Of deze verzadiging structureel is en daarmee de moeilijkheden weerspiegelt waarmee de vakbonden in tijden van mondialisering, europeanisering en versnelde deïndustrialisatie te kampen hebben, is vooralsnog geen uitgemaakte zaak. De kapitalistische productiewijze blijft immers steeds nieuwe sociale onrechtvaardigheden genereren.

BIBLIOGRAFIE

- VANDAELE, K., De terugkeer van de vakbeweging? Het Belgische vakbondslidmaatschap in historisch perspectief. In: Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen, 9(2004)1, p. 49-55.
- VANDAELE, K., 'In het getal ligt onze macht'. Een politiek-wetenschappelijke analyse van de vakbondsledenevolutie in België, 1898-1995, Universiteit Gent, vakgroep Politieke Wetenschappen, 2004, twee delen.

**De vinger aan de pols.
Archief en documentatie van nieuwe
sociale bewegingen in Amsab-ISG**

Piet Creve, Amsab-ISG

Met vier aan tafel

Toen in de jaren zestig van vorige eeuw de wetenschappelijke belangstelling voor sociale geschiedenis toenam, bleek relevant archief- en documentatiemateriaal niet zomaar beschikbaar. Hoewel de diverse politiek-filosofische stromingen die mee hun stempel hebben gedrukt op de evolutie van de samenleving, minstens teruggaan tot de 19e eeuw, bleek voor het opsporen, verzamelen en beschrijven van hun archieven bitter weinig gebeurd. De vier privaatrechtelijke 'kleurarchieven' die rond 1980 vorm kregen, hebben dit manco ondertussen grotendeels verholpen. In chronologische volgorde waren dat het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (vandaag KADOC - Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving), het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (sinds eind 1999 Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis), het Liberaal Archief en het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADV.N). In 1985 kwam er een decretaale verankering: de vier instellingen werden door de Vlaamse overheid erkend en kregen jaarlijkse subsidies.⁽¹⁾

De vier centra waren dus een antwoord op de vaststelling dat het documentair en archivalisch erfgoed van de belangrijkste ideologisch-filosofische stromingen die mee de geschiedenis van dit land hebben geschreven, dreigde verloren te gaan of in elk geval nauwelijks beschikbaar was voor onderzoek. Het ontstaan van deze instellingen weerspiegelde de historische realiteit van een verzuilde Belgische maatschappij. Sterker nog, een 'verzuild' archief- en documentatielandschap was onmiskenbaar een troef bij de verwerving van historisch materiaal. Centraal daarin staat het opbouwen van een vertrouwensband tussen schenker of depotgever en de instellingen. Gemeten naar wat deze centra ondertussen verzameld en ontsloten hebben, is hun werking succesvol geweest.⁽²⁾

Maar ondertussen is er heel wat veranderd. De hoogdagen van de verzuiling zijn al lang voorbij en het soortelijk gewicht van de traditionele politiek-filosofische stromingen is sterk afgenomen. Er heeft zich ook een nieuwe uitgekristalliseerd: de groene stroming. Bovendien zijn sinds de jaren 1960 op het maatschappelijk middenveld allerlei nieuwe planten beginnen groeien. Sommige waren variëteiten van bestaande soorten, zoals de vredesbeweging die haar wortels heeft in de 19e eeuw. Andere waren duidelijk nieuw, zoals de derdewereldbeweging. Het maatschappelijk middenveld is zijn vruchtbaarheid nog niet kwijt: de dierenrechtenbeweging en de andersglobalistenbeweging zijn twee recente voorbeelden. Het lijkt plausibel te veronderstellen dat de maatschappelijke dynamiek nieuwe sociale bewegingen zal blijven genereren. Ook het wettelijk kader is veranderd: sinds 2002 is er een nieuw decreet 'houdende de privaatrechtelijke culturele archiefwerking'.⁽³⁾ Naast de vier centra krijgen ook drie Nederlandstalige archiefinstellingen in Brussel en vijf thema-archieven een erkenning en komt er ruimte voor ondersteuning van projecten.⁽⁴⁾

Op zoek naar archieven

Het verschijnsel van de nieuwe sociale bewegingen deed auteurs al vroeg in de pen kruipen. Zo publiceerden Danny Jacobs en Joop Roebroek in 1983 een boek over de nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen en Nederland. Een van de motieven voor het maken van dit overzicht verwoordden de auteurs als volgt: *“Zoals wij eerder hebben geconstateerd komen telkens weer bewegingen op en gaan zij vervolgens weer neer zonder dat een collectief geheugen tot stand komt; lering die eens is getrokken, wordt weer vergeten, etc. Eén van onze belangrijkste drijfveren tot het uitschrijven van deze tekst is derhalve het vastleggen van de openvolging van de verschillende bewegingen.”*⁽⁵⁾ De gegevens voor hun boek halen ze uit allerlei publicaties en bij actoren uit diverse nieuwe sociale bewegingen, archieven komen niet in beeld.

In de inleiding van zijn boek over nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen uit 1994 vraagt Stefaan Walgrave zich af waarom Vlaanderen (op dat moment) achterna hinkt op het vlak van wetenschappelijke publicaties op dat terrein: *“Vooral met het empirische materiaal is het pover gesteld: het is ofwel afwezig, ofwel ruimschoots gedateerd.”*⁽⁶⁾ En inderdaad, voor zijn onderzoek heeft Walgrave hoofdzakelijk gebruik gemaakt van literatuur, een krantenonderzoek en interviews. Een vierde bron omschrijft hij als ‘documenten’. Het gaat vooral om verslagen die hij op de zetels van diverse koepelorganisaties kon inkijken, om archiefstukken dus.⁽⁷⁾ Er worden dus wel degelijk archieven bewaard, dat is het goede nieuws. Maar dat ze bewaard worden bij de organisaties zelf, is dat minder, zowel op het vlak van de ontsluiting als van de toegankelijkheid. Het is onderhand duidelijk dat er al een tijd vraag is naar archieven van nieuwe sociale bewegingen.

Archieven op zoek naar een depot

Een van de effecten van de ontzuiling was dat mensen in meer kringen, verbanden en vaak nieuwe organisaties actief werden. Wie in de jaren 1960 een jong lid was van een plaatselijke socialistische partijafdeling, kon tegelijk ook meewerken aan de organisatie van de antiatoommarsen. En wie het toenmalige AMSAB als evidente bestemming zag voor het partijarchief, deponeerde soms ook materiaal van allerlei actiegroepen. Daarnaast kwam er vrij snel materiaal uit klein-linkse hoek op AMSAB terecht. Ook daar waren veel mensen actief in een solidariteitscomité of een actiegroep. AMSAB werd ook soms benaderd door groeperingen of personen die zelf totaal geen middelen hadden om te zorgen voor hun materiaal, maar wel beschikten over enig historisch besef. Dat ze voor AMSAB kozen, was vaak het gevolg van een proces van eliminatie. Veel materiaal is er dus eerder toevallig terechtgekomen. Tegelijkertijd is altijd geïnvesteerd in prospectie.

Bij de wijziging van de statuten in 1999 kreeg Amsab als ondertitel Instituut voor

Sociale Geschiedenis. Waar de oorspronkelijke statuten de socialistische beweging in Vlaanderen als werkterrein omschreven, werd dat nu de sociale bewegingen. Dat was eigenlijk een formalisering van een bestaande situatie. Een uitgewerkte prospectiestrategie voor het verbrede werkterrein is nog in opbouw.

De vlag en de lading

Als wij het archief- en documentatiemateriaal van de nieuwe sociale bewegingen (willen) opsporen, bewaren en toegankelijk maken voor alle mogelijke geïnteresseerden, dan is het eerste probleem het detecteren van die bewegingen. Bestaat er bijvoorbeeld zoiets als ‘een migrantenbeweging’? Een onderzoek in de beschikbare literatuur leert dat dit niet het geval is: in diverse lijstjes van nieuwe sociale bewegingen komt de migrantenbeweging niet voor.⁽⁸⁾ Dat kan niet liggen aan het feit dat het om een zeer recent fenomeen zou gaan. Twee voorbeelden. In de jaren 1970 is er een Europese conferentie van gastarbeiders in West-Europa georganiseerd. Het eerste punt van hun eisenpakket was minstens 400 uur les in de taal van het land waar ze werkten.⁽⁹⁾ Een tweede voorbeeld. Toen de RAL (Revolutionaire Arbeidersliga) in Gent in 1978 een socio-cultureel centrum oprichtte, Het Stapelhuis, boden ze andere verenigingen de mogelijkheid aan een lokaal te huren. Eén van de organisaties die daarop ingingen, was de DHKD, een groepering van progressieve Turken die zich afzette tegen de invloed van de Grijze Wolven op de Turkse gemeenschap in Gent.⁽¹⁰⁾ Die Grijze Wolven zijn een extreem-rechtse organisatie die invloed probeerde te krijgen in Turkse gemeenschappen in diverse Europese landen.

Dat er (tot nu toe) geen sprake is van een migrantenbeweging, heeft misschien te maken met de complexiteit en eigenheid van de migrantensector zelf. Zo bestaan er zowel organisaties van migranten - de zelforganisaties - als organisaties die werken voor of rond migranten. Het is vooral de tweede component die het meest in beeld komt, de zogenaamde integratiesector. Bovendien bestaat die voor het groot deel uit organisaties die door een of ander overheidsniveau zoniet zijn opgericht (lokale of provinciale integratiecentra), dan toch via overheidsbetoelaging in hun werking worden gestuurd. Een andere component van die sector zijn werkingen rond migranten die gebeuren in de schoot van bestaande sociale formaties zoals vakbonden. Een derde component is te omschrijven als de ‘autonome’ organisaties. Die vallen dan nog uiteen in organisaties van ‘autochtonen’ die werken met migranten en de zelforganisaties, van migranten zelf.

Een andere mogelijke verklaring ligt in een opvatting van verenigingen van migranten als organisaties die vooral bezig zijn met culturele items zoals moskeebezoek en godsdienstonderwijs. Nog een ander element is het gebrek aan informatie over zelforganisaties. Een internationaal comparatief onderzoek uit 1988 stelde: *“This is the best-kept*

foto Bart Dewaele

secret in social work."⁽¹¹⁾ Er is weinig reden om aan te nemen dat de situatie ondertussen drastisch veranderd zou zijn, zeker voor België. Voormalig Vlaams minister van Gelijke Kansen Mieke Vogels gaf eind 2002 aan een onderzoeksteam van de Leuvense universiteit onder leiding van professor Albert Martens de opdracht een röntgenfoto te maken van de allochtone gemeenschap. Mieke Vogels noemde de beperkte kennis daarover 'een probleem'.⁽¹²⁾

Het ontbreken van specifieke vaardigheden zoals kennis van Turks, Arabisch of een Berbertaal speelt allicht ook een rol. Verder lijken er weinig contacten te zijn tussen de wetenschappelijke wereld en de archief- en documentatiecentra enerzijds en de zelforganisaties anderzijds. Zeker nu het migratieperspectief in navolging van bijvoorbeeld de genderinvalshoek vaste voet krijgt in het wetenschappelijk onderzoek, is dat opvallend en merkwaardig. Misschien is er in deze wel sprake van enig ethnocentrisme, politieke schroom of koudwatervrees. Hoe dan ook, de maatschappij genereert niet alleen voortdurend nieuwe sociale bewegingen, ze worden ook niet altijd als zodanig gedetecteerd. Dit detectiewerk is trouwens geen opdracht van de archief- en documentatiecentra.

Maar dat betekent niet dat Amsab-ISG langs de kant blijft staan tot de (academische) discussie over het al dan niet bestaan van een migrantenbeweging beslecht is. Zo ging het in 1999 in op de mogelijkheid het archief van het Vlaams Centrum voor de

Integratie van Migranten (VCIM) te redden van de papierrecyclage. VCIM was de koepelorganisatie van integratiecentra, opgericht in 1990. Bij een vluchtig onderzoek van het materiaal bleek het om meer te gaan: er was ook materiaal van VOCOM, een letterwoord dat staat voor Vlaams Overlegcomité Opbouwwerk Migratie en later voor Vlaams Overlegcomité Migratie. Het was de voorloper van VCIM die opgericht is eind 1977. In die papieren zitten bovendien stukken van lokale en regionale migrantenwerkingen van voor de oprichting van VOCOM. De organisatie van een trefdag over archieven van etnisch-culturele minderheden op 1 oktober 2003 was een poging om op dit terrein meer systematisch te werk te gaan.⁽¹³⁾ Er kwam zelfs een werkgroep tot stand die aan het initiatief een verlengstuk zou breien. Voorlopig staat die op waakvlam.

Een net met grote mazen

Wie vangt in Vlaanderen archief- en documentatiemateriaal op van de 'erkende' nieuwe sociale bewegingen? Of waar is dat eventueel te vinden? Een deel van het antwoord staat in de *Vlaamse archief-, bibliotheek- en documentatiegids 2005*.⁽¹⁴⁾ De daarin opgenomen instellingen geven in de rubriek 'collectie' beknopte informatie over de belangrijkste terreinen waarover ze materiaal hebben. Ook het onderwerpsregister biedt aanknopingspunten met trefwoorden zoals 'vredesbeweging'. Ook de zaaknamenindex van

foto Bond Beter Leefmilieu

het naslagwerk *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19de-20ste eeuw* biedt enig houvast.⁽¹⁵⁾ Maar in dit omvangrijke werk zijn de bronnen voor de nieuwe sociale bewegingen maar een klein onderdeel.

Bij alle decretaal erkende privaatrechtelijke archieven komt archief- en documentatiemateriaal van de nieuwe sociale bewegingen in beeld, zij het in verschillende mate. KADOC voert een actief prospectiebeleid naar archieven en documentatie van die bewegingen die een duidelijke band hebben met het christelijk-katholieke veld. De connectie kan bestaan uit een referentie naar christelijke waarden, uit een ontstaansgeschiedenis die manifest katholiek of christelijk is of uit een belangrijke inbreng van prominente katholieken. Het ADVN voert in principe geen actief beleid, maar stelt zich wel open voor materiaal van bewegingen die aanleunen bij de brede Vlaamse beweging, bijvoorbeeld de vredesactie. Het Liberaal Archief engageert zich in een samenwerkingsverband rond de archieven van de homo- en lesbiënebeweging, waarover verder meer. De vier centra spelen dus wel degelijk een rol bij de opvang van archief- en documentatiemateriaal van de nieuwe sociale bewegingen, maar van een globale, gestroomlijnde aanpak is er tot op vandaag geen sprake.

De keuze voor één partner

De opvang van materiaal kan op diverse manieren. Sommige bewegingen hebben ondertussen een respectabele leeftijd bereikt. In de loop van hun geschiedenis ontstonden naast lokale, regionale en landelijke organisaties soms koepels, 11.11.11. en de Bond Beter Leefmilieu (BBL) zijn bekende voorbeelden. Een mogelijke strategie om het archief- en documentatiemateriaal van een bepaalde sector te benaderen loopt precies via die koepels. Zo sloot Amsab-ISG in 2002 een samenwerkingsprotocol met de BBL. Het initiatief kwam van de BBL zelf en de aanleiding klinkt vertrouwd: bij de viering van zijn 30-jarig bestaan realiseerde hij zich dat hij geen archiefbeleid had, niemand had een goed zicht op het archief en bovendien bestond het vermoeden dat voormalige medewerkers materiaal hadden meegenomen. Een nieuwe bibliothecaresse kreeg de zorg voor het archief toegeschoven. Zij had gehoord dat het archief van Greenpeace zich in Amsab-ISG bevond en nam contact op.

In het samenwerkingsprotocol engageert de BBL zich om op termijn het statisch archief over te brengen naar Amsab-ISG. Het gaat dus om het materiaal dat zijn onmiddellijke bruikbaarheid voor de organisatie verloren heeft. Amsab-ISG neemt de verplichting op zich te assisteren bij het beheer van het dynamisch archief, met andere woorden dat deel van het archief dat voor de BBL een actuele gebruikswaarde heeft. Belangrijk is voorts dat de BBL en Amsab-ISG zullen samenwerken bij prospectie naar en verwerving van

archief- en documentatiemateriaal van milieuverenigingen die aangesloten zijn bij de BBL en dat zijn er zo'n 125. Voorts zullen de BBL en Amsab-ISG samen zoeken naar mogelijkheden om specifieke projecten op te zetten in verband met de valorisatie van het materiaal, bijvoorbeeld met tentoonstellingen, publicaties of colloquia. Zo komt er bijvoorbeeld in het kader van de feestelijkheden rond 25 jaar Amsab-ISG op 27 mei een gespreksavond met een aantal pioniers van de milieubeweging in Vlaanderen. BBL en Amsab-ISG tekenen samen voor de organisatie ervan.

Wat zijn de voordelen van een dergelijk protocol? In eerste instantie is er een fasering in de tijd. In plaats van de gebruikelijke spoedophalingen die de normale werking grondig verstoren, kunnen overdrachten nu beter geregeld worden: dat kan alleen maar ten goede komen aan de kwaliteit van het beheer. Op de tweede plaats is er nu een kans dat een beter beheer van het archief- en documentatiemateriaal bij de organisatie zélf zorgt voor kleinere hoeveelheden materiaal die bovendien beter geordend zijn. Vooral voor digitaal archief is dit cruciaal. Dat leidt dan weer tot een snellere en betere verwerking. Of anders gesteld: het materiaal komt dan sneller beschikbaar voor onderzoek met meer adequate ontsluitingsinstrumenten. Hopelijk geldt het vorige niet alleen voor het archief van de koepel zelf, maar komt er een 'trickle down'-effect: als de koepel het eigen archief voorbeeldig beheert, heeft dat hopelijk positieve effecten bij de aangesloten leden. Andere voordelen zijn dat er via de koepel een zicht ontstaat op de diversiteit en de evolutie van een beweging, op de aard en het zwaartepunt van de activiteiten en - heel praktisch - op de stroom van documenten, al dan niet digitaal, die van de top naar de basis vloeit en omgekeerd.

Wat is daarvan in de praktijk te merken? Eind juni 2002 heeft de raad van bestuur van de BBL het protocol goedgekeurd. Er is ook iemand van de BBL opgenomen in de algemene vergadering van Amsab-ISG. Het gaat om de persoon die bij de BBL verantwoordelijk is voor het archief. Amsab-ISG heeft wat vakliteratuur doorgespeeld en assistentie verleend bij het opmaken van een ordeningsplan voor het archief. Voorts is het samenwerkingsakkoord kort voorgesteld in de interne nieuwsbrief van de BBL, samen met de oproep het eigen archief eens te bekijken en eventueel Amsab-ISG te contacteren. Een tiental lidverenigingen van de koepel heeft dat ondertussen gedaan. Minder tastbaar, maar toch duidelijk voelbaar is de andere aard van de relatie tussen archiefinstelling en de organisatie die materiaal overdraagt. Voor zijn traditionele archiefvormers die behoren tot de klassieke sociale bewegingen, is Amsab-ISG een vanzelfsprekende partner. Dat is een goede zaak, maar soms lijkt die verhouding té evident: er zijn geen echte afspraken vanuit de veronderstelling dat alles wel vanzelf loopt.

Met zes in de boot

Een andere manier om materiaal van de nieuwe sociale bewegingen op te vangen, is die waarop het Fonds Suzan Daniel tewerk gaat. Het FSD ging van start in mei 1996 vanuit de bekommernis het historisch en cultureel erfgoed van homo's en lesbiennes te redden. Veel was al verloren gegaan of werd in barslechte omstandigheden bewaard. Naast opsporen en bewaren van relevant materiaal, is een andere doelstelling het aankweken van een archiefbewustzijn, zowel bij individuele homo's en lesbiennes, als bij verantwoordelijken van organisaties.⁽¹⁶⁾ De wijze waarop het FSD zijn doelstellingen wou realiseren, is opvallend. Het Fonds ging namelijk in zee met de vier privaatrechtelijke archieven en met het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis. Met dit laatste en met KADOC en Amsab-ISG kwam een samenwerkingsprotocol tot stand. Het Liberaal Archief en het ADVN zegden hun steun toe.

Het Fonds opteerde duidelijk voor een pluralistische en onafhankelijke opstelling. Maar de keuze voor samenwerking met diverse archieven had ook een pragmatische achtergrond: het besef over onvoldoende eigen financiële middelen, infrastructuur, personeel en deskundigheid te beschikken.⁽¹⁷⁾ De gemaakte keuze is zeker niet definitief. Het idee om ooit een eigen homo/lesbisch archief- en documentatiecentrum op te richten is niet begraven.⁽¹⁸⁾ Wat betekent dat nu in de praktijk, hier beperkt tot de samenwerking met Amsab-ISG? In de opslagruimtes wordt al heel wat materiaal bewaard. De beschrijving ervan is bezig. Omwille van de bescherming van de privacy wordt nauwlettend omgegaan met consultatie van archieven. Documentatie zoals boeken, tijdschriften en brochures is via de Amsab-ISG-bibliotheek wel raadpleegbaar.⁽¹⁹⁾ Het FSD is een - voorlopig - uniek voorbeeld van hoe een beweging de opvang van haar archief- en documentatiemateriaal zelf organiseert.

Grenzen aan de deskundigheid

Een ander aspect van de opvang van dergelijk materiaal is dat de verwerking ervan soms nieuwe eisen stelt aan de deskundigheid van archivariissen. Het archief van Greenpeace België dat Amsab-ISG bewaart, is daarvan een goed voorbeeld. Het actiemodel van de organisatie toont een aantal specifieke kenmerken. Op de website stond het in 2003 zo: *"Van bij haar ontstaan volgde Greenpeace een unieke werkwijze die met geen andere organisatie of groep te vergelijken is."*⁽²⁰⁾ Dit actiemodel is dan voor anderen weer aanleiding om vraagtekens te zetten bij Greenpeace als onderdeel van de nieuwe sociale beweging.⁽²¹⁾

De organisatie stelt zes campagnes centraal, waaronder bossen, genetisch gemanipuleerde organismen en oceanen. Voor elk van die thema's werkt een 'campaigner'. Hoewel die voor Greenpeace België werkt, is zijn actieterrein internationaal. De campagne voor het thema 'bossen' is bij wijze van voorbeeld ook actief in Gabon waar

het tropisch regenwoud bedreigd wordt. Hij werkt daarbij nauw samen met collega's uit andere landen die, net als hij, de verantwoordelijkheid dragen voor de campagne 'bossen'. Op de vraag naar zijn archief, houdt hij zijn laptop omhoog en zegt: *"Ik heb mijn archief altijd bij mij."* Het toenemende aandeel van digitaal archief verplicht archief- en documentatiecentra trouwens korter op de bal te spelen: met digitaal materiaal dat pakweg tien jaar blijft liggen, is niets meer aan te vangen.

Van een van de campaigners kreeg Amsab-ISG bij de recente verhuis van Greenpeace een groot gedeelte van zijn archief. De man was al ruim tien jaar bezig met de campagne 'toxics', alles wat te maken heeft met de productie van giftige stoffen. Een veertigtal verhuisdozen stonden te wachten op beschrijving. Twee archiefmedewerkers begonnen eraan en merkten al snel dat zij op onbekend terrein kwamen. Hoe kan je bijvoorbeeld selecteren als je nauwelijks greep hebt op de inhoud van het materiaal? En het gaat hier toch wel om een kernactiviteit van de organisatie. Het leek te riskant om voort te doen. De campaigner is toen gecontacteerd met de vraag of hij wat bijscholing kon geven. Hij wou dat wel doen van zodra hij tijd had...

Een lans breken

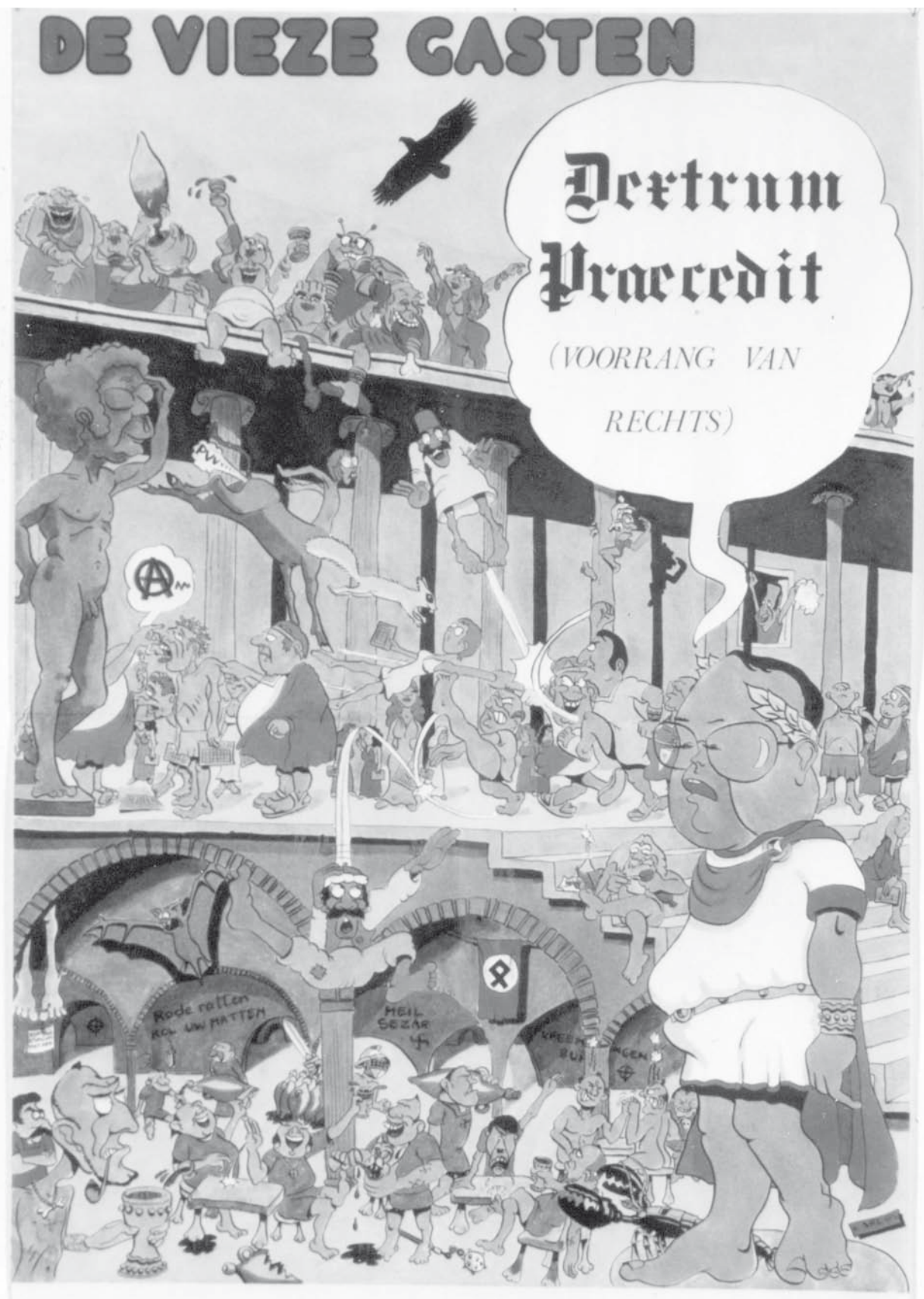
Tot nu toe ging het verhaal vooral over organisaties. Er is bewust met een boog rond de problematiek van de persoonsarchieven heen gelopen. Die is nog complexer: mensen leggen heel uiteenlopende trajecten af, zijn soms maar een korte tijd actief maar dan wel intens, of zweren hun engagement later af. In sommige gevallen zijn zij de enigen die het archief van een organisatie bij hen thuis bewaren. Een accuraat beeld inzake het bronnenmateriaal van de nieuwe sociale bewegingen kan alleen het resultaat zijn van een onderzoeksproject dat steunt op een samenwerking tussen archief- en documentatiecentra enerzijds en de onderzoekswereld anderzijds. Daarbij moet zowel het materiaal van bestaande en vroegere organisaties als dat van sleutelpersonen tegen het licht worden gehouden.

"Vandaag gelooft geen enkele archivaris of onderzoeker dat een archief een afspiegeling is van een historische werkelijkheid." ⁽²²⁾ Als dat klopt, dan is er ook een luik mondelinge geschiedenis nodig. Meer nog dan bij de strikter gestructureerde 'klassieke' sociale bewegingen zullen getuigenissen een noodzakelijke aanvulling zijn. Dit meer persoonsgebonden karakter stelt trouwens zwaardere eisen aan het opsporen van het materiaal. ⁽²³⁾

De tijd voor een onderzoeksproject naar het bronnenmateriaal van nieuwe sociale bewegingen dringt. Want de vaststelling van enige decennia terug dat al veel materiaal van de klassieke sociale bewegingen verdwenen was, dreigt anders een akelige echo te krijgen. Bovendien zijn de meeste bevoorrechte getuigen nog in leven.

Dit artikel is grotendeels gebaseerd op een niet-gepubliceerde uiteenzetting op de workshop van ODIS Historische en sociologische benaderingen van nieuwe sociale bewegingen, Brussel 22 november 2003 en op de uiteenzetting Looking for clues: archives and documentation of new social movements in Flanders op de conferentie 'Archives of the Present: from traditional to digital documents. Sources for a history of contemporary social movements', Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, Milaan, 2-3 december 2004. Deze bijdrage wordt in juli 2005 gepubliceerd op www.feltrinelli.it.

- (1) Decreet van 27 juni 1985 houdende de erkenning en subsidiëring van de privaatrechtelijke Nederlandstalige archief- en documentatiecentra, Belgisch Staatsblad, 20 augustus 1985, p. 11917.
- (2) Zie www.kadoc.kuleuven.ac.be, www.amsab.be, www.liberaalarchief.be en www.advn.be.
- (3) Decreet van het Vlaams Parlement van 19 juli 2002 houdende de privaatrechtelijke culturele archiefwerking, Belgisch Staatsblad, 1 oktober 2002, p. 44272.
- (4) Zie bijvoorbeeld Informatiebrochure Cultureel Erfgoed, ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Beeldende Kunst en Musea, Brussel, 2004, p. 25-30.
- (5) D. JACOBS en J. ROEBROEK, Nieuwe Sociale Bewegingen in Vlaanderen en Nederland, Antwerpen, 1983, p. 11.
- (6) S. WALGRAVE, Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen, Leuven, 1994, p. 2.
- (7) S. WALGRAVE, Nieuwe sociale bewegingen [...], p. 202-203.
- (8) Zie bijvoorbeeld S. HELLEMANS en M. HOOGHE (eds.), Van Mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995, Leuven, 1995.
- (9) G. MAK, Geschiedenis als werkplaats. In: Een erfenis voor de toekomst - Archieven en het cultuurgood van migranten (studiedag van Diva (Vereniging voor de documentaire informatievoorziening en het archiefwezen) op 11 oktober 2001), Amsterdam, 2001, p. 6.
- (10) Informatie van Rik De Coninck, archivaris bij Amsab-ISG.
- (11) K. PAUWELS en L. DESCHAMPS, Eigen organisaties van migranten, CBGS-Werkdocument nr 74, Brussel, 1991, p. 7.
- (12) De Morgen, 30/11/2002, p. 4.
- (13) Een verslag van dit initiatief is te lezen in: P. CREVE, Een gat in de geschiedenis? Trefdag over archieven van etnisch-culturele minderheden, 1 oktober 2003. In: Brood & Rozen, (2004) 1, p. 73-79.
- (14) Vlaamse archief-, bibliotheek- en documentatiegids 2005: adresboek van in Vlaanderen en Brussel gevestigde archieven, bibliotheken en documentatiecentra, Antwerpen: Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen, 2004.
- (15) P. VAN DEN EECKHOUT en G. VANTHEMSCHE (red), Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19de-20ste eeuw, Brussel, 1999.
- (16) O. VAN HOEYLANDT, Archieven van een 'verwaarloosde' groep.... In: Brood & Rozen, (1997) 2, p. 57-58.
- (17) B. HELLINCK, 'Na een echt kongres. Met sprekers en verslag': bijdrage tot de geschiedenis van de homobeweging in Vlaanderen (1953-1985), Gent, 1995, p. 7.
- (18) B. HELLINCK, 'Na een echt kongres [...]', p. 18.
- (19) Voor een stand van zaken, zie: www.fondssusandaniel.be
- (20) www.greenpeace.be/identiteit/onzewerkwijze.php3?taal=n&, 10 oktober 2003.
- (21) Zie bijvoorbeeld het interview met Bart Tromp in Knack, 15/01/2003.
- (22) T. THOMASSEN, B. LOOPER en J. KLOOSTERMAN (red.), Toegang. Ontwikkelingen in de ontsluiting van archieven, 's-Gravenhage, 2001, p. 31.
- (23) P. HEYRMAN en D. LUYTEN, Intermediaire structuren. In: KADOC-Nieuwsbrief, (mei-juni 2002) 3, p. 34.

Het archief van het Kultureel Front Vlaanderen

Bert Boeckx, Amsab-ISC

Van strijdtoneel tot breed progressief cultureel front

In de jaren 1960 ontstond bij veel jongere theatermakers en acteurs een gevoel van onvrede met het bestaande toneelbestel en de artistieke ambities van de toneelgezelschappen. De bestaande toneelwereld werd een verstarde houding verweten met een weinig geïnspireerde repertoirekeuze en zonder enige belangstelling voor vernieuwingen. De periode rond mei '68 is ook in de theaterwereld een scharniermoment. Daarvóór kwamen in de zogenaamd burgerlijke theaters al maatschappijkritische stukken aan bod, maar slechts met mate. Er ontstonden groepen die puur politiek theater maakten waarbij het accent verlegd werd van 'de wereld te interpreteren' naar 'haar te veranderen'. Theater moest niet alleen amusement als doel hebben, maar moest het publiek activeren en inzicht verschaffen in de maatschappelijke tegenstellingen. Maatschappelijk engagement was in die jaren meer dan een term: het stond voor een wezenlijke houding van waaruit toneel werd gemaakt. Tal van acties en initiatieven zagen het licht. Er kwam ruimte voor nieuwe gezelschappen, voor andere vormen van maken en presenteren en voor toneel dat zich een andere plek toekende dan de grote gezelschappen voorheen hadden gedaan. In die periode ontstonden groepen zoals Het Trojaanse Paard, Vuile Mong en zijn Vieze Gasten, de Internationale Nieuwe Scène, De Barst,

Affiche van Vuile Mong, 1983

Het Kollektief Internationale Nieuwe Scène, een van de belangrijkste alternatieve theatergezelschappen van de jaren 1970

Het Kultureel Front Vlaanderen (KfV) ging van start als de Vlaamse afdeling van het Kultureel Front dat in zijn beginjaren (1969-1970) voornamelijk in Nederland actief was rond de subsidiebestrijd voor politieke theaters. Het KfV zal het Nederlandse Front in ledenaantal snel overvleugelen. Het ging dan ook meer autonoom werken met vanaf 1974 een eigen secretariaat. Niet alleen het aantal leden steeg, maar ook de verscheidenheid werd groter met professionele- en amateurtheaters, filmproducenten en -verspreiders, kindertheaters, poppenkasten, tijdschriften, zangkoren, muziekgroepen, uitgevers en drukkers, grafische collectieven. Voor de belangrijkste disciplines voorzag het KfV specifieke werkgroepen waarin de specifieke belangenverdediging en de vorming werden georganiseerd.

Het KfV, begonnen in de theaterwereld, groeide zo uit tot een brede steunorganisatie die kunstenaars en groepen van gelijk welke discipline, die in de bestaande orde niet aan bod kwamen, steunde. Via de zusterorganisatie Kontaktorgaan Internationale Solidariteit (KIS) werd getracht om allochtone verenigingen in te schakelen in de werking van het KfV. Het werd een artistiek-politieke beweging, met een eigen maandblad en een bureau in Nederland en België. Vanaf 1978 werd het KfV een echte koepelorganisatie voor kunstgroepen uit alle mogelijke disciplines, die zich tot de strijdcultuur rekenden en door hun werk een bijdrage wilden leveren tot de bewustwording in de richting van een socialistische maatschappij. Er werd bewust gekozen voor een breed progressief front waarbij de strijdcultuur ideologisch onderbouwd werd door publi-

caties en gemeenschappelijke standpunten over antikernenergie- en vredesbeweging, antifascisme en arbeidersstrijd, geformuleerd werden. Het KfV ondersteunde z'n leden administratief-organisatorisch door het opvolgen van hun subsidiedossiers en door hulp te bieden bij het runnen van een vzw. Ook artistiek-technisch werd bemiddeld bij het zoeken naar technisch materiaal en naar regisseurs, muzikanten enz. Er werden cursussen, congressen en studiedagen georganiseerd en de leden konden gebruikmaken van het KfV-documentatiecentrum. Het gaf driemaandelijks een algemeen theoretisch tijdschrift *Kultureel Front* en een informatieve *Nieuwsbrief* uit. De driemaandelijkse algemene vergadering en het jaarlijks congres, waarin alle leden vertegenwoordigd waren, bepaalden het algemeen beleid.

Het archief

Het archief werd door Amsab-ISG-medewerkers gevonden in de kelder van de Volkshogeschool Elcker-Ik in Antwerpen. Het bevat allereerst documenten die de interne werking van het KfV weergeven: verslagen van dagelijks bestuur en algemene vergadering, dossiers over congressen en studiedagen, briefwisseling met Kultureel Front Nederland, met de leden en met de subsidiërende overheden, enquêtebezoeken aan leden en informatie over strijdcultuur. Zeer interessant zijn de dossiers over al de aangesloten leden. Het archief bevat informatie over meer dan zestig groepen: toneel, kindertheater, filmverdelers, zangkoren, poppentheater, cabaret, muziekgroepen en grafische kunstenaars; alfabetisch van jeugdtheater Abbedoe uit Gent tot de kindertheatergroep Zwemmen in brak water, eveneens uit Gent.

Het KfV kende vooral vanaf 1978 een actieve werking en het archief bestrijkt de periode tot 1990, wanneer de activiteit van het KfV feitelijk stilviel. Het archief bevat 152 beschrijvingen in 21 archiefdozen en kan zonder restricties geraadpleegd worden in de leeszaal van Amsab-ISG-Centrum Antwerpen.

BIBLIOGRAFIE

- CORNETTE, Ch., Men heeft ons in de marginaliteit geduwd. In: *De Morgen*, 05/02/2003, p. 20.
- REDANT, F. en VAN SCHOOR, J. (red.), *Twintig jaar politiek theater in Vlaanderen (1965-1985). Aspecten en tendensen*, Antwerpen: Vlaams Centrum van het Internationaal Theater Instituut Unesco, 2001.

ZEER KOSTBAAR EEN GEZINSHOOFD !...

Wij zijn er dan ook van overtuigd dat u hem goed verzorgt ! En nochtans, er kan hem steeds iets overkomen... Bezorgd voor uw veiligheid, hebben wij een verzekering aangegaan die, vanaf 1 april 1969, ieder titularis van een huishoudrekening en/of van een gewoon spaarboekje, **automatisch, gratis, en zonder formaliteiten**, dekt bij overlijden door ongeval, met inbegrip van arbeidsongevallen en ongevallen op de weg van en naar het werk. **Wij verdubbelen uw tegoed** op uw huishoudrekening en/of uw gewoon spaarboekje en waarborgen u, in sommige gevallen, een minimum van 30.000 F. Het maximum van de vergoeding is vastgesteld op 4.200.000 F.

De spaarboekjes op termijn genieten van dezelfde voordelen, mits een jaarlijkse tussenkomst in de kosten van 40 F.; de vergoeding voor deze rekeningen bedraagt steeds minimum 30.000 F. Vraag uitgebreide documentatie aan onze agentschappen, kantoren of agenten.

spaarverzekering ongevallen

CODEP

PRIVATE SPAARKAS
Hoogstraat 26-28, Brussel 1

De inventarissen van de archieven van CODEP-Spaarbank en van Les Vacances Ouvrières

Martijn Vandenbroucke, Amsab-ISC

Inventaris van Codep Spaarbank en haar voorgangers Coop-Deposito's en Codep (1935-1995) en haar dochterorganisatie Fidu-Coop (1937-1979)

Het socialistische spaarwezen: een historiek van vallen en opstaan

In de 19e eeuw had de socialistische arbeidersbeweging veel te danken aan een kern van machtige en bloeiende verbruikerscoöperaties die een echte financieringsbron waren voor de andere, zwakkere schakels van de beweging zoals vakbonden, mutualiteit en pers. Coöperatie werd gezien als hét middel bij uitstek om de kapitalistische 'vesting' van binnenuit 'in te nemen' en te vervangen door een socialistische, humane samenwerkingsmaatschappij.⁽¹⁾ Ondanks de korte industriële en monetaire crisissen van 1921 en 1926 zouden de jaren 1920 uitmonden in een periode van uitzonderlijke bloei (1927-1930). De spaarkassen van de socialistische coöperaties kenden een bijzonder succes in deze jaren, ondanks het feit dat de coöperatieve beweging zelf met een zekere stagnatie te kampen had. Dit hield een belangrijk gevaar in: de spaarideologie die de socialistische arbeider werd bijgebracht had naast de individuele 'vertu de la prévoyance' ook een collectieve component die er vele spaarders toe aanzette te eisen dat hun zorgvuldig bijeengebrachte centen hun bekroning kregen in een spectaculaire exteriorisatie.⁽²⁾ Wellicht is in vele gevallen de elementaire regel van een voorzichtig financieel beheer overtreden: vlottend geld werd belegd op lange termijn (gebouwen, stocks, voorschotten aan organisaties, ...). Het liquiditeitsprobleem werd in de spaarkassen vaak onderschat of gewoon genegeerd door de plaatselijke verantwoordelijken.

Publiciteit van CODEP, jaren 1960

Dit probleem werd nog verscherpt door de vaak slechte beheersmethoden van de spaarkas en de coöperatie in het algemeen. Vele spaarkassen wisten geen blijf meer met de ontvangen gelden: de verdere ontwikkeling werd afgeremd door het eigen succes. Overdreven lokalisme, verspilde krachtsinspanningen, onderling opbod qua interestvoet, slechte administratie en boekhouding, gevaarlijk beheer en slecht gebruik van de fondsen konden slechts verholpen worden door één middel: centralisatie.

Een eerste stap daartoe werd gezet met de oprichting van een centrale kas in 1920, de Comptoir de Dépôts et de Prêts (CDP). Door middel van deze nationale instelling wilden de leiders van de socialistische coöperatieve beweging de financiële operaties van de socialistische beweging concentreren (door het beheer en de bewaring van het geld van socialistische organisaties) en de deposito's groeperen die de verschillende spaarkassen niet onmiddellijk nodig hadden (om er een rationeel, renderend en veilig gebruik van te maken).⁽³⁾ De totale concentratie liet echter lang op zich wachten: de bestaande lokale spaarkassen bleven bestaan, terwijl de CDP met een eigen spaarkas van start ging. In 1931 raakte de CDP in grote moeilijkheden door het verstrekken van te grote kredieten aan wisselagenten, die hiermee op de beurs speculeerden en als gevolg van de beurscrisis niet in staat waren de geleende bedragen terug te betalen. De raad van beheer had in feite zijn aandeelhouders, de socialistische coöperaties en vakbonden, moeten inlichten en voorstellen de vennootschap te liquideren. Hierdoor zou het slechte beleid van de CDP-leiding echter aan het licht zijn gekomen, wat de betrokken verantwoordelijken te allen prijze wilden vermijden.

Een oplossing voor deze pijnlijke toestand werd gevonden in een feitelijke overname van de CDP door de Belgische Bank van de Arbeid (BBA) in 1931. Deze overname ging meteen zwaar wegen op de toekomst van de in 1913 opgerichte BBA. Bovendien hadden onvoorzichtige industriële participaties de bewegingsruimte ervan erg vernauwd. De aandeelhouders drongen herhaaldelijk aan op de absolute beperking van kredieten aan de bedrijven en op de uitvoering van een bestaand saneringsplan, maar de oude leiding weigerde hierop in te gaan: de vastgelegde kredietplafonds werden voortdurend doorbroken en het ongecontroleerd verlenen van voorschotten aan de bedrijven ging door.⁽⁴⁾ Om eventuele problemen op te vangen besloot de raad van beheer tot een verhoging van het kapitaal van 20 tot 50 miljoen frank, waarvan het grootste deel gereserveerd werd voor de Gentse coöperatie Vooruit.⁽⁵⁾ Van de 60.000 aangeboden aandelen werden er echter amper 1351 volgestort, waardoor de kapitaalsverhoging quasi volledig op de schouders van Vooruit terechtkwam, die echter niet in staat was het vereiste kapitaal vrij te maken. De ineensstorting van de financiële markten deed de rest. De BBA kon de haar toevertrouwde spaargelden onmogelijk terugbetalen. In maart 1934 was de situatie uiterst kritiek geworden: de loketten werden gesloten en de hulp van de regering werd ingeroepen om te redden wat er nog te redden viel van de socialistische financiële organisaties. Na intensieve bemiddeling van het Office Coopératif Belge (OCB) werd op 26 maart 1934 het volgend akkoord gesloten: de

ASLK verstrekke een krediet van 150 miljoen frank, een bedrag gelijk aan het totaal van de geblokkeerde spaardeposito's op het ogenblik van de sluiting van de loketten op 28 maart 1934.⁽⁶⁾ Alle coöperaties moesten zich echter solidair garant stellen voor de terugbetaling van de som en al hun bezittingen hypothekeren. Bovendien mocht het krediet enkel dienen om individuele deposanten terug te betalen. Onder druk van de (katholieke) pers werd de oorspronkelijk vooropgestelde 50 miljoen frank hulp voor de sanering van de BBA ingetrokken, waardoor het lot van de bank definitief bezegeld was. Na een kortstondige periode onder 'gecontroleerd beheer' werd de BBA op 24 juni 1935 omgevormd tot een nieuwe n.v. met een nieuwe leiding en met een kapitaal van 1 miljoen frank, onderschreven door de coöperaties: de Société Belge d'Intérêts Industriels et Financiers (SBIIF).⁽⁷⁾ Deze nieuwe maatschappij had als opdracht de BBA-participaties geleidelijk en aan zo gunstig mogelijke voorwaarden te verkopen om de schuldeisers van de vroegere bank maximaal te kunnen betalen. In de daaropvolgende jaren werd dat programma stap voor stap verwezenlijkt. De 'rode fabrieken' van weleer en de andere bezittingen van de BBA werden stapsgewijs verkocht. De SBIIF was vanaf 1949 in liquidatie en beëindigde haar activiteit definitief in 1959. De opbrengst van de verschillende realisaties werd in schijven aan de schuldeisers van de BBA overgemaakt. In 1959 konden ze hierdoor uiteindelijk voor 45 % worden terugbetaald. Voor de BBA was het doek definitief gevallen.

Van Coop-Deposito's tot Codep Spaarbank

In 1930 werd in de schoot van het OCB het besluit genomen tot de oprichting van een nationale spaarkas. De redenen hiervoor waren simpel: allereerst kon op deze wijze snel het nodige kapitaal voor de socialistische coöperatieve beweging worden verzameld, maar bovendien kon een nationaal organisme technisch beter georganiseerd worden en daardoor ook beter weerstand bieden aan (inter)nationale gebeurtenissen dan de bestaande lokale spaarkasjes. Ondanks deze principebeslissing, duurde het nog tot 10 april 1935 vooraleer Coop-Deposito's daadwerkelijk het levenslicht zag. Dankzij de inspanningen van André Huyssens, beheerder van La Maison du Peuple en tegenstander van zowel BBA als CDP, verkreeg het OCB in de nasleep van de afhandeling van het BBA-fiasco een tweede krediet van 93 miljoen frank, ditmaal van de CBKS. Dit krediet mocht gebruikt worden voor het integraal terugbetalen van de spaardeposito's tot 3000 frank en het voor 30 % terugbetalen van de deposito's tussen 3000 en 20.000 frank. Spaardeposito's hoger dan 20.000 frank werden niet terugbetaald. Voor de niet in speciën terugbetaalbare deposito's kregen de spaarders obligaties en participatiebons in ruil, die geleidelijk door Coop-Deposito's werden terugbetaald (de 349 miljoen frank deposito's in socialistische instellingen eind 1934 werden opgesplitst in ca. 141 miljoen frank mobiel gedeelte en ca. 208 miljoen frank obligaties en participatiebons). Dankzij het van de CBKS verkregen krediet waren van het geconsolideerde gedeelte in 1939 de obligaties of afschrijfbare titels reeds volledig aan de spaarders terugbetaald.⁽⁸⁾

De oprichting van Coop-Deposito's kaderde eigenlijk in een grootscheepse herstructurering van de socialistische coöperatieve beweging. Van de vijf of zes centrale organismen van voor de crisis, bleven er slechts twee over, met name SGC en Coop-Deposito's, die de taken van de Fédération Socialiste des Coopératives Belges (FSCB), OCB, SGC, BBA en Ligue Nationale des Coopératrices (LNC) onderling verdeelden.⁽⁹⁾ Volgens de aangesloten coöperaties zelf moest de taak van Coop-Deposito's bestaan uit vijf belangrijke aspecten: het fungeren als financieringsorgaan van de coöperatieve beweging, het verzekeren van een financiële en boekhoudkundige controle op de coöperaties, het aanvaarden van gelddeposito's en het verzekeren van de plaatsing ervan, het aanvaarden van spaardeposito's en het verzekeren van de plaatsing ervan en het bestuderen van boekhoudkundige, juridische, fiscale en financiële kwesties.⁽¹⁰⁾ Haar bevoegdheid behelsde echter in eerste plaats het bewaken en controleren van de financiën van de coöperaties door middel van het beheer van hun spaarfondsen en het respect voor de financiële conventies die waren vastgelegd in de nasleep van de crisis van 1934-1935. Bovendien moest Coop-Deposito's ook de controle uitoefenen op de maatschappijen in moeilijkheden en enige orde brengen in hun administratie. Voor deze laatste taak beschikte ze echter over onvoldoende personeel en kreeg ze bovendien heel wat tegenstand van sommige - zeer zelfstandige - coöperaties. Enkele jaren later werd daarom een speciale maatschappij onder de vleugels van Coop-Deposito's opgericht, Fiduc-Coop, gesticht eind 1937 en effectief werkzaam vanaf juni 1938. Haar enige taak was de zorg over de organisatie van de technische, commerciële, financiële en boekhoudkundige controle van alle lokale, regionale en nationale socialistische coöperaties (in zoverre dat ze zelf de boekhouding van sommige maatschappijen ging doen). Gedurende de Tweede Wereldoorlog bleef Coop-Deposito's gewoon doorwerken, zij het minder expansief. Net als de mutualistische organisaties werden de Belgische coöperaties onderworpen aan het toezicht van een commissaris-beheerder, een 'Kommissarischer Verwalter', Andreas Lampe. Er is weinig terug te vinden over de verhouding tussen de coöperaties en deze commissaris, maar men kan aannemen dat de confrontatie zoveel mogelijk uit de weg werd gegaan. Eén uitzondering was de - mislukte - poging van Lampe om de bevoegdheden van Coop-Deposito's uit te hollen ten voordele van haar dochter Fiduc-Coop. Aan de diensten van de commissaris-beheerder zouden overigens 37 rapporten over de controle van de coöperaties overgemaakt zijn, waarvan men in de laatste dagen van de bezetting trachtte te verhinderen dat ze het land verlieten.

Aanvankelijk betrof Coop-Deposito's een gewoon rijhuis in de Schipstraat (grondgebied Sint-Jans-Molenbeek, maar vlakbij het slachthuis van Anderlecht), eigendom van de Brusselse coöperatie La Maison du Peuple. Dit gebouw werd al vrij vlug te klein voor de snelgroeiende instelling en op 31 januari 1938 verhuisde ze naar de eerste verdieping van de Zelfregeringstraat nr.4 (even verderop nabij het Zuidstation), eigendom van de Caisse Générale de Reports. Na de Tweede Wereldoorlog verhuisde Coop-Depo-

sito's naar het Brusselse volkshuis aan het Emile Vanderveldeplein, hoofdzetel van de coöperatie La Maison du Peuple, al werd er ook naarstig uitgekeken naar een eigen gebouw. In 1962 werden een aantal aanpalende gronden aangekocht met de bedoeling een nieuw gebouw op dezelfde plaats op te trekken. Twee jaar later werd begonnen met de afbraak van de bestaande gebouwen en de bouw van een volledig nieuw pand op de hoek van de Hoogstraat met de Joseph Stevensstraat.

De levensduur van de maatschappij werd bepaald op dertig jaar, een termijn die op 25 juli 1964 voortijdig werd verlengd met een nieuwe periode van 30 jaar.⁽¹¹⁾ Deze datum zal tegelijk een belangrijk breukmoment zijn in de geschiedenis van Coop-Deposito's. Op het Coöperatief Congres van 19-20 november 1960 te Luik was eerder al beslist over te gaan tot de centralisatie van de financiële verrichtingen van alle organisaties binnen de Gemeenschappelijke Actie, met andere woorden Coop-Deposito's diende fors ondersteund te worden. Partij, vakbond en mutualiteit werden naast de coöperaties opgenomen in de beheersinstanties van de spaarkas, die aldus steeds meer het aanzijn van 'bank van de socialistische beweging' begon aan te nemen (niet toevallig na de definitieve afsluiting van het BBA-faillissement met de ontbinding van de SBIIF). Tekenend is dat deze interne omvorming gepaard ging met een externe restyling: Coop-Deposito's werd in de tweede helft van de jaren 1960 Codep. Als klapstuk werd in september 1965 de verhuis naar de nieuwe gebouwen aan de Stevensstraat voltooid. Vanaf het eind van de jaren 1950 had het inzamelen van spaarfondsen de controle van de aangesloten maatschappijen als belangrijkste taak verdrongen. Dit hield niet toevallig verband met het afnemend belang van de coöperatieve poot binnen de socialistische beweging. In de evolutie van de aandeelhouders van Coop-Deposito's is een duidelijke daling van het belang van de productiecoöperaties zichtbaar, terwijl het belang van de verzekeringsmaatschappij La Prévoyance Sociale (De Sociale Voorzorg) omgekeerd evenredig toeneemt. Dit kwam onder meer ook tot uiting in de verhuis van Codep in 1971 naar het PS-gebouw aan de Galileilaan. Bovendien kwam het tot een verregaande samenwerking toen een overeenkomst werd gesloten waarbij de PS-agenten ook als Codep-agenten optraden.

Het netwerk van agentschappen werd begin jaren 1970 verder uitgebouwd (voordien was Codep reeds gevestigd in lokalen van zusterorganisaties zoals mutualiteiten en vakbonden, maar dit bleek geen ideale situatie). In 1967 werd een eerste regionale zetel geopend in Antwerpen, twee jaar later volgde een tweede in Luik. In 1971 beschikte Codep over drie zetels (Antwerpen, Brussel en Luik), drie agentschappen (Kortrijk, Antwerpen-Kiel en Mechelen) en 700 eigen agenten. Daarnaast bleven (voorlopig) nog 17 agentschappen operationeel in lokalen van de coöperaties en de sociale organisaties. Vanaf de tweede helft van de jaren 1960 werden de spaarboekjes als belangrijkste middel van de fondsenwerving gepasseerd door de spaarcertificaten. Een jaar later werd gestart met de uitgave van zichtrekeningen met eigen cheques. In 1971 volgden eurocheque en het automatisch krediet, in 1978 bancontact.⁽¹²⁾ In 1974 werd een proefproject met

beroepsagenten (te Jolimont, Pâturages, Eeklo en Deerlijk) gunstig geëvalueerd door de Codep-leiding, waarna het net van agenten snel werd uitgebreid. De Wet van 30 juni 1975 (de zogenaamde Mammoetwet) was een bijkomende stimulans om de spaarkas verder als volwaardige financiële instelling uit te bouwen. Midden jaren 1980 bezat Codep 32 kantoren, waarvan 19 in Vlaanderen, 11 in Wallonië en 2 in Brussel. Naast de kantoren, die intussen volledig in de plaats waren gekomen van de inzamelpunten van de coöperaties, maakte Codep ook gebruik van beroepsagenten (7 in 1986) en van meer dan 1000 vrije agenten (van wie slechts een minderheid van cruciaal belang was voor de inzameling van spaargelden).⁽¹³⁾ In de jaren 1980 werd het aanbod verder uitgebreid met een hele resem nieuwe diensten, zoals sociale leningen met staatswaarborg, roerende leasing, kredieten voor KMO's, de bankkaart, kasbons met kapitaliseerbare intrest en het ES-fonds. Een logisch gevolg van deze snelle evolutie was de naamswijziging van Codep in Codep Spaarbank.

Ondanks de aanpassing aan de razendsnelle ontwikkelingen in de financiële wereld bleef Codep Spaarbank een (te) kleine speler. Bovendien onderging ook de socialistische structuur waarin ze thuishoorde een belangrijke evolutie. Partij, vakbond en mutualiteit volgden steeds meer een eigen koers. Ook La Prévoyance Sociale, het eigenlijk moederbedrijf van Codep, zocht andere wegen op en werd P&V Verzekeringen. Toen in 1994 de Franse groep BNP zich uit België terugtrok, kocht P&V Bank Nagelmackers 1747 van hem over. Deze kleine bankinstelling, opgericht midden 18e eeuw door een aristocratische familie uit het zuiden van het land, had vooral vestigingen rond Brussel en in het Pajottenland. Het was P&V echter vooral te doen om haar naam: Nagelmackers en Codep werden gefuseerd en gingen door onder de naam van de eerste. Toch had P&V maar weinig interesse voor haar bancaire luik want in 2002 verkocht ze Bank Nagelmackers 1747 aan het Nederlandse Delta Lloyd, zelf een dochter van de Britse verzekeringsgigant CGNU (Commercial Union - Norwich Union), die de bank onderbracht bij de uit de fusie van de Bankunie en Bank van Limburg ontstane Delta Lloyd Bank. En daarmee verdween Codep helemaal in de annalen van de geschiedenis.

Fidu-Coop: een afdeling van Codep of toch niet?

Fidu-Coop werd opgericht op 31 december 1937. Hoewel ze eigen statuten had moet ze beschouwd worden als een satelliet van Coop-Deposito's: de afgevaardigd-beheerder van Coop-Deposito's vervulde dezelfde taak bij Fidu-Coop, in alle verslagen van de directie van Coop-Deposito's was er ook steeds sprake van Fidu-Coop en het grootste deel van de kosten van Fidu-Coop werd door Coop-Deposito's gedragen. Er werden twee afdelingen opgericht: te Brussel in de hoofdzetel van Coop-Deposito's en te Kortrijk in de zetel van de coöperatie Het Volksrecht. In 1940 werd de Kortrijkse afdeling naar Moeskroen verplaatst. De Brusselse afdeling stond in voor de boekhouding van de coöperaties van Leuven, Mechelen, Dour, Geraardsbergen en de kleine maatschap-

pijen uit de Dendervallei. De Kortrijkse afdeling deed hetzelfde voor de coöperaties van Moeskroen, Brugge, Dottenijs, Kortrijk, Waregem, Ronse, Menen en Roeselare. Op 1 januari 1939 werd het bijhouden van de boekhouding van Brugge, Waregem en Ronse wel aan Brussel overgedragen, en werd de boekhouding van volkshuis De Noordstar uit Oostende en van de groep SOCCOM aan Fidu-Coop Brussel toevertrouwd.⁽¹⁴⁾ Tegelijk besloot de coöperatie van Dour haar boekhouding niet langer door Fidu-Coop te laten bijhouden.

In september 1943 rezen er problemen rond Fidu-Coop toen het Duitse bestuurscommissariaat, opgericht ter controle van de coöperaties, de bevoegdheden tussen Coop-Deposito's en Fidu-Coop wilde herschikken. De Duitse commissaris-beheerder Lampe vond Fidu-Coop meer geschikt voor de controle en de boekhoudkundige organisatie.⁽¹⁵⁾ Vooral het verschil in samenstelling van de respectievelijke bestuursorganen speelde een doorslaggevende rol: terwijl in de raad van beheer van Coop-Deposito's de coöperaties een stevige vinger in de pap hadden, kwamen ze in deze van Fidu-Coop nauwelijks aan de bak. Volgens Lampe betekende dit dat de coöperaties in feite zichzelf controleerden. Coop-Deposito's voorzitter André Huyssens, verzette zich uit alle macht tegen deze logica en argumenteerde onder meer dat een dergelijke bevoegdheidswijziging enkel mocht na een voorafgaand akkoord van de CBKS, aangezien Fidu-Coop een secundaire maatschappij van Coop-Deposito's was (wellicht vreesde Huyssens vooral dat Lampe Fidu-Coop rechtstreeks onder zijn bevoegdheid wilde brengen).⁽¹⁶⁾

Onmiddellijk na de oprichting beheerde Fidu-Coop de boekhouding van 15 (in moeilijkheden verkerende) coöperaties. Drie jaar later beheerde ze nog maar 9 maatschappijen, maar deed wel de boekhouding van 16 van de 32 bij Coop-Deposito's aangesloten coöperaties.⁽¹⁷⁾ In 1962 (alhoewel reeds jaren voordien was besloten de maatschappij te liquideren) deed de fiduciaire afdeling nog steeds de boekhouding van een veertigtal socialistische maatschappijen en organisaties (voornamelijk vzw's). In dat kader hield Fidu-Coop zich onder meer bezig met de fiscale verklaringen en alle sociale kwesties en nam ze ook actief deel aan de organisatie van de administratieve sector. Aanvankelijk opgericht om een helpende hand te bieden aan de coöperatieve maatschappijen die het zwaarst waren getroffen door de val van de BBA, moest de 'fiduciaire' zich midden jaren 1950 noodgedwongen met andere zaken bezighouden.

Op de raad van beheer van Coop-Deposito's van 1 september 1954 werd als gevolg van het vertrek van directeur-zaakvoerder Jan Brat de toekomst van Fidu-Coop besproken. Uiteindelijk werd besloten de maatschappij om te vormen tot een afdeling van Coop-Deposito's: *"Ayant pour mission de tenir des comptabilités pour compte d'autrui, mais sans aucun caractère de gestion par Coop-Dépôts, toute intervention de gestion étant réservée à la S.G.C."* De maatschappij bleef echter nog lange tijd een papieren bestaan leiden. Op de vergadering van het bestuurscomité van Coop-Deposito's van 2 mei 1963 werd vastgesteld dat er maar vier aandeelhouders meer overbleven.⁽¹⁸⁾ Desondanks werd beslist (om onduidelijke redenen) Fidu-Coop niet definitief te ontbinden. De beslis-

sing tot liquidatie werd uiteindelijk pas op 22 november 1979 genomen en viel samen met de afschaffing van de afdeling Inrichten en Houden van Boekhoudingen binnen Coop-Deposito's. Wellicht had men Fidu-Coop tussen 1955 en 1979 dus enkel laten voortbestaan om naar de buitenwereld toe toch een schijn van autonomie van beide maatschappijen op te houden.

Het archief

Het Codep-archief in Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis bestond oorspronkelijk uit drie delen: een archief van 77 dozen, ontsloten via een eenvoudige en niet-accurate plaatsingslijst; een gestort archief van circa 120 dozen van allerlei grootte en een tweede stuk gestort archief in twee grote kratten. Alles samen ruim 50 lopende meter.

Het archiefmateriaal in de kratten behoorde in feite bij een schenking van Febecoop aan Amsab-ISG in het kader van het in 2000 opgestarte project *Valorisatie van het bronnenmateriaal van de coöperatieve beweging in Vlaanderen (1880-1980)*.

Het was dus wenselijk een beeld te krijgen van archiefvormer Codep met het oog op de afzondering van het door hem gevormde materiaal uit deze schenking. Deze studie werd het onderwerp voor mijn eindverhandeling als student van de interuniversitaire opleiding Archivistiek & Hedendaags Documentbeheer.⁽¹⁹⁾ Toen ik korte tijd later in dienst kwam van Amsab-ISG rijpte al snel het idee om dit archiefdeel samen te brengen met een reeds ontsloten gedeelte van het Codep-archief (dat zich al langer op Amsab-ISG bevond), met de bedoeling het geheel te ontsluiten door middel van een inventaris.

Als snel werd duidelijk dat het verzamelde materiaal nog steeds geen volledig Codep-archief vormde; de notulen van de beheersorganen waren bijvoorbeeld niet volledig (Algemene Vergadering 1935-1956, Raad van Beheer 1935-1958 en 1961-1971 en Bestuurscomité 1957-1983) en het grootste gedeelte van de stukken uit de jaren 1980 en 1990, waaronder veel vergaderstukken, bevindt zich vermoedelijk nog op de hoofdzetel van Nagelmackers.⁽²⁰⁾ Bovendien zijn nog stukken van het oudere archief over meerdere plaatsen verspreid geraakt. Zo is het grootste deel van het archief van La Fraternelle (de socialistische coöperatie van Moeskroen) in het Stadsarchief van Moeskroen feitelijk Fidu-Coop-archief. De stukken betreffen in hoofdzaak de jaren 1940-1960, maar er zouden ook stukken van latere datum zijn (controle van de maatschappijen van Kortrijk, Menen, Roeselare en Dottenijs). Voorts werden ook in het BBA-archief op Amsab-ISG nog enkele stukken door Codep gevormd, teruggevonden. Archiefstukken die in de bibliotheekcollectie (als gedrukte stukken) waren opgenomen, werden via een verwijzing terug in het archief geïntegreerd. Ten slotte moet nog verwezen worden naar het Rijksarchief te Brussel: in het hulpdepot van de Hopstraat bevindt zich namelijk een groot gedeelte van het Codep-archief. In december 1983, na een inspectie door de archivariissen Juul Verhelst en Daniël Van Overstraeten,

werd het archief dat zich op dat ogenblik op de hoofdzetel in de Galileilaan bevond, aan het Rijksarchief overgedragen. Het betreft hier 15 lopende meter archief uit de periode 1969-1982 met in totaal 1254 dossiers over hypothecaire leningen, opgedeeld in vier categorieën: geannuleerde of geweigerde hypothecaire leningen, geannuleerde of geweigerde persoonlijke leningen of financieringen, commissies over persoonlijke leningen en persoonlijke leningen en financieringen Cobac (Compagnie belge d'assurance-crédit SA, de herverzekeraar van Codep).⁽²¹⁾

Fidu-Coop werd niet als een afzonderlijke archiefvormer behandeld, maar als een afdeling van Codep. Hoewel Fidu-Coop lange tijd als een autonome maatschappij fungeerde, werd ze in 1979 ontbonden en als de fiduciaire afdeling in Codep geïntegreerd. Hierdoor raakte haar archief ook hecht met dat van Codep verweven (uitgezonderd het deel van de vestiging in Moeskroen dat in het Stadsarchief aldaar terecht kwam). In het Codep-archief werd, naast als documentatie verworven archief van zusterinstellingen zoals SGC en Febecoop (dat grotendeels werd vernietigd, gezien het hier dubbels betrof van reeds in de collectie aanwezig materiaal) ook een belangrijk deel van het archief van Les Vacances Ouvrières aangetroffen. Hiervoor is een vrij eenvoudige verklaring te vinden: de laatste beheerders en liquidatoren van deze beheerder van socialistische vakantiegebouwen waren namelijk personeelsleden van Codep. Het archief van Les Vacances Ouvrières werd uiteraard van het Codep-archief afgesplitst en als een afzonderlijk archief beschreven. Hierna komen de historische context van deze archiefvormer en een kleine verklaring bij de opmaak van de inventaris nog aan bod. De inventaris werd geconcipieerd volgens de ISAD(G)-richtlijnen, met een historische en een archieftheoretische inleiding en bijlagen die een meerwaarde aan het geheel geven. Het archief van Codep loopt van 1934 tot 1994. Het eerste jaartal verwijst naar de stichtingsdatum van Codep; het tweede naar het einde van het juridische bestaan van de maatschappij door haar fusie met Bank Nagelmackers. Toch zijn in het archief nog archiefstukken terug te vinden van voor het bestaan van Codep. Dit heeft te maken met het feit dat er van heel wat maatschappijen oude OCB-rapporten en oude statuten als documentatie werden ingezameld in het kader van de controle-opdracht. Het archief werd geschoond en opgeborgen in zuurvrije dozen. De inventaris telt 1932 archiefnummers, opgeborgen in 171 archiefdozen of bijna 19 lopende meter archief.

Inventaris van Les Vacances Ouvrières (1928-1953)

Historische context van de archiefvormer

Op 28 mei 1928 werd Les Vacances Ouvrières (VO) opgericht met als taak het organiseren van vakanties voor arbeiderskinderen. De samenwerkende maatschappij Union Coopérative (Luik) stelde onmiddellijk een gebouw te Glons ter beschikking. De kindervakanties kenden een dergelijk succes dat een tweede vakantiecentrum als snel noodzakelijk werd. Bovendien werden ook vakanties voor volwassenen ingericht. Les

Vacances Ouvrières, onder leiding van Isabelle Blume, beschikte echter nauwelijks over enige financiële bewegingsruimte. Het waren dan ook voornamelijk de coöperaties en vakbonden die vakantiehuisen aankochten. Zo kocht de samenwerkende maatschappij Pobocsum met de hulp van de Union des Coopérateurs du Bassin de Charleroi, de vakbonden van de metaalarbeiders en mijnwerkers en de vrouwenbeweging, het Hôtel Des Familles te Heist aan. Het beheer van het centrum werd aan de VO toevertrouwd, op voorwaarde dat Pobocsum 'eigenaar' van de bedden bleef. Het volgende jaar bleek echter al dat het aantal bedden dat door Pobocsum aan de VO werd verleend, niet volstond. Daarop werd beslist een overheidseigendom te Adinkerke (het latere Kindervreugde) voor drie jaar te huren. In 1931 werd dan een gebouw te La Roche (het latere Home Joseph Wauters) aangekocht door La Prévoyance Sociale, verschillende vakbonden en coöperaties (voornamelijk uit West-Vlaanderen). Later kwamen daar nog een vakantiehuis te Oostduinkerke (Home Emile Vandervelde) en een tweede te La Roche bij. Telkens was de VO de uitbater, maar was dus nergens eigenaar. Ondanks een aantal kapitaalsverhogingen werd de exploitatie van de VO nooit echt geruiststellend. La Roche bezorgde de beheerders heel wat kopzorgen. Bovendien was er in de eerste jaren een voortdurend tekort aan bedden, zodat bijvoorbeeld in De Panne zelfs een aantal villa's gehuurd werden. De Tweede Wereldoorlog voorkwam een noodzakelijke verdere groei van de VO. Het Home Emile Vandervelde, eigendom van de samenwerkende maatschappij Générale

Interieurfoto's van Home Emile Vandervelde

Ouvrière Socialiste, werd bovendien zwaar beschadigd, wat opnieuw heel wat kosten met zich bracht. Na de oorlogsjaren sleepte de VO zich nog een tijdje voort, om er begin jaren 1950 dan toch definitief mee op te houden.

Het archief

Zoals reeds opgemerkt bevond het archief van Les Vacances Ouvrières zich oorspronkelijk in het archief van Spaarbank Codep. De verklaring hiervoor is wellicht terug te vinden in het feit dat de laatste beheerders van de maatschappij, belast met de ontbinding ervan, directieleden van Coop-Deposito's (voorganger van Codep) waren. Bij de opmaak van een inventaris van het archief van Codep werden de gedeponeerde archieven, zoals dit van Les Vacances Ouvrières, afgesplitst en afzonderlijk beschreven. Het archief bevat 28 nummers in 5 archiefdozen (0,55 lopende meter) en kan geraadpleegd worden mits toestemming van de dienstdoende archivaris van Amsab-ISG. Het bevat voornamelijk boekhoudkundige stukken, maar ook enkele notulenboeken en een aantal dossiers betreffende het beheer van de vakantiehomes (in de eerste plaats Home Emile Vandervelde).

- (1) G. VANTHEMSCHE, De Belgische spaarbanken tijdens het interbellum. In: A. VAN PUT (red.), De Belgische spaarbanken. Geschiedenis, recht, economische functie en instellingen, Tielt: Lannoo, 1986, p. 163.
- (2) G. VANTHEMSCHE, De Belgische spaarbanken [...], p. 166.
- (3) G. VANTHEMSCHE, De Belgische spaarbanken [...], p. 167.
- (4) E. WITTE en R. DE PRETER (red.), Samen sparen. De geschiedenis van de spaarbank Codep en haar voorlopers, Leuven: Kritak, 1989, p. 233.
- (5) F. BAUDHUIN, Histoire économique de la Belgique 1914-1939. II. Evolution des principaux facteurs, Brussel: Emile Bruylant, 1946, p. 178.
- (6) E. WITTE en R. DE PRETER (red.), Samen sparen. [...], p. 238.
- (7) Zie hiervoor: F. JACOBS, R. BACCARA en F. LEBLANC, Gekonteerd beheer der Belgische Bank van den Arbeid, Ontwerp, Brussel: Ferdinand Larier, 1935, 32 p. De eerste twee auteurs waren advocaat, de derde was professor aan de ULB. Een eerste poging tot oprichting van de SBIF was op 30 december 1935 mislukt wegens het niet aanwezig zijn van het wettelijk quorum. Pas op 17 januari 1936 werd de beslissing op een buitengewone vergadering van de BBA bekrachtigd. Zie ook: Bijlage tot het Belgisch Staatsblad (Brussel), 5 februari 1936, akten nrs. 1289-1291, p. 1033-1044.
- (8) F. VANDENBOGAERDE, Analyse van de financiële instelling Codep als private spaarkas en als coöperatieve, VUB, licentiaatsverhandeling, 1980, p. 10.
- (9) H. LEGROS, Les structures nationales de la coopération socialiste belge dans l'entre-deux-guerres, ULB, licentiaatsverhandeling, 1986, p. 227.
- (10) H. LEGROS, Les structures de la coopération socialiste, 1900-1940. In: Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis, XXII(1991), p. 111.
- (11) Bijlage tot het Belgisch Staatsblad (Brussel), 18 juli 1964, akte nr.24157, artikel 4, p. 1514.
- (12) E. WITTE en R. DE PRETER (red.), Samen sparen. [...], p. 438.
- (13) G. DE MEYER en L. DE MOOR, De mogelijkheid tot en de opportuniteit van een nieuw remuneratiesysteem voor een private spaarkas, Codep, RUG, licentiaatsverhandeling, 1986, p. 1-2.
- (14) Onder de groep S.O.C.C.O.M. wordt begrepen: de maatschappijen die meegesleurd werden in de val van de BBA, zoals Sarga, STE, TTA, Belgestim, Tiss. Gentbrugge, Briqueteries Coxyde, Volksdrukkerij Gent, ARSA en Textexport. Ook de SBIF, juridische opvolger van de BBA, hoorde hierbij.
- (15) In feite schijnen het voornamelijk Lampes opeenvolgende adjuncten Becker en Heinrich geweest te zijn, die op de scheiding tussen Coop-Deposito's en Fidu-Coop aandrongen.
- (16) E. WITTE en R. DE PRETER, Samen sparen. [...], p. 322.
- (17) H. LEGROS, Les structures [...], p. 112. Het betrof voornamelijk kleine maatschappijen, goed voor een globaal zakencijfer van ruim 51,5 miljoen frank of 8,2 % van het totaal van de 32 aangesloten.
- (18) De aandeelhouders van Fidu-Coop waren individuele personen. Op 19 januari 1967 werden Marcel Leclercq en Robert Huyssens (Coop-Deposito's) en Joseph Vandersmissen en Roger Ramaekers (SGC) door het bestuurscomité van Coop-Deposito's als aandeelhouders 'aangesteld'.
- (19) M. VANDENBROUCKE, Het archief van Codep, voorheen Coop-Deposito's (1935-1994). Historische studie van de instelling en archiefschema, VUB, licentiaatsverhandeling, 2002, 193 p. (2 delen).
- (20) De overname door Delta Lloyd maakt het niet gemakkelijker om hier enig spoor van terug te vinden. Bovendien bleven vragen over het archief bij Nagelmackers stevast onbeantwoord.
- (21) M. JACQUEMIN, Inventaire des archives de Codep banque privée. Dossiers des prêts hypothécaires et des prêts personnels annulés et refusés 1968-1982, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2001, p. 16-19.

BIBLIOGRAFIE

- BAUDHUIN, F., Histoire économique de la Belgique 1914-1939. II. Evolution des principaux facteurs, Brussel: Emile Bruylant, 1946, 493 p.
- DE MEYER, G. en DE MOOR, L., De mogelijkheid tot en de opportuniteit van een nieuw remuneratiesysteem voor een private spaarkas: Codep, RUG, licentiaatsverhandeling, 1986, s.p.
- JACQUEMIN, M. Inventaire des archives de Codep banque privée. Dossiers des prêts hypothécaires et des prêts personnels annulés et refusés 1968-1992, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2001, 102 p. (ARA Inventarissen 314).
- JACOBS, F., BACCARA, R., LEBLANC, F., Gekonteerd beheer der Belgische Bank van den Arbeid. Ontwerp, Brussel: Ferdinand Larier, 1935, 32 p.
- LEGROS, H., Les structures nationales de la coopération socialiste belge dans l'entre-deux-guerres, ULB, licentiaatsverhandeling, 1986, s.p.
- LEGROS, H., Les structures de la coopération socialiste, 1900-1940. In: Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis, XXII(1991), p. 73-127.
- VANDENBOGAERDE, F., Analyse van de financiële instelling Codep als private spaarkas en als coöperatieve, VUB, licentiaatsverhandeling, 1980, 131+XXII p.
- VANDENBROUCKE, M., Het archief van Codep, voorheen Coop-Deposito's (1935-1994). Historische studie van de instelling en archiefschema, VUB, licentiaatsverhandeling, 2002, 193 p.
- VANTHEMSCHE, G., De Belgische spaarbanken tijdens het interbellum. In: A. VAN PUT (red.), De Belgische spaarbanken. Geschiedenis, recht, economische functie en instellingen, Tielt: Lannoo, 1986, p. 161-209.
- WITTE, E. en DE PRETER, R. (red.), Samen sparen. De geschiedenis van de spaarbank Codep en haar voorlopers, Leuven: Kritak, 1989, 534 p.

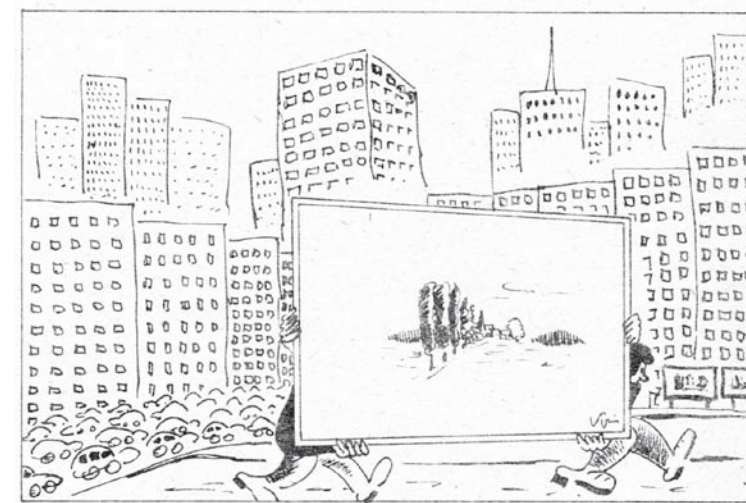
Het archief van de Federatie voor Milieubescherming van het Gewest Gent

Sofie Vrielynck, Amsab-ISG

Op 24 februari 1973 nam prof. F. Snacken het initiatief tot het oprichten van de Federatie van Groen- en Leefmilieucomités van het Gewest Gent. Ze omvatte de actiegroepen uit Gent, Heusden, Drongen en Merelbeke. Op de eerstvolgende vergadering werd besloten over te gaan tot de benaming Federatie voor Milieubescherming, Gewest Gent (FMG). In de statuten staat nochtans een veel latere oprichtingsdatum vermeld, namelijk 16 september 1976. De vereniging had als doelstellingen: het eigenmachtig optreden in verband met milieubescherming, het stimuleren en coördineren van activiteiten van aangesloten milieuverenigingen.

In 1983 nam Snacken ontslag als voorzitter en werd hij opgevolgd door F. Leemans, die officieel voorzitter is gebleven. Onder zijn voorzitterschap werden in 1985 de doelstellingen in de statuten gewijzigd en uitgebreid: dienstverlening inzake milieu-aangelegenheden in de ruime betekenis, belangen van natuur- en milieuverenigingen uit het gewest Gentse Kanaalzone vertegenwoordigen, hun activiteiten coördineren en hen vertegenwoordigen in de overkoepelende organisaties van de Bond Beter Leefmilieu. Ondanks het feit dat Leemans officieel de voorzitter was, heeft de vereniging haar voortbestaan vooral te danken aan D. Waelput.

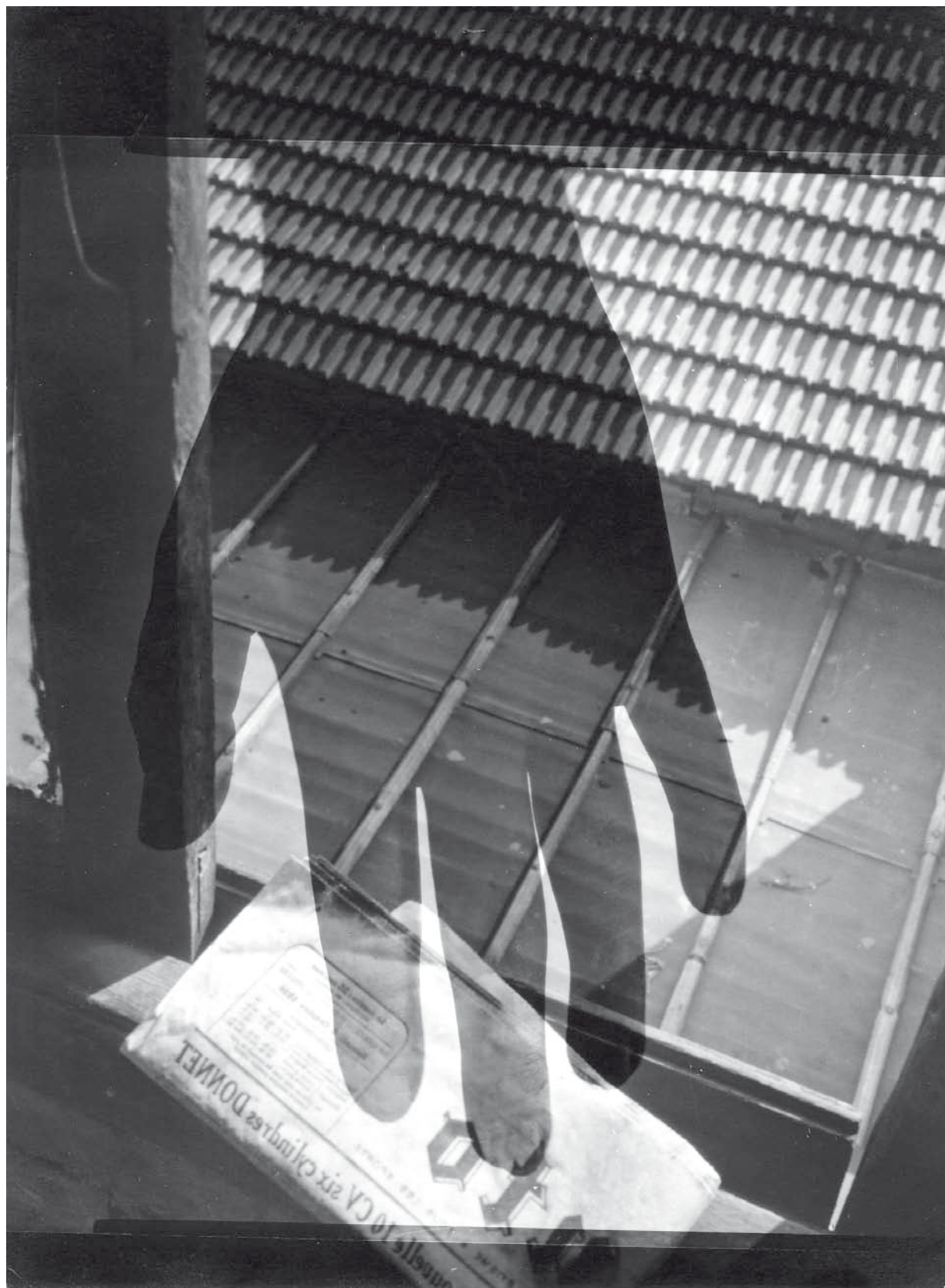
Op 16 september 1997 maakten veranderingen in de statuten, het bestuur en de naam een eind aan de FMG. Voortaan heette de vereniging Gents Milieufrent v.z.w., met Stefaan Claeys als voorzitter.

Karikatuur in een brochure van de Federatie Milieubescherming Gewest Gent

Het materiaal beslaat voornamelijk de periodes 1975-1984 en 1991-1994. Van de tussentijdse periode is er quasi niets terug te vinden en de zoektocht naar dit materiaal bij oud-medewerkers van de vereniging is nog volop bezig. Het archief bevat evenmin materiaal van na 1994. In een publicatie van de Bond Beter Leefmilieu staat de FMG als lid van de BBL vanaf 1996. Uit het archief is archiefmateriaal van het Miecoc (Milieu-, informa-tie-, educatie-, controle- en onderzoekscentrum) afgezonderd. Het is vermoedelijk tussen het archief van FMG terechtgekomen omdat Waelput in het dagelijks beheer van Miecoc én in de raad van bestuur van de FMG zetelde. Het bevat materiaal uit de periode 1982-1984.

Het archief beslaat 209 nummers in 17 dozen (1,87 lopende meter) en is toegankelijk mits een gefundeerde aanvraag van de onderzoeker en toelating van de dienstdoende archivaris van Amsab-ISG.

Tentoonstelling Variétés, spiegel van de dulle jaren

Hendrik Ollivier, *Amsab-ISG*

Tot 27 februari liep in het Paviljoen van de Leopoldskazerne te Gent, het tijdelijk onderkomen van het Museum voor Schone Kunsten, de tentoonstelling Variétés, spiegel van de dulle jaren. We blikken er graag op terug, niet vrij van enig chauvinisme, want ongeveer de helft van de tentoongestelde stukken bestond uit foto's van Amsab-ISG. Het betrof foto's uit de fameuze collectie Paul-Gustave Van Hecke (of de collectie Variétés), waarrond eerder al een tentoonstelling werd opgezet in het Musée de la Photographie te Charleroi.

Van Hecke was in de jaren 1930 redacteur cultuur en later ook hoofdredacteur van het *Dagblad Vooruit*. Toen hij in 1931 bij *Vooruit* begon, had Van Hecke al een veelzijdige en gevarieerde carrière achter de rug. (Hiervoor verwijzen we graag naar de bijdrage van Tanguy Eeckhout elders in dit nummer). We pikken de draad op in 1928, met de oprichting van het tijdschrift *Variétés*, *Revue mensuelle illustrée de l'esprit contemporain*. *Variétés* was niet alleen een spiegel van de dulle jaren twintig, het was wellicht ook de beste afspiegeling van de veelzijdige interesses van Van Hecke zelf. De titel en de ondertitel van het tijdschrift dekten in ieder geval de lading. In *Variétés* kwamen een veelheid van onderwerpen aan bod. Er was uiteraard aandacht voor verschillende kunst disciplines, niet alleen beeldende kunsten maar ook literatuur, theater, muziek, film, naïeve en etnische kunst. Daarnaast - Van Hecke was een man van de wereld - kwamen ook mode, sport, auto's, vrije tijd en andere 'hot items' uit de zorgeloze jaren twintig aan bod. Het mondaine karakter bleek ook uit de advertenties voor designmeubelen, juwelen, kleding, parfums, lederwaren, auto's en andere luxeartikelen.

Maurice Tabard, Zonder titel (Surimpression), afgebeeld in Variétés, 15 juni 1929 (cat.74)

Zowel voor de tekstbijdragen als voor de illustraties kon Van Hecke rekenen op zijn talrijke vrienden en kennissen in het kunstenaarsmilieu. Met *Sélection*, een van zijn andere tijdschriften, had hij niet alleen het Vlaams expressionisme een naam gegeven in Europa, maar ook het kruim van de Europese avant-garde leren kennen en naar Brussel gehaald. Onder meer Jozef Cantré, Gustave De Smet, James Ensor, Frans Masereel, Leon Spilliaert, Edgard Tytgat, Frits Van den Berghe, Jean Cocteau, Georg Grosz, Wassily Kandinsky, Paul Klee, Hans Arp, Marc Eemans, Max Ernst, E.L.T. Mesens en René Magritte werkten mee.

De afzonderlijke nummers van *Variétés* waren meestal gewijd aan één thema of onderwerp: naast het bijzonder nummer over het surrealisme werden onder meer aan de stad, de haven, magie, Rusland, Nederland en Oostende nummers gewijd. *Variétés* onderscheidde zich daarbij van andere tijdschriften door de bijzondere plaats die het 'beeld' innam. Illustraties stonden niet in functie van de tekst. Het beeld nam een autonome plaats in. Dat gold ook voor de foto's. Ze werden niet als illustratie tussen de teksten ingelast, maar meestal in afzonderlijke katernen geplaatst. Die katernen stonden daarom niet los van de thematische inhoud van de nummers; het onderwerp of thema werd wel fotografisch benaderd. Zeker op dit punt was *Variétés* vooruitstrevend, om niet te zeggen baanbrekend. Van Hecke stond open voor moderne expressietechnieken. Hij was niet alleen een uitmuntend kenner van de beeldende kunsten, maar ook bijzonder geïnteresseerd in fotografie en film. Hij maakte de ene kunstvorm ook niet ondergeschikt aan de andere, zeker niet in *Variétés*; film en fotografie waren voor hem volwaardige kunstvormen. Het is geen toeval dat Van Hecke contacten had met fotografen die nu tot de allergrootsten uit de geschiedenis van de fotografie behoren: Man Ray, Laslo Moholy-Nagy, André Kertész, Berenice Abbott, Herbert Bayer, Anne Biermann enz. Het is evenmin toeval dat E.L.T. Mesens, door Van Hecke aangesteld als zaakvoerder van zijn kunstgalerij L'Epoque, er reeds in 1928 een fototentoonstelling organiseerde. Van Hecke stond aan de wieg van de moderne fotografie. Dat maakt de collectie van Amsab-ISG ook zo bijzonder. Het is geen met historisch 'hindsight' samengestelde verzameling, maar een verzameling die tot stand kwam terwijl de moderne fotografie zich volop ontwikkelde als autonome kunstvorm.

Het zou echter verkeerd zijn hieruit af te leiden dat alleen de artistieke fotografie een plaats kreeg in *Variétés*. Naast de experimenten met licht en vorm van Man Ray of Maurice Tabard vinden we ook de meer documentaire of sociaal bewogen fotografie van Germaine Krull. In de eveneens door E.L.T. Mesens samengestelde en dicht bij de fotografie in *Variétés* aanleunende Internationale Tentoonstelling der Photographie in het Paleis voor Schone Kunsten in 1932 vinden we overigens volgende merkwaardige 'genres' naast elkaar: kunstfotografie, 'rayogrammen' en 'fotogrammen', collage en fotomontage, publiciteitsfotografie, reportagefotografie, 'cinemafotografie', 'il-

lustratiefotografie', 'wetenschappelijke fotografie', 'bloemenfotografie' en tot slot een hoofdstukje fotoapparatuur! Van Hecke speelde met al deze beelden. Hij plaatste foto's en schilderijen naast elkaar, soms omdat er een verwantschap was naar thema, soms wegens gemeenschappelijke elementen in het beeld, nooit voor de hand liggend.

De tentoonstelling in het Paviljoen sloot zeer dicht aan bij het tijdschrift, in die zin dat de tentoongestelde werken allemaal ooit gepubliceerd werden in *Variétés*. De verschillende nummers van het tijdschrift - meestal de covers, ontworpen door kunstenaars uit de kennissenkring van Van Hecke - waren te bewonderen in vitrines. Op het gelijkvloers werden het tijdschrift en de figuur van Van Hecke geïntroduceerd. Met onder meer enkele foto's van het interieur van de bar - ontworpen door Bagniet - in Van Heckes huis aan de Congolaan te Brussel, verzamelplaats van kunstenaars en redactie. Ook enkele reclameontwerpen van René Magritte voor Norine. Op de eerste verdieping stond de meer documentaire kant van *Variétés* centraal. Zoals gesteld besteedde *Variétés* niet alleen aandacht aan kunst maar ook aan diverse aspecten van het maatschappelijke en culturele leven. Daarbij kwamen ook de minder fraaie kanten van de maatschappij aan bod: armoede, prostitutie, vereenzaming. Aan de wanden daarbij aansluitend werk van onder anderen Frans Masereel, George Grosz, Frits Van den Berghe en Henri Van Straten.

Op de tweede verdieping lag de klemtoon meer op de artistieke kant van *Variétés*, met onder meer werk van Gust De Smet, Edgard Tytgat, Frits Van den Berghe, E.L.T. Mesens, Max Ernst en James Ensor.

Opvallende, en voor ons enigszins geruststellende, vaststelling was dat de foto's zeker niet weggedrukt werden door dit artistieke geweld. Dit had uiteraard te maken met de kwaliteit van de geselecteerde foto's, maar was zeker ook de verdienste van de samenstellers. Op beide verdiepingen werden de foto's op de tegenover elkaar liggende zijwanden van de zaal geplaatst. Op de eerste verdieping langs de ene kant werk van Germaine Krull, Florence Henri, André Kertész, Robert De Smet, langs de andere kant een indrukwekkende pêle-mêle van kadertjes, in een zorgvuldige compositie, die de diverse thema's uit *Variétés* aansneden.

Op de tweede verdieping aan weerszijden een lange 'fotoband', met langs de ene kant enkele van de mooiste pareltjes uit onze collectie: Maurice Tabard, Eli Lotar, Man Ray, E.L.T. Mesen, langs de andere kant idem met Eugène Atget, Germaine Krull, Ewald Hoinkis, Florence Henri, Anne Biermann en Herbert Bayer.

We hopen nu al dat de samenwerking met het Museum rond Masereel een even groot succes wordt.

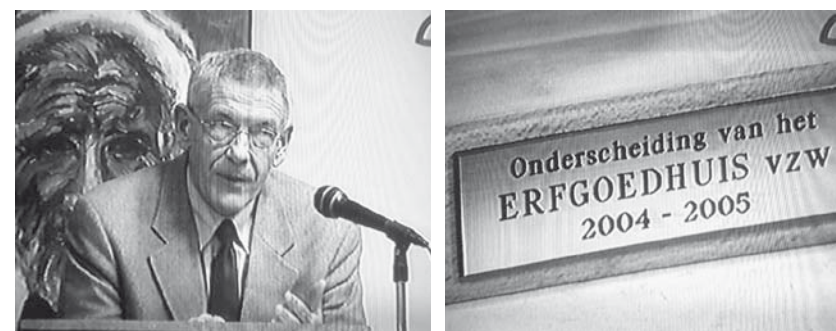
Onderscheiding van het Erfgoedhuis voor prof. dr. Jan Art

Bart De Nil, Amsab-ISG

Het Erfgoedhuis vzw reikte op 10 december 2004 zijn tweejaarlijkse onderscheiding uit aan prof. dr. Jan Art. Jan Art kreeg de Erfgoedprijs uit handen van prof. dr. Mark De Clerck (vice-rector UGent) op het einde van een avond over religieuze volkscultuur met als sprekers hijzelf, Bart De Nil en prof. em. dr. Ernest Henau. De onderscheiding van het Erfgoedhuis is een eerbetoon aan een persoon, woonachtig in of afkomstig uit het Land van Rhode, die zich verdienstelijk heeft gemaakt met de historiografie en/of het erfgoedwerk op lokaal vlak.

Met deze onderscheiding wil het Erfgoedhuis de meest vooraanstaande historicus uit de regio in de bloemetjes zetten. Jan Art promoveerde in 1975 tot doctor in de geschiedenis op een verhandeling getiteld: *Determinanten van kerkelijkheid: relaties tussen de structurele uitbouw van de Kerk, haar aanhang, en de sociaal-economische evolutie (Bisdom Gent 1830-1914)*. Dit doctoraat vormde de basis voor twee publicaties over de kerkelijkheid in het bisdom Gent die men gerust als standaardwerken kan bestempelen.

Jan Art werd docent bij de vakgroep Nieuwste Geschiedenis en specialiseerde zich in de culturele en religieuze geschiedenis van de 19e en 20e eeuw en de toepassing op en toetsing aan de geschiedenis van modellen en begrippen uit

Jan Art tijdens de uitreiking van de Erfgoedprijs (foto's Jan Martens)

de menswetenschappen (psychologie, sociologie, politicologie). In 1999 volgde hij prof. Romain Van Eenoo op als voorzitter van de vakgroep. Daarnaast is Jan Art coördinator van het Centrum voor Geschiedenis, voorzitter van de Jan Dhondtstichting en hoofdredacteur van het gezaghebbende wetenschappelijk-historisch tijdschrift *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*.

Jan Art is geen 'publieke' intellectueel die, zoals sommige van zijn collega's, overal opduiken om hun licht te laten schijnen. Nochtans klinkt zijn naam als eindredacteur van de reeks handboeken *Hoe schrijf ik geschiedenis van mijn gemeente* als een klok bij heel veel historici, volks- en heemkundigen.

Commissie Onderscheiding van het Erfgoedhuis:

Paul Cottenie, regeringscommissaris, voorzitter Erfgoedhuis

Prof. dr. Mark De Clerck, vice-rector UGent, commissaris Erfgoedhuis

Bart De Nil, historicus, coördinator Erfgoedhuis

Lucien De Smet, voorzitter Heemkundig Genootschap het Land van Rhode

Jan Martens, voorzitter Stichting Levend Erfgoed

Oost-Berlijn, Brandenburger Tor, deel van de Muur, 1961 (© Bundesbildstelle Bonn)

**Vijftien jaar geleden viel de Berlijnse muur.
Verslag van het debat ‘De ware aard van de DDR’,
Amsterdam, 9 november 2004**

*Almut Sommer, voorzitter en Michèle Jacobs,
bestuurslid Historisch Platform Amsterdam*

Op 9 november 2004 was het vijftien jaar geleden dat de Muur viel in Berlijn. Een moment om bij stil te staan en terug te kijken naar de maatschappelijke gevolgen die deze gebeurtenis meebracht. In de jaren 1990 werd de DDR veelal als ‘onrechtstaat’ gezien. De onderdrukking door deze staat kon op veel aandacht rekenen, ook in de geschiedschrijving. Voor het eerst konden historici zich baseren op Oost-Duitse archieven, ook van de Stasi. Maar sinds enige tijd is er bij vele Oost-Duitsers in de plaats van een principiële afwijzing van de oude DDR een gevoel van heimwee opgekomen. Zij herkennen zich in films als *Sonnenallee* en *Goodbye, Lenin!* waarin met nostalgie wordt gekeken naar het gewone leven van de DDR-burger. Bij de benadering van het DDR-verleden lijkt er dus sprake te zijn van een spanningsveld tussen de kijk van geschiedschrijvers enerzijds en die van vele voormalige DDR-burgers anderzijds. Kunnen de historici werkelijk “*bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen*” (Leopold von Ranke)?

Op initiatief van het Historisch Platform, een Nederlandse netwerkorganisatie voor historici, het Duitsland Instituut Amsterdam en Felix Meritis (Europees Centrum voor Kunsten en Wetenschappen) werd hierover een debat georganiseerd in Amsterdam, onder leiding van Georgi Verbeeck (Universiteit van Maastricht). Met de Duitsers Manfred Wilke en Stefan Wolle (beiden van het Forschungsverband SED-Staat, Freie Universität Berlin) zaten niet alleen twee gedreven wetenschappers tegenover elkaar, maar ook een Oost- en een West-Duitser, sprekend uit eigen ervaring. De Nederlandse kijk op het DDR-verleden werd verwoord door Willem Melching (Universiteit Amsterdam), die net een publicatie over de DDR heeft afgerond, *Van het socialisme,*

De bouw van de Berlijnse muur, 18 augustus 1961 (© United Press)

de dingen die voorbijgaan. Een geschiedenis van de DDR 1945-2000. In zijn inleidend referaat herinnerde hij eraan hoe de deling van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog tot stand was gekomen en hoe de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) probeerde om te gaan met het nationaal-socialistische verleden. Hij beschreef hoe de SED de mythe creëerde van de communistische oppositie tegen het fascisme en zich op deze manier trachtte te profileren als enige legitieme erfgenaam van het Duitse antifascisme. De DDR was, uit het oogpunt van de partij, erfgenaam van al het goede in de Duitser, de BRD uiteraard erfgenaam van al het slechte. Stefan Wolle besteedde in zijn inleiding aandacht aan het alledaagse leven van de DDR-burgers. Aan de hand van de in Oost-Duitsland tegenwoordig veelgehoorde zin *“das hätte es in der DDR nicht gegeben”*, beschreef hij hoe sterk alle domeinen van het leven doordrongen waren van tegenstrijdigheden. Zo was elke DDR-burger bijvoorbeeld verzekerd van een werkplek. Maar in de praktijk was er geen sprake van recht op arbeid, wel van een plicht. De DDR controleerde haar burgers streng op het nakomen van deze en andere plichten en paste corrigerende maatregelen toe bij onaangepast gedrag. Wolle wees ook op de verlamme werking van een uitdijend Stasi-apparaat. Opmerkelijk is wel dat er,

naarmate het aantal medewerkers van de geheime dienst toenam, toch minder scherp werd opgetreden tegen de binnenlandse oppositie dan in de beginjaren van de DDR. Socioloog en historicus Manfred Wilke ging in zijn voordracht in op de reacties van de SED op de toenemende onrust in de herfst van 1989. Hij benadrukte het aandeel van de ‘Republiekflüchtlinge’ in de ineenstorting van het SED-regime. De SED moest capituleren voor de duizenden die met hun voeten stemden over de toekomst van hun land. In de aansluitende discussie differentieerde Wolle dit standpunt door te wijzen op de wel degelijk bestaande oppositionele kringen in de DDR, die vooral in de religieuze sfeer ontstonden. De kerken boden ruimte om problemen te bespreken en om te experimenteren met democratische processen. Volgens Wilke en Melching is er wel een sterk verschil tussen het denken en handelen van de oppositie in de DDR, in Polen en in het toenmalige Tsjecho-Slowakije. Daar streefde men duidelijk democratisering na; de DDR-oppositie was nog in de ban van utopistische socialistische ideeën. Wolle wees erop dat deze ideeën gevoed werden door linkse intellectuelen die in de BRD woonden. Ook daar leefde het idee dat de oorlog niet in de laatste plaats aan het kapitalisme te danken was. Volgens hem was er wel degelijk sprake van een streven naar democratisering. Zo werkte hij bijvoorbeeld in november 1989 zelf mee aan de oprichting van de Oost-Duitse sociaal-democratische partij. Een hereniging van Duitsland werd daar zelfs op dat moment nog onmogelijk geacht, mede omdat niemand zich kon voorstellen dat de Sovjet-Unie hiermee zou instemmen. Resumerend kwam Wolle tot de conclusie dat de DDR zonder enige steun van de bevolking nooit zolang had kunnen bestaan en dat de gedachte van een socialistische Duitse staat als alternatief voor het fascisme ertoe heeft bijgedragen dat de staat zolang overeind bleef.

Melching zag de geschiedenis van de DDR kort samengevat vooral als een voortdurende crisis waarvoor steeds weer naar oplossingen moest worden gezocht. Wilke zag net als Wolle de legitimatie van de DDR in het socialisme als antwoord op nationaal-socialisme en fascisme. Door de leuze ‘Keine Gewalt’ en het vreedzame verloop van de wekelijkse demonstraties in Leipzig eindigde het geweldsmonopolie van de SED en moest de eenheidspartij het mentale en ten slotte ook het economische failliet van haar politiek accepteren. Daarbij ziet hij het einde van partij en staat niet als een dwangmatig verloop van de geschiedenis maar als een gelukkige samenloop van omstandigheden.

Voor meer informatie over het Historisch Platform en zijn activiteiten zie www.historischplatform.nl, www.historischhuis.nl, of www.historischcafe.nl

GITA DENECKERE en BRUNO DE WEVER,
Geschiedenis maken.
Liber Amicorum Herman Balthazar

Luc Peiren, Amsab-ISG

De hydra van de sociale historiografie in België

Als Amsab-ISG-medewerker schoot me bij het lezen van dit lijvig en zeer mooi geïllustreerd werk al snel het beeld van *L'Hydre du Socialisme*, dat in 1879 in het satirisch weekblad *La Bombe* werd gepubliceerd, door het hoofd. Het is een karikatuur die vaak in Amsab-ISG-publicaties opduikt, waarin het veelkoppig monster van het Belgisch socialisme - dat zich nog maar net in een eigen partij (de Belgische Socialistische Arbeiderspartij) had verenigd - het katholiek en burgerlijk establishment in dit tijdvak de stuipen op het lijf jaagt. Zo ver wil ik de door mij ontwaarde analogie evenwel niet drijven. Daar ken(de) ik Herman Balthazar (tot de lectuur van dit werk) te weinig voor. Als niet-Gentenaar en als niet-UG-er ken ik hem vooral als de 'président fondateur' van Amsab-ISG en als Oost-Vlaams provinciegouverneur; niet zozeer als een papenvreter. Bij het lezen van *Geschiedenis maken* schoot de hydra-analogie me vooral te binnen toen mij opviel bij hoeveel initiatieven, organisaties, instellingen enz. Herman Balthazar eigenlijk is betrokken. Het *Liber Amicorum* belicht immers heel wat aspecten van het leven van Balthazar, en ent zich daarvoor grotendeels op de verschillende interessegebieden van de academicus.

De academicus

Gedurende zijn academische carrière aan het seminarie (vakgroep) Nieuwste Geschiedenis van de (R)UG vervulde Herman Balthazar onder meer de noodzakelijke rol van doorgeefluik van Dhondts visie op het verleden en op diegenen die dat verleden maakten voor hele generaties studenten aan de (R)UG. Daarbij was hij zelf promotor van maar liefst 207 licentiaatsverhandelingen in de nieuwste geschiedenis en Luc François wijst erop dat dat er gemakkelijk nog veel meer hadden kunnen zijn, was Balthazars promotorschap niet ‘doorkruist’ geworden door zijn gouverneurschap. De academische carrière van Balthazar wordt in *Geschiedenis maken* in diverse bijdragen gevat. In het deel *Een historicus en zijn biotoop* situeren Jan Art en Romain Van Eenoo Balthazars universitaire carrière in de geschiedenis van het vakgebied, zeg seminarie, zeg vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de (R)UG. In een laatste bibliografisch deel van het werk stelde Frank Seberechts een bibliografie op van het omvangrijke oeuvre van Balthazar terwijl Luc François naging hoe Balthazar als een actief promotor mee het historisch onderzoek - aan de (R)UG - hielp sturen in het laatste kwart van de vorige en het prille begin van deze eeuw.

Le président fondateur

Balthazar was met andere woorden veel meer dan een doorgeefluik van Dhondts ideeën. Via verschillende initiatieven en instellingen die hij zelf uit de grond stampte, vulde hij dit gedachtegoed aan of actualiseerde hij het. Zo stichtte hij bijvoorbeeld het Amsab-ISG om het socialistisch erfgoed te vrijwaren en te ontsluiten en het WIARUG (het latere MIAT) om het industrieel erfgoed in stand te houden. Vanuit hun Gentse basis hebben de beide instellingen intussen een - meer dan - nationale faam verworven. In *Geschiedenis maken* wordt de geschiedenis van Amsab-ISG en van MIAT geschetst door respectievelijk Wouter Steenhaut en Geert Van Goethem en door René De Herdt. Frank Caestecker schetst dan weer de historiek van de Stichting Gerrit Kreveld die fungeert als een denktank voor de hedendaagse Vlaamse sociaal-democratie (onder meer op het vlak van de migratiepolitiek) en die de ideeënvorming daarrond uitdraagt via het tijdschrift *Samenleving en Politiek*, dat in *Socialistische Standpunten* inmiddels een - gevoelsmatig zeer - verre voorloper heeft. Op academisch vlak stimuleerde hij de socialistische (en sociale) historiografie als promotor van tal van licentiaats- en doctoraatsverhandelingen die Dhondts ideeën soms aanvechten, soms aanvullen, soms actualiseren enz. In dit werk wordt die specifieke evolutie onderstreept door de polemiserende bijdragen van onder meer Hendrik Defoort, Bruno De Wever en Rudi Van Doorslaer.

De stamboomsocialist en zijn bijzondere belangstelling voor WO II

Balthazars voorzitterschap van Amsab-ISG reflecteert in niet geringe mate zijn bijzondere interesse voor de socialistische arbeidersbeweging waar hij sedert zijn geboorte integraal deel van uitmaakt. Het verhaal van Gita Deneckere toont duidelijk aan dat Balthazar een stamboomsocialist is. Veelal straalt deze omschrijving een zekere mate van conformiteit uit. In het geval van ‘het geslacht Balthazar’ is dat echter lang niet altijd waar. Via Frieda Balthazar, de dochter van zijn grootoom August, ‘flirtte’ hij in de jaren 1950 een tijdje met een links intellectualisme dat veeleer bij het communisme dan bij het al eens immobiel lijkend socialisme aanleunde. De levensloop van grootoom Gust maakte dan weer dat het geslacht Balthazar ook in ‘het tijdvak Herman’ tegen ‘het geslacht Anseele’ moest aankijken. De wijze waarop de naar Londen uitgeweken socialistische minister Balthazar (1893-1952) tijdens WO II plaats moest ruimen voor de nieuwe generatie Gentse socialisten onder Anseele jr. verklaart volgens Deneckere mee Herman Balthazars belangstelling voor de geschiedenis van België gedurende WO II. Die belangstelling is voor een groot deel evenwel op het conto van zijn stiefvader Omer De Ras te schrijven. Diens bittere ervaringen in (en vooral met) het verzet en het concentratiekamp Buchenwald verklaren samen met de ‘politieke uitschakeling’ van Gust Balthazar tijdens en na WO II mee de verregaande aandacht in dit liber amicorum voor deze oorlog, voor zijn oorzaken en gevolgen. Dan hebben we het in het bijzonder over het derde deel van dit werk dat door medewerkers van het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) werd ingevuld. Dirk Martin brengt daarbij de historiek van het SOMA onder het oog, terwijl Rudi Van Doorslaer, al dan niet gewild, de oorlogsherinneringen van het geslacht Balthazar alle eer aandoet door de noodzakelijke afstand te bewaren van de zwartwitbeelden die de naoorlogse (politieke) beschouwing over jodenvervolging, collaboratie en verzet al vaak kenmerk(t)en (en dit ondanks het gegeven dat Van Doorslaers bijdrage de enige is die niet rechtstreeks aan de figuur Herman Balthazar refereert). In plaats daarvan brengt hij een eerder genuanceerd verhaal over het verzet, de collaboratie en de jodenvervolging en die politieke erfgenamen ervan én de sporen die zij nalieten in de historiografie. Hetzelfde nuancegevoel vonden we overigens ook terug in de bijdrage van Bruno De Wever over de (geschiedenis en de historiografie van de) Vlaamse Beweging die evenzeer Herman Balthazars interesse wegdraagt (de vele licentiaats- en vooral doctoraatsverhandelingen over dit onderwerp onder zijn promotorschap zijn hier evenveel getuigen van).

De apolitieke politicus

Door *Geschiedenis maken* loopt tevens, zij het wat minder prominent, een tweede leidraad, met name die van het gouverneurschap van Balthazar. Dat gouverneurschap was het - even voorlopige als apolitieke - sluitstuk van een politieke carrière die meer door wezenlijke invloed dan door mandaten (Balthazar zat onder meer de Socialistische Studentenvereniging van de (R)UG voor en was gemeenteraadslid te Sint-Amandsberg tussen 1964 en 1970) werd gekenmerkt. De wijze waarop Deneckere schetst hoe Balthazar gevraagd werd om gouverneur te worden, illustreert vorige opmerking bijzonder mooi. Voor ons hydraverhaal is het echter nog meer van belang dat Herman Balthazar van zijn in 1985 verworven gouverneursfunctie gebruik maakte om de sociaal-emancipatorische historiografie in België nogmaals nieuwe impulsen te geven. Jasmien Van Daele schetst dit verhaal in een bijdrage die handelt over enerzijds het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd en anderzijds over een grote onbekende in de Belgische politieke historiografie, met name de provinciepolitiek en het politiek personeel dat op dit wetgevend en uitvoerend bestuursniveau actief is. Dat laatste project dat de titel *De fonteinen van de Oranjeberg* kreeg maakt intussen school in andere provincies en kan hopelijk ooit ook de aanzet betekenen van omvangrijke (provinciale) studies over de gemeentepolitiek in Vlaanderen (België).

‘Geschiedenis moeilijk maken’

Een liber amicorum kritisch bespreken is bijzonder moeilijk. Dit geldt ook voor *Geschiedenis maken* dat net als veel andere vrienden- of huldeboeken feiten mengt met levensverhalen en zelfs gevoelens. Daarom heb ik, ook als betrokken Amsab-ISG-medewerker, eigenlijk maar één algemene bemerking bij dit werk. In *Geschiedenis maken* duikt vaak de naam - om niet de te moeten zeggen - mythe, Jan Dhondt op. Voor deze figuur overigens niets dan terechte lof. Zijn pleidooi voor een ‘history from below’ die Balthazar overigens volmondig deelt, kan niet voldoende toegejuicht en gedeeld worden. Helaas leidde en leidt de door Dhondt en Balthazar vooropgestelde geschiedschrijving al te weinig tot een ‘history from below’. Zelfs een geoefend historicus moet meerdere bijdragen uit dit werk soms herlezen om de vaak bijzonder interessante vraagstellingen die zij oproepen echt te begrijpen. Dat het anders kan, wordt hier nochtans geïllustreerd door de bijdragen van enerzijds de betreurde Guy Vanschoenbeek (die als geen ander eenvoud van onderwerp en eenvoud van analyse wist te verenigen) en anderzijds Juul Hannes (die als enige zijn verhaal met humor wist te kruiden).

A U T E U R S

Tanguy Eeckhout (°1980) is licentiaat kunstwetenschappen (Universiteit Gent). Daarna volgde hij een aanvullende opleiding Media & Communicatie (Universiteit Gent). Hij maakte zijn licentiaatsverhandeling over *Kunst en sociaal engagement in België tijdens het interbellum*.

Zijn interessevelden zijn kunst en cultuur in het interbellum en actuele kunst. In maart 2005 verschijnt een tekst van zijn hand in het jaarboek 2005 van het Museum Dhondt-Dhaenens (MDD) met als titel *Kunst(kritiek) in Europa en Vlaanderen rond WO I*.

tanguy.eeckhout@hotmail.be

Gaëtan Regniers (°1980) is licentiaat geschiedenis (Universiteit Gent). Momenteel werkt hij als journalist. Zijn voornaamste publicaties: G. REGNIERS, Het Broederlijke Weversplein. De verrassende historiek van een plaatsnaam. In: *Gandavum*, 9(2004)1, p. 11-15; G. VANDAMME en G. REGNIERS, 'Wat zoudt gij zonder 't werkvolk zijn?' Een historiografie van de Gentse arbeidersbeweging. In: *Gandavum*, 9(2004)3 (themanummer); G. REGNIERS, 'Wat willen zij, die dappere soldaten van 't werk?' De vroege Gentse arbeidersbeweging (1857-1875). In: *Verhandelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, (verschijnt in de loop van 2005).

gaetan.regniers@telenet.be

Kurt Vandaele (°1975) is gegradueerde in de toegepaste informatica en doctor in de politieke wetenschappen. Als aspirant bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen promoveerde hij op een proefschrift over de vakbondsledenontwikkeling in België. Hij is auteur van diverse artikelen en boekenbijdragen over de vakbeweging en de sociale machtsverhoudingen in België. Momenteel is hij als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de vakgroep Politieke Wetenschappen (Universiteit Gent). Kurt.Vandaele@UGent.be

A A N K O N D I G I N G

Geschiedenisprijs “Theo De Decker 2007”

Naar aanleiding van het 65-jarig bestaan van het Gemeentemuseum (1942) besliste de Beheerraad een prijs in het leven te roepen i.v.m. de geschiedschrijving van Temse. Dit initiatief kadert in het Cultuurbeleidsplan 2005-2007 van het Gemeentebestuur.

De prijs kreeg de naam “Theo De Decker” (1862-1938), naar de gezaghebbende en erudiete, plaatselijke vrederechter, die tevens een bijzonder verdienstelijk geschiedschrijver en vorser was.

Reglement

Art. 1 - Het Gemeentemuseum van Temse schrijft in het kader van het cultuurbeleidsplan 2005-2007 een éénmalige geschiedenisprijs uit voor een oorspronkelijk en wetenschappelijk verantwoord werk met betrekking tot het erfgoed van de gemeente Temse en deelgemeenten (geschiedenis, volkskunde, monumentenzorg, biografie, archeologie, heemkunde genealogie,...)

Art. 2 - Het college van burgemeester en schepenen stelt een jury aan op advies van de beheerraad van het Gemeentemuseum en van de Cultuurraad.

Art. 3 - De jury bestaat uit vijf deskundige leden, aangevuld met een niet-stemgerechtigde voorzitter die optreedt als moderator.

Art. 4 - De jury beslist over de al dan niet toekenning van de prijs. Bij bekroning kan de jury ofwel de prijs integraal toekennen aan één laureaat (€ 1.000), ofwel de prijzenpot verdelen over één laureaat (€ 750) en één of twee eervolle vermeldingen (respectievelijk € 250 of € 125).

Art. 5 - Iedereen, met uitzondering van de beheerraadsleden van het museum en het gemeentepersoneel van Temse, kan meedingen naar deze geschiedenisprijs.

Art. 6 - Het werk dient wetenschappelijk onderbouwd te zijn, het moet leesbaar zijn voor een breed publiek en het moet opgesteld zijn in de Nederlandse taal. Het werk mag niet eerder gepubliceerd of bekroond zijn. Het werk mag een omvang hebben van maximaal 100 getypte bladzijden op A4 formaat met corps 12 en gemiddelde regelafstand 1,5 mm.

Bij de beoordeling van het werk zal ermee rekening gehouden worden of het reeds bestaande publicaties niet al te zeer overlapt.

Art. 7 - Het werk dient vóór 1 maart 2007 in één exemplaar, gedrukt of digitaal bezorgd te worden aan de voorzitter van de Beheerraad van het Gemeentemuseum, Markt 9 – 9140 Temse.

Art. 8 - Het auteursrecht blijft bij de inzender. In geval van bekroning verbindt de gemeente Temse zich er toe het werk binnen de twee jaar na de positieve jurering te publiceren in het jaarboek van het Gemeentemuseum van Temse. De bekroonde auteur kan echter geen auteursrecht doen gelden op de publicatie in het jaarboek zelf

Art. 9 - Door hun deelname verklaren de kandidaten, in te stemmen met het reglement en er zich aan te onderwerpen evenals aan de beslissingen die het College van Burgemeester en schepenen eventueel zou treffen inzake aangelegenheden die niet in dit reglement voorzien zijn.

AANKONDIGING

**PREMIO internazionale Giuseppe Sormani
DIE FONDAZIONE ISTITUTO PIEMONTESE ANTONIO GRAMSCI
Patrocinio della Città di Torino**

SCHREIBT AUS:

INTERNATIONALER PREIS GIUSEPPE SORMANI
FÜR EIN WERK ÜBER ANTONIO GRAMSCI
ERSTVERGABE 2004

Jury: Aldo Agosti (Präsident), Angelo D'Orsi, Robert Paris, Gian Enrico Rusconi,
Massimo Salvadori, Donald Sassoon, Franco Sbarberi

Regelwerk

- Zur Teilnahme berechtigten Schriftwerke italienischer und ausländischer Autoren (in Originalsprache), die wissenschaftlichen Charakter haben, in den Jahren 2002 oder 2003 herausgegeben wurden und das Denken, Leben, Werk von Antonio Gramsci bzw. den aktuellen Einfluß seines Denkens betreffen. Der Bezug zu Antonio Gramsci muß klar und deutlich zum Ausdruck kommen.
- Die Kandidaten sind verpflichtet, bis zum 31.09.2004 drei Exemplare des Werks (oder ein gebundenes Exemplare und zwei CD-Rom) mit der Aufschrift 'Premio Sormani' auf dem Umschlag oder dem Paket an folgende Adresse einzusenden: Segreteria della Fondazione Istituto Piemontese Antonio Gramsci, Via Vanchiglia, 3, I-10124 Torino-Italien
Sollte das Werk in einer anderen Sprache als Deutsch, Italienisch, Englisch, Spanisch und Französisch verfasst sein, ist der Kandidat verpflichtet, auch eine Übersetzung in eine dieser Sprachen (in papierner oder elektronischer Fassung) einzusenden.
- Der Gewinner erhält als Siegprämie 3.000,00 Euro.
- Der Preis wird in einer von der Stiftung im Laufe des Jahres 2005 in Turin organisierten in einer öffentlichen Veranstaltung übergeben. Die Teilnahme kosten für den Sieger des Wettbewerbs werden von der Stiftung getragen.
- Die Stiftung behält sich das Recht vor, ein Exemplar der teilnehmenden Werke in ihrer eigenen Bibliothek aufzubewahren.

Für weitere Informationen wenden

Sie sich bitte an die folgende Adresse:

Tel. 0039.011 83 95 402, e-mail: segreteria@gramscitorino.it, www.gramscitorino.it

AANKONDIGING

Een beetje nostalgie op een notenbalk

Zopas verscheen een nieuwe uitgave van de liederenbundel Di Mey Playsant. De eerste en tweede editie van deze zangbundel met 150 liederen dateren van kort na de oorlog en werden samengesteld door de toenmalige Gentse ploeg van de Socialistische Jeugd (SJ), ter bevordering van de samenhang in de afdelingen.

In het voorwoord van de originele bundel van de SJ werd de keuze van de titel Di Mey Playsant als volgt verantwoord: "Omdat het moet gaan over liederen die in de jeugdbeweging worden gezongen, en waarbij ook liefst het Vlaams karakter moest worden benadrukt, zonder daarom zwaar op de hand te zijn." In 2002 stelden de socialistische gepensioneerden van de S-Plus regio Gent-Eeklo een gedeeltelijke heruitgave samen met een veertigtal van de meest gezongen liederen van toen, en dat op vraag van een aantal oude-Rode Valken en Jongsocialisten, die nu als jonge senioren de behoefte hadden om opnieuw geregeld samen te zingen, wat dan weer geleid heeft tot de oprichting van de S-Plus zanggroep Morgenrood.

In de nieuwe, vierde editie, werden meer dan negentig liederen hernomen uit de oorspronkelijke zangbundel Di Mey Playsant: de klassieke socialistische strijdlieder, mooie wandel- en vrolijke liederen, meerstemmige en zonnewendelieder, aangevuld met enkele nieuwe 'liederen van over de wereld'. We droegen er zorg voor slechts die liederen op te nemen waarvan we ondertussen ook de muziek hadden verzameld, wat uiteraard nodig is voor de zangleider en voor de begeleiding.

De nieuwe liederenbundel kost slechts 2,50 euro en is te bekomen bij: S-Plus regio Gent-Eeklo, Vrijdagmarkt 10 te 9000 Gent [T] 09/235 24 07 of door overschrijving op de rekening nr. 877-8167101-05 van S-Plus (plus 0,50 euro portkosten). Er wordt een korting van 5 % toegestaan voor aankopen van minstens 10 exemplaren, en van 10 % vanaf 25 exemplaren en meer.

A A N K O N D I G I N G

Leesgroep geschiedenis

Zin om diepgaand te discussiëren over een geschiedkundig werk? Dat kan in de leesgroep geschiedenis die voor het tweede jaar samenkomt. In de eerste helft van 2005 bespreken we op:

Donderdag 19 mei 2005:

Ian Kershaw, Hitler. 1936-1945: vergelding, Utrecht: Het Spectrum, 2000, 1200 p. Inleiding: Gie Van den Berghe.

De bijeenkomsten vinden plaats in de Smidsestraat 109, 9000 Gent en van-
gen aan om 18 uur. Vooraf aanmelden op nr. 015/20.95.12 of [dirk_luyten@
belgacom.net](mailto:dirk_luyten@belgacom.net)

p&v

nagelm

p&v

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09)224.00.79 / Fax: (09)233.67.11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Brood & Rozen is tevens te verkrijgen bij:

ACCO-Leuven, Tiensestraat 134, 3000 Leuven

DE GROENE WATERMAN, Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM, D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX, Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY, Zwijnaardsesteenweg 6, 9000 Gent

Marxistisch Antiquariaat AURORA, Jean Volderslaan 34, 1060 Brussel